



**AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM**

**T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**DESCARTES'İN METODİK ŞÜPHESİ VE TANRI'NIN
VARLIĞININ KESİNLİĞİ FİKRİ ÜZERİNE BİR
İNCELENME**

Gonca SALIK BABAT

Mardin 2026

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

DESCARTES'İN METODİK ŞÜPHESİ VE TANRI'NIN
VARLIĞININ KESİNLİĞİ FİKRİ ÜZERİNE BİR
İNCELENME

Gonca SALIK BABAT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mert Can YİRMİBEŞ

Mardin 2026

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Felsefe Anabilim Dalı 23755009 numaralı öğrencisi Gonca SALIK BABAT'ın hazırladığı “Descartes’in Metodik Şüphesi ve Tanrı’nın Varlığının Kesinliği Fikri Üzerine Bir İncelenme” başlıklı çalışma, 14/01/2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavında oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı Adı, SOYADI	İmza
Başkan	Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim DALAR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi, Engin ABAT	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi, Mert Can YİRMİBEŞ	
Üye		
Üye		

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun .../.../20.. tarih ve .../... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.../.../20..

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

22/01/2026

Gonca SALIK BABAT

ÖZET

FELSEFE ANA BİLİM DALI

DESCARTES'IN METODİK ŞÜPHESİ VE TANRI'NIN VARLIĞININ KESİNLİĞİ FİKRİ ÜZERİNE BİR İNCELENME

Gonca SALIK BABAT

Bu tez çalışmasında Descartes'ın şüphe metodu ve bu metotla ulaştığı *düşünen ben* kavramından hareketle varlığın kaynağı olan Tanrı fikri ele alınacaktır. Descartes'ın kurucularından biri olduğu Rasyonalizm akımı, özetle belirtecek olursak felsefi olarak bilgilere akıl yoluyla ulaşılabilceği iddiasındadır ve Descartes kendi rasyonalizminin merkezine şüpheyi oturtur. Bu bağlamda Descartes, Tanrı bilgisine ulaşırken de akli referans alma güdüsü taşır. Tez çalışmamızın birinci aşamasında Descartes'ın Tanrı ile ilgili iddialarını şüphe çerçevesinde değerlendirebilmek amacıyla öncelikle *Birinci Meditasyon* bağlamında şüphe metodu serimlenmiştir. Sonraki aşamada Tanrı'nın varlığına uzanan özne olması sebebiyle *İkinci Meditasyon* bağlamında düşünen varlık ve kesinliği zihin-beden kavramları ekseninde değerlendirilmiştir. Descartes'ın Tanrı'nın varlığının kesinliğini öne sürdüğü meditasyonu *Üçüncü Meditasyon*'dur. Descartes, bu meditasyonda Tanrı'ya ilişkin iddialar öne sürerken döneminin özellikleriyle inancının etkilerini silememiş, ön kabul ve bilgilerini tamamen askıya almamış, dolayısıyla şüphe metodunu işletmek konusunda yeterince titiz davranmamıştır. Bu çalışmanın ana amacı da Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon* eksenindeki Tanrı iddialarıyla metodik şüphesinin eşgüdümlü ilerlemeyişini, bu bağlamda mevcut olan çelişkileri ortaya koymaktır.

Anahtar sözcükler: Descartes, Şüphe Metodu, Üçüncü Meditasyon, Tanrı.

ABSTRACT

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY

AN ANALYSIS OF DESCARTES' METHODIC DOUBT AND THE IDEA OF THE CERTAINTY OF GOD'S EXISTENCE

Gonca SALIK BABAT

In this thesis, Descartes's method of doubt and the concept of the thinking self, which he reaches through this method, are examined in relation to the idea of God as the source of existence. Rationalism, of which Descartes is one of the founders, broadly asserts that knowledge can be attained through reason, and Descartes places doubt at the center of his own rationalist framework. In this context, he is motivated by the aim of taking reason as the primary reference point even when seeking knowledge of God. In the first stage of the thesis, in order to evaluate Descartes's claims regarding God within the framework of doubt, the method of doubt is presented with reference to the First Meditation. In the subsequent stage, due to the fact that the subject who leads to the proof of God's existence is the thinking being itself, the certainty of the thinking subject and the concepts of mind and body are examined within the context of the Second Meditation. The meditation in which Descartes asserts the certainty of God's existence is the Third Meditation. However, while advancing his claims concerning God in this meditation, Descartes is unable to eliminate the influence of his religious background and the intellectual conditions of his period; thus, he does not fully suspend his presuppositions and does not apply the method of doubt with sufficient rigor. The main aim of this study is to reveal the inconsistencies between Descartes's claims about God in the Third Meditation and the progression of his methodical doubt, and to analyze the contradictions that arise within this framework.

Keywords: Descartes, Method of Doubt, Third Meditation, God.

ÖN SÖZ

Descartes, modern felsefenin öncü ismi olarak kendi rasyonalizmini varsayım ve ön kabullerden arınmayı temel alan metodik şüphe ile inşa etmiştir. Bu inşa ile felsefi düşüncenin boyut değiştirmesinde büyük rol oynayan filozof, yeniçağ felsefesinin ilk büyük sistemcisi olmuştur. Bu tezde Descartes'ın metodik şüphesini, düşünen beni ve bu benin varoluş kaynağı olarak tanımladığı Tanrı'yı meditasyonları çerçevesinde anlamak ve değerlendirmek amacıyla çalışıldı.

Bu çalışma ile noktalanmış yüksek lisans eğitimine adım atmamda teşvik edici olan değerli dostlarım Sevim Uluç Subaşı ve Vasfiye Kalya Aytekin'e teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın tüm aşamalarında bilgi, deneyim ve yönlendirmeleriyle desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Dr. Mert Can Yirmibeş'e; her türlü manevi ve teknik desteği büyük bir özveriyle sunan, entelektüel birikimi ilham verici sevgili Vasfiye Kalya Aytekin'e minnet dolu şükranlarımı sunarım.

Artuklu; Aralık, 2026

Gonca SALIK BABAT

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. DESCARTES VE METODİK ŞÜPHE	5
1.1. Descartesçi Şüpheyeye Genel Bir Bakış.....	6
1.2. Metodik Şüpheyeye Ekseninde <i>Birinci Meditasyon</i>	12
1.3. <i>Birinci Meditasyon</i> 'da Şüpheyeye Açısından Duyu ve Rüya Yaklaşımları.....	16
1.4. <i>Birinci Meditasyon</i> 'da Descartes'ın Özdeksel Şeylere Bakışı.....	19
1.5. Yanılgılar Temelinde Tanrı ve Kötü Cin Varsayımları	21
1.6. <i>Birinci Meditasyon</i> 'un Vardığı Nokta	24
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. İKİNCİ MEDİTASYON ÜZERİNE BİR İNCELEME	27
2.1. <i>İkinci Meditasyon</i> 'un Özetine Kısa Bir Bakış	28
2.2. Uzam, Sağduyu, Açıklık ve Seçiklik Kavramları	30
2.3. <i>İkinci Meditasyon</i> 'da Kuşkunun Yeri	33
2.4. <i>İkinci Meditasyon</i> 'da Ben Kavramı ve Zihin-Beden Ayrımı.....	36
2.5. Ben Bilgisinin Kaynağı Bağlamında İmgeleme, Duyumsama ve Anlık ile Düşünmenin Kapsamı ve Düşünmede Cisimsel Şeylerin Rolü	40
2.6. <i>İkinci Meditasyon</i> 'un Vardığı Nokta	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
3. ÜÇÜNCÜ MEDİTASYON VE ŞÜPHE EKSENİNDE TANRI'NIN KESİNLİĞİ İDDİALARININ İNCELENMESİ	51
3.1. Descartes Felsefesinde Tanrı'nın Yeri.....	53
3.2. <i>Üçüncü Meditasyon</i> ve Descartes'ın Tanrı'nın Varlığına Dair İddiasının Şüpheyeye Metodu Ekseninde Değerlendirilmesi.....	58
3.3. <i>Üçüncü Meditasyon</i> 'un Vardığı Nokta	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ	80

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev. : Çeviren

e.d. : Eş deyişle

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

GİRİŞ

Descartes modern felsefenin öncü ismi olarak tanınır. Bunun temel sebebi olarak onun kendinden önceki düşünürlerin oluşturduğu düşünme biçimlerini aşım yöntem yoluyla hakikati elde etmeyi amaçladığı yeni bir felsefi yapı inşa etmiş olması gösterilebilir. Bu hakikati yöntemsiz bir şekilde aramaktansa hiç aramamayı tercih eden Descartes, bütün bilimlerde ortak kullanılabilir bir yöntem arayışında olmuş, bu yöntemi de matematikten esinlenerek oluşturma yoluna gitmiştir (Kaya, 2024, s. 30). Descartes'ın yöntemini esas olarak oluşturduğu bu yapı akılcılık kategorisinde yer alır. Bu yapı, Antik Yunan filozoflarına kadar dayansa da Rönesans'tan da aldığı etkilerle 17. yüzyılda Descartes tarafından öne çıkarılmış; ardılları Spinoza ve Leibniz eliyle de işlenmiş ve sonraki dönemlerde de etkili bir yer edinmiştir. "Rönesans düşüncesini simgeleyen eğilimler, 17. yüzyılda Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi düşünürlerin büyük felsefe sistemlerinde işlenip olgunlaştıktan sonra, bir kültür felsefesi olan 18. yüzyıl felsefesine taşınarak geniş ölçüde ortaya koyulmuştur" (Usta, 2018, s. 77). Bu eğilimlerin ilk adımında daima akli merkeze almak gelmektedir.

Descartes'ın çok yönlü bir entelektüel olması onun felsefi bakışının izlerinin kendi dönemi dışına belirgin bir biçimde taşmasını sağlamıştır. O, aydınlanma çağının zeminini hazırlayan figürlerden biri olarak sadece bilim çevresini değil entelektüel dünyayı da derinden etkilemiştir. Afşar Timuçin'e göre Descartes'la başlayan yeni düşünce niçin sorusunun değil, nasıl sorusunun peşine düşmüştür (Timuçin, 2015-A, s. 37). Sorgulayıcı bakış açısı, bu sorgulamalardan nereye vardığı temel alınmaksızın, en derin dogmaları da teğet geçmemiştir. Her çalışmasının ilk adımlarını derin sorgulamalarla atması, bilim dünyasını daha sağlam bir inşaya ulaştırmak amacına hizmet etmiştir. Descartes'ın felsefe ile ilgili geliştirdiği yöntemsel fikirler onun aynı zamanda bir bilim insanı -günümüzdeki anlamıyla- olma özelliğinden ayrı değerlendirilemez. Descartes'ın felsefeci veya bilim insanı olarak fark etmeksizin ortaya koyduğu tüm çalışmalarda da bu akılcı bakış açısı hareket noktasını oluşturur.

Bu hareket noktası onun yaşadığı dönemde aydınlanmacılık için ilk fitili ateşlemiş olmasını sağlar. "Descartes sağın bilgiyi götüren yöntemi belirlerken

Descartesçı aydınlanmanın da yolunu çizmiş olur. Bu yolda yaşamının tek dayanağı sağın bilgileridir. İnsan yalnızca bu bilgilerle tutarlı gelişen ve yetkinleşen bir yaşamayı sürdürebilir” (Erdemli, 2013, s. 111). Sağın bilgi, doğruluğundan şüphe edilmeyen, güvenilir bilgi demektir. Descartes’ın yapmak istediği Atillâ Erdemli’nin de ifade ettiği gibi sağın bilgiye ulaşmaktır; ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta Descartes’ın bu sağın bilgiyi günlük yaşam pratiğinde değil -çünkü günlük yaşam pratiği yanılgıdan kurtulmanın mümkün olmayacağı bir alandır- felsefi boyutta elde etmeyi amaçlamış olduğudur. Dolayısıyla Descartes’ın içinde bulunduğu gelenek dâhilinde sağın bilgiye ulaşmak amacıyla geliştirdiği metodik şüphe, felsefe için yeni bir düşünme pratiğidir.

Bu düşünme pratiğini rasyonalist bir düzlemde geliştiren Descartes, rasyonalizminin kilit noktasına diğer rasyonalistlerden farklı olarak şüphe metodunu yerleştirir. Şüphe sonucu ortaya atılan şüphe edilemez yargıların, yanılgı ve dolayısıyla da şüpheden arındırılarak kesin kabul edilebileceğinden hareketle Descartes, felsefi sisteminin temelini oluşturan yargıların tamamını şüphe ekseninde kurgular. Bizim tezimiz de bu bağlamdan hareketle Descartes’ın *Üçüncü Meditasyon*’da şüphe edilemez yargılar oluşturmayı amaçlarken aslında bu amacından yer yer saptığı, bu nedenle şüphe eksenli yargılar oluşturma konusunda tutarlı olmadığı iddiasındadır.

Descartes’ın Tanrı iddialarını *Üçüncü Meditasyon*’u temel alarak şüphe ekseninde inceleme amacı güden tez çalışmamız üç ana başlık halinde kurgulanmıştır. Bize göre Descartes Tanrı ispatında Tanrı’nın niteliklerini varsayarak şüpheden muaf tutmuş olur ve bu şekilde Tanrı’nın kesin bilgisine ulaştığını iddia eder. Metodik şüphe kavramı, içerdiği anlamın bu yönüyle, Tanrı sorgulamalarında da başlangıç noktası olması gerektiği için tezimizin birinci bölümünün genel çerçevesini oluşturmaktadır. Temel konumuz olan Tanrı’nın varlığı iddialarındaki şüphe etkisinin bir ön hazırlığı olarak inşa edeceğimiz bu birinci bölüm, Descartes’ın kendi yöntemi olan metodik şüpheyi anlamak ve buna ilişkin *Birinci Meditasyon*’u incelemek suretiyle geliştirilmiştir. Birinci bölümümüzün bizi ulaştırdığı sonuç şudur: Descartes’ın tüm varsayımlardan arınma fikrindeki ana amacı duyuların ve ön bilgilerin güvenilirliğini sorgulayarak kesin bilgiye ulaşmaktır. Bu bağlamda tüm ön yargı ve varsayımlardan uzaklaşmak ile ilerleyen şüphe yöntemi ve bu yöntemin Descartes’ın çıkarımlarındaki rolü Descartes’ın çalışmalarında esas roldedir.

Bu bağlam çerçevesinde, çalışmamızın Tanrı'yı araştıran pozisyondaki araştıran konumunu serimlemek açısından Descartes'ın özneye uzanan iddialarını ele almak gerekli görülmüştür. Beden ve zihnin ben eksenindeki mevcudiyeti Descartes'ta varlığın ilk kaynağı olan Tanrı'ya uzanılacak yolda ele alınmadan geçilmemesi gereken temalar olmaları sebebiyle tezimizde yer almaları zorunlu konulardır. Bu nedenle çalışmamızın ikinci bölümü, Descartes'ın kendi varlığından şüphe duyma yoluyla metodik şüpheyi ilerleterek kendi varlığının kesinliği bilgisine ulaştığı *İkinci Meditasyon*'unu *düşünen ben* ekseninde ele almıştır. Zeynep Berke'ye göre Tanrı kanıtlanması ile birlikte Descartes metafizik sistemini inşa etmek için ihtiyaç duyduğu üç taşıyıcı sütuna artık sahiptir: Düşünen ben, Tanrı ve madde (Berke, 2023, s. 386). Berke'nin öne sürdüğü bu üç sütundan madde sütunun taşıyıcılığı mevzusu başka bir tartışmanın konusudur ancak bunlardan düşünen ben ve Tanrı sütunları tezimizde Descartes'ın sistemindeki temel nokta olan şüphe metodu ekseninde ele alınmıştır. Ben sütununu ele alan ikinci bölümümüz bizi şu noktaya ulaştırır: Ben kavramı, Descartes'ta *cogitoya* ulaşan özneyi temsil eder ve bu temsiliyet, varlığını düşünmeden doğru kanıtlanması bakımından zihnin ontolojik düzlemdeki rolünü ortaya koyar.

Bu yönüyle ikinci bölümümüz tezimizin Descartes'ta *cogito ergo sum* noktasından ilerleyerek varlığın kesinliğinin Tanrı'ya uzandığı yerde bir köprü görevi görmüş, ikinci bölümünde bu sütunlardan düşünen ben kavramı incelendikten sonra Tanrı sütunu ele alınmıştır.

Tanrı, Descartes tarafından düşünen benin kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle de tezimizin üçüncü bölümünde *Üçüncü Meditasyon* bağlamında Tanrı iddiaları şüphe metodu temelinde değerlendirilmiştir. Tezimizin aynı zamanda son bölümü olan bu bölüm Descartes'ın Tanrı'nın kesin varlığına ilişkin iddialarında metodik şüphenin işleyişini içermektedir. Tanrı, Descartes felsefesinde varlık için temel neden olmasıyla yer edinir. Bu yer edişte Tanrı'nın sıfatları konusunda, Descartes'ın üzerinde durduğu temel niteliklerin başında yaratma yönü gelir (Altuner, 2012, s. 37). Bu bölümümüzde Descartes'ın Tanrı'nın kesin varlığıyla ilişkilendirilen düşünen benin yaratımını içeren fikirlerinde ön varsayımlarını ne kadar yadsıdığı, yaşadığı dönemin onun Tanrı fikirleri üzerindeki olası izlerine de kısaca değinilerek ele alınmıştır.

Burada temel meselemiz Descartes'ın Tanrı'ya atfettiği görevden çok Tanrı'ya yönelik ileri sürdüğü düşüncelerde metodik şüpheyi ne derece aktif tuttuğudur. "Yöntemin ilk maddesi yadsıma ile başlar: bir şeyin doğruluğunu açık ve seçik olarak

bilmeden önce onu doğru kabul etmemizi engelleyen bu aşama, kuşku olarak ortaya çıkar” (Ünaldı, 2021, s. 390). Bize göre Descartes, ön varsayımlarını Tanrı fikrinde tamamen yadsımamıştır. Bu bağlamda üçüncü bölümümüz; Descartes’ın *Üçüncü Meditasyon*’unda Tanrı’nın kesin varlığına ilişkin iddiasında metodik şüphenin geride tutulduğu, dolayısıyla ön kabul ve yargıların yadsınmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özetle belirtecek olursak çalışmamıza göre Descartes, tüm varsayımlardan uzaklaşp gerçek bilgiye ulaşma yöntemi olarak sunduğu metodik şüpheyi Tanrı’nın varlığına dair kesin kabulünde kusursuz biçimde uygulamamıştır. Bundan dolayı da Tanrı’nın varlığının sağladığı güven ile ilgili varmış sonuç doğru bile olsa bu sonuca Descartes’ın ileri sürdüğü gibi ön bilgi ve varsayımlardan tamamen arınılarak ulaşılmamıştır. Sonuç olarak bu tez, Descartes’ın iddia ettiği şüphe metodunun kendi sistemi içerisinde Tanrı ispatı dolayımıyla tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmalarımızda kullandığımız kaynaklar arasında en önemli yeri tutan eser şüphesiz Descartes’ın *Meditasyonlar* eseridir. Dolayısıyla tezimizin tüm bölümlerinde ilgili konular üzerinde durulurken Descartes’ın bu konuları içeren meditasyonları, bağlamdaki konu önceliklerine göre ele alınmış ve varılacak sonuç bakımından bütüncül olarak değerlendirilmiştir.

Bizim vardığımız sonuca göre Descartes, bu konuyla ilgili araştırmasında metodu kusursuz biçimde işletmemiştir; bu nedenle de söylem ve çıkarımları şüphe metodunun kusursuz işletilmesi yönüyle problemlidir. Tez çalışmamızda ulaşılan sonuç, Descartes’ın Tanrı’nın kesin varlığına ilişkin kabullerinde *Üçüncü Meditasyon*’da metodun sekteye uğramış olduğuna dair bakış açısı sunması bakımından faydalı olacaktır. Bu vesile ile şüphe metodunun diğer Descartes çalışmalarındaki işlevi de tartışmaya açılabilir ve bu bağlamda yeni felsefi bakış açıları ortaya koyulabilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DESCARTES VE METODİK ŞÜPHE

Descartes 17. yüzyılda başlayan yeni felsefi anlayışın temelini atmasıyla yeniçağ felsefesinin kurucu figürlerinin başında gelir. Aklın ürünü olan bir felsefe geliştirme ve bunu bilimlerin bilimi kılma çabası onu modern felsefenin öncü isimlerinden biri olarak tayın etmiştir. Bilgiye ulaşırken özneyi ve özne olarak insanı merkeze alma, bunun yanında kendisinden önceki dönemde görülen yoğun teolojik etkileri kırma noktasında yarattığı etki onu felsefe tarihine çağının önde gelen düşünürü ve yeni bir felsefi dönemin kurucusu olarak yerleştirmiştir. Macit Gökberk'e göre onu böyle anmak ve bu yönüyle anlamak yerindedir; çünkü Descartes, yeniçağ felsefesinin ilk büyük sistemcisidir (Gökberk, 2023, s. 292). Yeniçağda modern düşüncenin temellerini atan Descartes, felsefi düşüncenin adeta boyut değiştirmesinde büyük bir role sahiptir. Descartes'ın felsefeye getirdiği yeni soluk Yeniçağ felsefesi ile sınırlandırılmaz. Felsefenin 17. yüzyıldan günümüze uzanan gelişmesinde Descartes sıkça kendisine başvuru, kendisiyle hesaplaşılan, karşı fikirde olanlar için bile felsefi yenilik ve üretimlerde payı bulunan bir filozof olarak görülür (Erdemli, 2013, s. 105).

Bu denli etkili bir yeni yapı oluşturmuş olan Descartes'ın bilgiye ulaşmada kesinliği esas almasıyla öne çıkan felsefesi ve düşünce sistemi, temelsiz inançların elenmesini ve bilginin sorgulamalar sonucu kesinliklerle yeniden inşa edilmesini amaçlar. Descartes'ın tüm varsayımlardan arınma fikri, duyular veya geleneksel aktarım yoluyla edinilmiş bilgilerin güvenilirliğini sorgulayarak kesin bilgiye ulaşmayı hedefler. Descartes'ın bu hedefine ulaşmak noktasında duysal deneyimlerin güvenilirliği ve ön bilgilerin geçerliliği gibi konuları sorgulama sürecinde metodik şüpheye biçtiği rol, tartışmasız biçimde büyük bir önem arz eder.

Descartes'ın bulunduğu gelenek içinde sağın bilgiye ulaşmak amacıyla geliştirdiği metodik şüphenin felsefe için yeni bir düşünme pratiği olduğunu belirtmiştik. Onun bu yöntemi yukarıda da belirttiğimiz gibi felsefi literatürde hak ettiği yeri bulmuş ve ardıllarınca da kullanılmıştır. Dolayısıyla metodik şüphe ve bu yolla elde edilmiş bilgi, yapısı itibarıyla günümüzde neredeyse hâlâ kullanıldığı çağdaki kadar ilgi

çekicidir. Kendisinden sonra Hume, Husserl, Hegel gibi düşünürlerin de benimsediği ve farklı uyarlamalar ile kullandığı şüphe, Descartes'ın felsefesindeki temel noktalar ve metodik şüphe kavramının içerdiği anlamıyla çalışmamızın bu bölümünün genel çerçevesini oluşturacaktır. Ardından bu bilgiler ışığında Descartes'ın *Birinci Meditasyon*'u şüphe metodu ekseninde ele alınacaktır.

1.1. Descartesçı Şüpheye Genel Bir Bakış

Descartes, felsefede rasyonalist geleneğin önde gelen temsilcilerinden biridir. Çağında etkileri yüksek, kendi geleneği içinde ayrı bir iz bırakan ve yöntemiyle fark yaratıp çağları aşan bir filozof olmuştur. Mert Can Yirmibeş'e göre Descartes'ın rasyonalist gelenek içerisinde diğer düşünürlerden farkı, onun metafiziği ve dolayısıyla felsefeyi olabilecek en kesin ve şüphe duyulmaz bir ilkeden yola çıkarak yeniden kurgulamak istemesidir (Yirmibeş, 2023, s. 118). Bu bağlamda Descartes'ın amacı kısaca, felsefesinde akıl yoluyla ulaşılmış, şüpheden arındırılmış bir felsefi gerçekliğe ulaşmak olarak özetlenebilir.

Akılcılık, doğru bilginin kaynağını akıl olarak görür ve bazı düşüncelerin, bazı kavramların doğuştan gelmiş olduğunu kabul eder. Bu yaklaşımda aklın, bilme ile ilgili tüm güce sahip olduğu; deneyim veya sezginin insanı aklın sağlayacağı bu kesin bilme haline ulaştıramayacağı iddiası vardır. Bunların yanı sıra aklın kimi ilkelere de kendiliğinden yani doğuştan sahip olduğu öne sürülür. Bu nedenle bilgi oluşturmada akla dayalı edimler gerçekleştirilmesi gerektiği savunulur.

Akla dayalı olmayan bir süreç, bilgi inşasında sadece şüphe dolu ve aldatıcı olacaktır. Descartes'a göre akıl yürütme ve mantıksal düşünme insanın doğuştan sahip olduğu yetilerdir, bunlar insanın bilgi arayışında vazgeçilmez stratejiler olmalıdır. Bu nokta Descartes'ın birincil referans noktalarından biridir. "Descartes, kesinlikle aklın doğuştan gelen "doğal ışığına" inanıyordu ve kesinlikle bilginin büyük kısmının a priori oluşturulabileceğini düşünüyordu" (Cottingham, 2021, s. 27). Descartes felsefesinde ancak ve ancak aklın referans alındığı mantıksal, matematiksel ve analitik bakımdan yoklanmış bilgiler kesinliklerinden daha az şüphe edilebilecek bilgiler olabilir. Bu yönüyle akıl yürütme metotları, mantık ve matematik tüm bilgi türü arayışlarında rehber edinilebilir. Yakup Kahraman'a göre ayrıca, Descartes'ın içinde bulunduğu dönemde bilimlerin temelde ayrılmış olmaması matematiği hem doğa bilimlerinde hem de felsefi

konuların tümünde içselleştirmek istemesinin önemli bir başka nedenidir (Kahraman, 2018, s. 83).

Descartes'tan önceki dönemin yenilikçi yönleri onun sisteminde de yer bulmuştur. 17. yüzyıl, Rönesans'tan elde ettiği kazançlara dayanarak birliği olan bir dünya görüşüne varmayı hedefleyen bir yüzyıldır (Gökberk, 2023, s. 283). Bu yönüyle Rönesans'tan gelen şüphe, felsefede de devam ederek bilgide kesinliğin elde edilmesinin aracı olmuştur. Descartes da kendi çalışmalarında doğru bilgiye ulaşmakta aklın en büyük yardımcısı olarak şüpheyi almıştır. Şüphe onun felsefesinin esas yöntemidir. Descartes, kesinliğe ulaşma noktasından hareketle kendinden önceki tüm felsefeye de -ayırım yapmaksızın- şüphe ile yaklaşır.

Descartes için felsefe tarihindeki filozofların en temel sorunu yöntemleridir. Örneğin Ali Sertan Beşer'e göre Descartes'ın genel anlamda şüpheciliğinin işlevine baktığımızda ilkin, deneyciliğe dayanan Aristotelesçi skolastik düşüncüyü hedef aldığı söylenebilir (Beşer, 2024, s. 994). Bu bağlamda ele alınacak olursa skolastiklerin dogmaları gerçek kabul etmek ve bu kabullerini sağlamlaştırmak yönünde ilerlettikleri yöntemleri, Descartesçi zeminde reddedilmesi gereken yöntemlerdir. Bunun yanı sıra yine skolastik dönemde Aristotelesçi felsefe ve Aristoteles ilkelerinin bazıları yanlışlıkları yüzyıllardır gözlemlendiği halde bunlar bir değişme ve ilerleme sağlanmadan felsefenin başköşesine kurulur (Descartes, 2024, s. 50). Bu, Descartes'ın sorgulama refleksine aykırıdır. Bu yönleriyle, bu felsefi oluşumlar doğal olarak yeni felsefi bilgiler üretmekte sorun yaşadıkları ve var olan bilgileri dokunulmaz kıldıkları için Descartes anlayışında alaşağı edilmesi, yeniden inşa edilmesi gereken oluşumlardır; bunların sundukları bilgiler de yok sayılması gereken ön bilgiler konumundadır.

Descartes felsefesinin kuralları bilgi oluşturmaya ilişkin akıl ve şüpheden türetilen kurallardır. Buna göre insan zihni ön varsayımlarını yok saymalıdır. Bu ön varsayımların tamamı ancak kimi temel kurallar devreye konulup her şey sorgulanarak sıfırlanabilir. Düşünmek ve kuşku duymak gibi yalın kavramlar Descartes felsefesinde ilk kuralları oluşturur, diğer tüm bilinenler de bu kurallardan türetilirler (Toprakkaya, 2022, s. 9). Descartes'ın kuşkudan türettiği yöntemi, modern felsefeyi başlatan hamledir.

Descartes'ın felsefesinin yöntemi ve sistemli oluşu kendisinden önceki filozoflardan ayrıldığı; bununla birlikte kendisinden sonraki filozoflara da ışık tuttuğu

noktaların başında gelir. O, sistemi içinde ele aldığı tüm çalışmalarında başlangıcı metodik şüphe ile yapar. Askıya alma diye tabir ettiği bir hamle ile yanlış olduğunu bildiği veya doğruluğundan kesin emin olmadığı için az da olsa şüphe duyduğu tüm bilgilerin aldatıcı bilgiler olabileceğini varsayar (Descartes, 2013, s. 186). Descartes'ın bu noktadaki iddiası, kuşku yöntemini devreye koyarak bu bilgileri en baştan araştırmaya girişmek ve sadece kesin emin olduğu önermelerle bu bilgileri yeniden inşa etmektir. Bu yöntemle, düşünen her insan sahip olduğu tüm bilgilerinden kuşkulanan ve kesin bilgiye ulaşmak yoluna girebilir.

Descartes'a göre felsefeye başlamak da ancak kendi bilgi ve fikirlerinden şüphe etmekle olur. Düşünen insan ancak böyle bir şüphe yöntemiyle doğruluğu kesin olan bilgiye ulaşabilir. Bu yönüyle şüpheyi bilgiye ulaşmada araçsallaştırmak ve ondan faydalanmak gerekmektedir.

Zihin düşünmeye şüpheyle başlamalıdır. Şüphe yöntemin aracı ve aşamasıdır. Amaç, salt şüphe ve bilgiyi olanaksızlaştırmak değildir. Şüphe, zihni doğru kullanmak ve doğruyu bilmek için gerekli olan aşamadır. İnsan şüpheyle sahip olduğu bütün bilgileri ve kaynaklarını sorgular. Bu nedenle şüphe insan zihnini sahip olduğu bilgiyi kaynaklarıyla yıkmaya götürür (Atış & Kibritoğlu, 2023, s. 315).

Yukarıdaki alıntıda da vurgulandığı gibi Descartes'a göre şüphe yöntemi, yanlışları yıkabilecek, doğru düşünme ve kesin bilmeyi mümkün kılacak bir yöntemdir. Bu nedenle o, bu yöntemi kullanarak şüphesiz olan, kesin olan hakikate ulaşmak çabasıdadır. Descartes'ın yapmaya çalıştığı, doğruluğundan kesinlikle emin olabileceği şeylerden yola çıkarak sağlam zeminli bir temel oluşturmaktır.

Descartes, gerçekliğin; yanlış ve uydurma şeylerden daha yalın ve daha az hayranlık uyandırıcı olsa bile bayağı felsefenin¹ tersine daha etkili olacağını ve ona ulaşmanın tüm nesnelere ilişkin daha iyi yargıda bulunmak, daha bilge olmak gibi meyveler vereceğini düşünür. Ona göre gerçekliğin vereceği mutluluk daha sürekli ve daha sağlamdır (Descartes, 2024, s. 49). Descartes'ın bu gerçeklik yaklaşımında kesinlik kavramı başat rol almaktadır. Bu nedenle Descartes'ın tüm çabası aslında kesin olana -ki ona göre kesinlik, insan zihninin tereddütten uzak bir doğruya ve apaçık olana erişme halidir- ulaşmaktır. Net olmayan, muğlak olan, kesin olmayan her şey -yani kendisinden şüphe edilebilenler- insanı yanlış olana, aldatıcı bilgiye götürür.

¹ Descartes'ın bayağı felsefe ifadesindeki kastı us ve mantıktan uzak; çatışmalar yaratan ancak gerçek bir sonuca ulaştırmayan felsefedir. O, bayağı felsefe çıkmazını ilkeleri ile aşma iddiasındadır. Özellikle skolastiklere ve Aristoteles'e dönük eleştirilerini (Descartes, 2024, s. 49, 50) bayağı felsefe zemininde yöneltmiştir.

Dolayısıyla da bunlar insan zihni için kötü olan şeylerdir. İşte bu nedenle kesinliğe ulaşmak için muğlak olan her şey mutlak suretle akılla sınanmalıdır. Çünkü Descartes'a göre ancak şüphe yoluyla sınanarak elde edilmiş bir kesinlik doğruluk ve gerçekliği oluşturabilir. Öyleyse bazı şeylerin kesinliğini ortaya koymak doğal olarak onların doğruluğunu da ispat etmiş olmak demektir.

Tüm bu aşamalar Descartes'ın şüphesinin bir araç, daha doğru ifadeyle bir yöntemin başlangıcı olduğunu ortaya koyar. Metodik şüphe de adını bu bağlamdan alır ve Descartesçı yaklaşıma göre bu metod genel geçerdir, her durumda kullanılabilir. Yine bu yöntem, ancak düşüncenin devamlı işbaşında olması ile yaratılır. Öyle ki şüphenin kendisi de zaten düşündürmektir. Descartes için şüphe zaten insan zihninin düşünme durumlarından biridir (Atış & Kibritoğlu, 2023, s. 314). Bu yönüyle şüphe, bize göre teknik manada izlenen bir yol manasında yöntem değil; bilginin yeniden inşası için izlenen yol ve yöntem içinde başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Descartes düşünme ile ilgili fikir beyan ederken duyumsamayı da bir noktada düşünmeyle aynı gördüğünü ifade eder. “Düşünme sözüyle, bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden görebileceğimiz biçimde olup biten tüm şeyleri anlıyorum. Böylelikle yalnız anlamak, istemek, tasarlamak değil, ancak burada duymak da düşünmekle aynı şeydir” (Descartes, 2024, s. 61). Ancak yine kendisi düşünceden gelen bilginin bedenden gelen bilgidir daha açık olacağını vurgular. Bedenin verdiği bilgiler yanıltıcı olsa da düşünerek edinilen bilgi kesinliğe sahiptir. “Çünkü dünyada hiçbir yer var olmadığı halde, yere dokunduğumu sanıyor olabilirim, hâlbuki bu sanıya kapıldığım anda benim, yani ruhumun, bir şey olmaması olanaksızdır” (Descartes, 2024, s.63). Bu ifadesine göre düşünceden gelen bilginin gerçekliği kesinlik kavramıyla ispatlanmış olmasıyla ilişkili tutulur. Bir bilgi, ancak şüphe edilemez bir bilgi olarak kesinliğinden emin olduğunda gerçek bilgi olarak sınıflandırılabilir. Bu bilgi zihnin kavradığı, bedenden değil düşünceden gelen bilgidir ve metodik şüphenin devreye girdiği nokta burasıdır.

Descartesçı yaklaşıma göre metodik şüphe hem ontolojik hem epistemolojik alanlarda kullanılabilir. Zihnimizi yalnızca götürebilecek her şey metodik şüphe yoluyla bertaraf edilebilir. İç görü, ön varsayımlar, ön yargılar, dini inanç ve kabuller, duyularla elde edilenler zihni yanıltan ve kesinliği tartışmalı olan bilgilerdir. Bu yüzden kesinliğe en yakın veriyi sunan şey bunlardan elde edilenler değil ancak matematiksel ve analitiksel verilerden elde edilenler olabilir. Çünkü Descartes'a göre matematiksel ve

analitiksel bilgilerin kesinliği duyusal veya ön kabul temelli bilgilerden daha şüphesizdir. Frederick Copleston'a göre Descartes için görgül önermeler kuşkuludur, ama analitik önermeler elbette kuşku-duyulamaz önermelerdir denebilir (Copleston, 2010, s.96). Ancak analitik önermelerde dahi önce önemli olan yöntemdir, yöntem şüphe götürmez olmalıdır ki elde edilen sonuç kesin görülsün. Hatta kullanılan yöntemin ne olduğu önermenin özelliğinden bile mühim bir konumdadır. Dolayısıyla her şeyden önce kullanılacak yöntem sağlam olmalıdır ki bu yöntem ile elde edilen bilgi sağlam sayılabilsin. Timuçin bu durumu önce yöntem vardır, sonra matematiğe dayanan yöntem olabilir, şeklinde açıklar (Timuçin, 2015-B, s. 148).

Descartes'ta her tür yanıltıcı bilgiye karşı durabilmek için aklın sorgulayıcılığı ve dolayısıyla da metodik şüphe birinci adım olmalıdır. Metodik şüphenin işleyiş aşaması kısaca; *sistematik bir şekilde yapılan şüphe etme süreci, sorgulama aşaması ve kesin bilgi arayışı, düşünmenin temelinin oluşması*, şeklinde izah edilebilir. Bu yöntem, düşünce ve bilgi üzerine eleştirel bir bakış açısı kazandırır. Metodik şüphe, sorgulama süzgecinden geçmemiş hiçbir bilgiyi -ister ontolojik ister epistemolojik olsun- doğru kabul etmemek üzerine kuruludur. Bu yönüyle Descartes'ın yöntemi doğruluk ve kesinliğin son kertede apaçık ve seçik² olan bilgiye ulaşmada kullanılacak olan araçtır (Yıldızdöken, 2017, s. 47). Descartes'ın bütün sistemi yöntemin bu işleyişi ile ilerlemektedir.

Descartes felsefesi, tam olarak bu nedenle sistemiyle kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemlerde etki alanı geniş ve yankısı yüksek bir felsefe olmuştur. Gökberk'e göre Descartes felsefesinin kısa zamanda yayılıp büyük bir etki elde etmesinin çeşitli nedenlerinden ilki bu felsefenin derli toplu ve tutarlı bir sistem olması, bunun yanı sıra kendi içine kapalı bir birliği olmasıdır. Bu yönü onun felsefesinin başarı kazanmasında büyük yeri olmuştur (Gökberk, 2023, s. 313, 314). Descartes'ın sistemi; *şüphe etmek, analiz etmek ve parçalamak, hiyerarşik olarak sıralamak, elde edilen bilgileri tamamlayıcı olarak birleştirmek, kesin bilgi arayışında olmak* gibi özellikler bulunmaktadır.

Demek ki Descartes'çı yöntem anlayışı kesin doğruların dışında hiçbir şeyi doğru diye almadan bir bütün araştırmasını öngören, bütünün parçalarını birbirleriyle ve bütünle ilişkisi içinde inceleyen, bu arada gerekirse bütünü yapay olarak parçalayan, her bilgi

² Özetle ifade edersek açıklık; bir bilginin şüpheli olamayacak kadar belirgin algılanması; seçiklik de bilginin başka şeylerle karıştırmaya engel olacak bir nitelikte olmasıdır.

araştırmasında basitten bileşiğe doğru bir yol tutan, bunun için sezgiye tündengelimle tümevarıma başvuran bir anlayıştır (Timuçin, 2015-B, s. 91).

Yöntemin Timuçin tarafından vurgulanan bu özellikleri, onun sistemin içindeki diğer özellikler arasından ayrılıp sistemin temel taşı ve tüm özelliklerinin başı olarak bulunmasını gerekli kılmıştır.

Descartes'ın felsefesi bütüncül olarak ele alındığında çalışmalarında karşımıza çıkan temel problem daha önce de belirttiğimiz gibi kesinliği şüphe barındırmayan bir gerçeğe ulaşma çabasıdır. Kesinlik, bilgidaki tereddütü devre dışı bırakan, bu yönüyle gerçekliğe ulaştırılan köprü bir nitelik olur. Bu nitelik bilgiyi zihinde sağlamlaştırır, açık ve seçik hale getirir. Ancak bilgede kesinlik sağlanırsa gerçeklik elde edilmiş olur. Bu bağlamda Descartes'ın bizlere sunduğu yegâne amaç gerçeği ararken bir ana koşula önden tabii olmaktır. Bu ön ana koşul şüphedir. Şüphe ortadan kalkıp yerini kesinliğe bıraktığında gerçek arayışı şüpheden arınmış bir kabulle sonuçlanabilir.

Şüphe, felsefede Descartes'tan önce Antik döneme kadar yer edinmiş önemli bir kavramdır. Ancak Descartes'ın şüphesi, yıkıcı değil yapıcı; yeniden inşa aracı olan, olumlu bir şüphedir. Bu yönüyle Descartes'ın şüphesi, onu nedenlere bağlaması bakımından -örneğin- septiklerden ayıran bir şüphedir. Descartes'ın şüpheyi yüklediği anlamı daha net aydınlatabilmek için bu noktayı kısaca şöyle açıklayabiliriz: Septikler şüpheyi amaç olarak kullanır ve onlara göre kesin bir doğruya, şüphelenilmeyecek bir bilgiye varmak olanaksızdır, bu nedenle de hiçbir şey hakkında doğru bilgiye ulaşmak söz konusu olamaz. Dolayısıyla Antik septikler için şüphe duymak için mantıklı bir nedene ihtiyaç yoktur. Descartes'taki şüphe ise hakikate, dolayısıyla şüphe edilmeyen bilgiye varmak için kullanılan bir araçtır ve bu yönüyle bir yöntem gibi kullanılmış olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle Descartes için şüphenin mantıklı bir zemine ihtiyacı vardır. Bu bağlamda Descartes, şüphe sebebiyle doğruya ulaşamayacağını iddia eden septiklerden farklı olarak; insan için kesin ve mutlak bir bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu ve doğru bilginin ancak şüphe sayesinde elde edilebileceğini savunur. Descartes nedene dayalı şüpheyi sahiplenirken Antikler nedensiz şüpheyi sahiplenirler. Descartes için şüphe ile başlamak düşünmeyi kendisine referans aldığı yanlışlanabilme olanağı olan öncüllerden kurtarmak ve bu öncüllerin bağından özgürleştirmek amacı taşımaktadır (Yirmibeş, 2023, s. 119). Dolayısıyla da esas olarak şüphe, bu yönüyle Descartes için olumsuzluk barındıran bir sonuç değil, aksine varlığı olmazsa olmaz ve

us ile yönetilmesi gereken sorgulayıcı ve yapıcı bir eylem, kesinliğe giden yolda bir duraktır.

Bu eylem, nedenlere bağlı kuşkunun us ile birleşiminin kullanımı, diğer araç ve kalıplardan farklı ve üstün olan, tartışmasız biricik yöntemdir. Timuçin'e göre yöntem usun bir aracı olarak değerlendirilmelidir. Yöntem bir maymuncuk olmadığı gibi bir anahtar bile değildir. Yöntem bir kalıp değildir çünkü bir kalıplar toplamı değildir, ancak ve ancak bilgiye yönelmede belli bir tutum alma biçimi olarak görülmelidir (Timuçin, 2015-B, s. 66). Descartes'ın şüphesinin yöntem olarak işleyişini kabaca özetleyecek olursak; hâlihazırdaki bilginin doğruluğundan şüphe duymak, bu bilgiyi mümkün olan en küçük parçalara bölmek, bu parçaların doğruluğunu basitten başlayıp akıl temelinde ilerlemek yoluyla kesinleştirmek, bilgiyi totalde yeniden inşa etmek şeklinde ifade edebiliriz. Şüphe metodunun işleyişi, yukarıda betimlediğimiz Descartes sisteminin mikro anlamda işleniş biçimi olarak da görülebilir.

Descartes'ın sistemi daha önce de belirttiğimiz gibi şüphenin ana figür olduğu bir sistemdir. Bu yönüyle *Meditasyonlar*, Descartes'ın metodik şüphesini nasıl işlediğinin incelenmesi için önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Descartes, bu eserde felsefi düşüncelerini, kesin bilgiye ulaşma çabasıyla sistematik bir sıra ile ortaya koymuştur. Descartes'ın şüpheyi konu edindiği *Birinci Meditasyon*'u, Descartes'ın duysal deneyimler ve ön bilgilerin güvenilirliği konularını sorgulama sürecinde metodik şüpheyi biçtiği rolü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tezimizin konusu itibarıyla en temelden başlamak için şüphe kavramını daha açık biçimde anlamamızı sağlamak gereklidir. Dolayısıyla tezimizin ana konusu olan Descartes'ın Tanrı iddiasında şüphesini nasıl işlettiğini inceleyebilmek bakımından yerinde olacağı için çalışmamızın sıradaki hedefi *Birinci Meditasyon*'un değerlendirilmesi olacaktır.

1.2. Metodik Şüphe Ekseninde *Birinci Meditasyon*

Descartes'ın askıya alma biçimiyle işlediği *Meditasyonları* toplamda altı bölümden oluşmaktadır. *Birinci Meditasyon* Descartes'ın felsefeye girişi olarak kabul edilebilir. “René Descartes'ın etkili ve ilham verici eserlerinden biri olan *Meditasyonlar*'ın bölümlerinden ilki özellikle Descartes'ın önceden edindiği birçok düşünce ve inançlarına şüpheyi baktığı hatta yanlış sayıp kesin ve şüphesiz bilgiyi aramayı amaç edindiği kısımdır” (Beşer, 2024, s. 988). Descartes'ın bu meditasyondaki

temel problemi ve esas amacı, dünyayı ve gerçekliği akılla elde edeceği önermelerin kesinliği ile apaçık anlayabilmektir.

Birinci Meditasyon, Descartes'ın kuşku duyulabilen şeylere dair ileri sürdüğü iddiaları içeren bir başlangıç olarak ele alınabilir. Bu meditasyonda Descartes, şeylerin nasıl bilineceğine dair çıkarımlarının tamamında merkeze gerçeğe ulaşma çabasını, kuşkuyu koyar ve yöntemi önceler. Onun gerçeğe ulaşma çabasında bu öncelik tüm ilke ve çalışmalarına ışık tutabilir pozisyonundadır. Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelere gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekliliğini (Descartes, 2024, s. 55) önceleyen hedefi Descartes'ın sisteminin iskeletini oluşturur. Dolayısıyla bu sistemin *Birinci Meditasyon* ayağında da onun gerçeğe kuşku ile ulaşma çabası daima ön plandadır.

Descartes, tüm meditasyonlarının özeti olarak sunduğu bölümde bizlere *Birinci Meditasyon*'una dair şunları aktarır:

Birinci Meditasyonda herşeyden, ama özellikle özdeksel şeylerden kuşku duyabilmemizin nedenlerini açıklıyorum – en azından bilimler için şimdiye dek elimizde olanlardan başka hiçbir temelin olmaması ölçüsünde. Ama böyle genel bir Kuşkunun yararının ilk bakışta görünmemesine karşın, aynı zamanda bizi tüm önyargılardan kurtardığı ve önümüze anlığı duyulardan ayırmanın oldukça kolay bir yolunu açtığı ölçüde hiç kuşkusuz çok büyüktür; ve son olarak, bir kez doğru olduğunu bulduğumuz şeylerden daha sonra hiçbir zaman kuşku duymamamızı sağlar (Descartes, 2013, s. 177).

Bu özette de anlaşılabilirliği gibi *Birinci Meditasyon*'da Descartes daha çok özdeksel şeyler olarak tabir ettiği ve bizim kısaca bir şeyin/nesnenin, -cisimsel şeylerin, uzam tözüne bağlı olan yer kaplayan nesnelere- özleri diyebileceğimiz konular üzerine incelemeler yapmıştır. Descartes'ın bu temelde işlediği *Birinci Meditasyon*'u duyumsama, rüya ve kötü cin olmak üzere üç ana tema etrafında gelişen bir düzlemde incelenebilir. *Birinci Meditasyon*, bizim çalışmamızda da bu üç tema ekseninde incelenecektir. Ancak bu incelememize öncelikle bu meditasyonda karşımıza sıklıkla çıkacağı için *anlık* kavramı hakkında kısaca bilgi vermekle başlamanız yerinde olacaktır.

Anlık, *Birinci Meditasyon* -diğer meditasyonlarda da- karşılaşacağımız temel bir kavramdır. Bu kavram, duyumsama ve imgeleme gibi kavramların desteğiyle kimi verilere ulaşabilen ancak aynı zamanda onlardan aldığı verilerin doğru veya yanlışlığını fark da edebilen yetiyi karşılar. Anlık, destek almasına rağmen duyumsama ve imgelemeye bağımlı değildir. Descartes'ta aynı anlamda kullanılan zihin veya ruh,

kendisinde kimi yetiler barındırır. Descartes'ta bu yetiler arasında anlamayı sağlayan *anlık* yetisi olduğu iddiası vardır.

Anlıkla ilgili ayrıca -özellikle *İkinci Meditasyon*'da- karşımıza çıkan sonuçlardan biri Descartes'ın anlığa diğer yetilerden farklı ve üstün bir yer atmasıdır. Bu, anlığa sunduğu ayrıcalıktan değil; onunla diğer yetiler olan duyumsama ve imgeleme arasındaki öncelik sonralığa dayanan iş bölümü ayırımından kaynaklanır. Çünkü anlık bilgi üreten yetiyse, öbür ikisi bilgi için gereç hazırlayan yetiler olarak sınıflanır (Timuçin, 2015-B, s. 95). Descartes'a göre, kendisi bir bedeninin olmadığını tasavvur ederek duyu ve imgeleme ihtiyaç duymayacağı sonucuna varabilse de bedeninin olmadığını tasavvur etme halindeyken -yani bu tasavvur için dahi- anlık gerekli ve olmazsa olmaz bir konumdadır. Dolayısıyla diğer yetiler anlığın işini kolaylaştırıcı olsa da kesinlikle son karar noktası anlıktır.

Birinci Meditasyon'a gelecek olursak; bu meditasyonun hemen başında Descartes'ın, kendini ve çevresini algılamaya başladığı ilk çocukluk zamanlarından bu meditasyona başlayana kadar geçen sürede edindiği bilgilerin -hiçbirini ayırt etmeksizin- tamamıyla sorun yaşadığını görürüz. Descartes, çocukluk yıllarından bu yana kabul ettiği bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı kanıtlanmamış, şüphe süzgecinden geçirilmeden kabul edilmiş bilgiler olduğu ve bunların daha fazla geç kalınmadan sorgulanmaları gerektiği iddiasındadır. Bu bilgileri baştan aşağı yıkıp onlara dair kabullerini ilk noktadan başlayarak yeniden inşa etmek için sorgulamalar yapar.

Bu nedenle öylesine geciktim ki, eğer şimdi eylem için geriye kalan zamanı düşünüp taşınmakla yitirecek olursam, kendimi bir suç işliyorum olarak göreceğim. Ve şimdi öylesine uygun ki, bugün anlığımı tüm kaygılardan kurtardığım ve barışçıl bir yalnızlık içinde hiçbirşeyin rahatsız edemeyeceği boş bir zaman bulabildiğim için, sonunda ağrılı bir özgürlükle kendimi tüm önceki görüşlerimi bütününde yıkma işine vereceğim (Descartes, 2013, s. 182).

Bu alıntıda da görüldüğü gibi tüm ön bilgiler yıkılmaya adaydır. Çünkü Descartes'ta sorgulanmayan her bilgi yük olarak görülür. Bu bilgiler, baştan aşağı incelenme ve test edilme gereksinimini doğurdukları için yüküdür. Descartes, bu yükten kurtulmak için anlığını kaygılardan temizleyerek kendine yarattığı sakin ve özgür bir düşünme ortamında tüm ön bilgileri ve varsayımları yıkma amacındadır. Onun için şüphe ile sorgulama ve kesin olana ulaşmak birinci hedefti, bu yüzden yapılmak istenen, her şeyi temelden yıktıktan sonra yeni bilgileri şüphe barındırmayan ilk bilginin temeli üzerinden inşa etmektir. Bununla, bilimlerde güvenilirliği ve doğru bilgiyi, dolayısıyla

kalıcılığı tesis etmek amaçlanır. Zaten genel olarak Descartes'ın ana hedefi bilimlerin de üzerinde olacak ve onları da kapsayacak bir sistem inşa etmektir. Çünkü o, tüm ön bilgi ve ön kabullerinden kuşku duyar, bunların içine bugünkü anlamıyla bilimsel veriler diyebileceğimiz veriler de dâhildir.

Bu nedenle Descartes'ta tüm bilgiler yöntemsel olarak kuşku duyulması gereken ve dolayısıyla sil baştan araştırılması gereken bilgilerdir. Descartes'ın şüphe duyulması gerekenler konusunda alan ayrımı yapmaksızın her şeyi en baştan ele almak istemesi, tüm bilgilerin sağlamasını yapmak gayesinin ve kuşkusunun çok geniş kapsamlı olduğunu gösterir.

Öte yandan Descartes, kuşku yöntemine başlamadan evvel tüm bilgilerin tek tek incelenmesinin olanaksız olduğunu da farkındadır. Tüm bilgileri tek tek inceleme gerekliliğini ortadan kaldırmak için de başka bilgilere temel olan bilgilerden yanlış veya doğruluğu şüpheli olanlardan kendi onayını çekmeyi yeterli görür. “Gene de bunu yapabilmek için tümünün de yanlış olduğunu göstermem zorunlu olmayacaktır, ve bu belki de hiçbir zaman erişemeyeceğim bir işi olurdu” (Descartes, 2013, s. 182) ifadesi de bu fikrini ortaya koymaktadır. Bu yolla incelemesini, düşünce sistemini oluşturan fikirlerin temelinde olan fikirleri ele almakla sınırlamış olur.

Bu noktada kendi düşünce sisteminin temelini oluşturan düşüncelerin doğruluğunu test etmesi hem gerekli hem de yeterli bir yoldur. Çünkü yanlış veya şüpheli temeli yıkmak onun üzerine inşa edilmiş tüm bilgileri doğal olarak yok hükmünde kılar. Descartes ise bu yolla sonu gelmez bir inceleme işine de girmemiş olacaktır. Bu sebeple o, ilk iş olarak kendisinin başka inanç ve düşünce sistemine temel olan ilkelerini hedef alır. “Ne de bunun için her birini tek tek incelemek gerekecektir (ki sonu gelmez bir iş olurdu); çünkü temellerin altının kazılması zorunlu olarak üstyapının kendiliğinden çökmesine götüreceği için, hemen tüm önceki inançlarıma dayanak olan ilkelerin üzerine gideceğim” (Descartes, 2013, s. 183) ifadesiyle kendi düşünce sistemindeki bilgileri ve dolayısıyla bu bilgileri oluşturan kendisi dışında oluşmuş genel kabulleri kökeninden inceleme; buradan hareketle yanlışlığı kesin veya kuşku duyulabilecek halde olan ama bir şekilde gerçek kabul edilmiş bilgileri silmek adına us öncülüğünde bir sağlama yapacağını ortaya koyar.

Descartes, bu sağlamayı yaparken duyu ve rüyaların konumunu incelemeyi izlediği adımların ilk sırasına koyar. Bu bağlam dolayısıyla bizim çalışmamızda da Descartes'ın duyu ve rüya araştırması meditasyonuna paralel sırada ele alınacaktır.

1.3. Birinci Meditasyon'da Şüphe Açısından Duyu ve Rüya Yaklaşımları

Descartes'ın, şüphe ile araştırma girişiminde usu öncelemesi duylara mesafeli duruşuyla ilgilidir. Duyuların yanıtılabileceği Descartes'ın es geçmek istemediği, hatta özellikle dikkat çekmek istediği bir husustur. “Bugüne dek en yüksek düzeyde doğru olarak kabul ettiğim herşey ya duylardan ya da duylar yoluyla kazanılmıştır; ama bunların zaman zaman yanıltıcı olduklarını buldum, ve sağgörü bizi bir kez aldatmış olan birşeye hiçbir zaman güvenmememiz gerektiğini söyler” (Descartes, 2013, s. 183) ifadesiyle duyların yanıltıcı olabileceğini öne çıkarır. Dolayısıyla da bugüne kadar bu yolla elde edip doğru diye kabul ettiklerinin yanlış ve aldatıcı olduğuna ilişkin bir dikkat ile temkinli ilerler. Bir defa aldatıcı olabileceğini fark ettiği bir araç verdiği tüm bilgilerde aldatıcı olabilir, fikri onun şüpheciliğine çarpıcı bir örnektir.

Descartes, bu şüphelerinden yola çıkarak duylardan elde ettiği bilgilere ve onlara körü körüne bağlanmaya bir saldırı başlatır. Fakat Descartes, duylarla edilen tüm bilgilerin yanıltıcı olabileceğine dair toptancı bir iddia ileri sürmez ve bunu makul da bulmaz. Bu nedenle de duyların yanıltıcılığını ileri sürse de aşağıdaki alıntıda olduğu gibi bunu sahip olunan her türlü duyu bilgisi için geçerli kılmaz.

Ama duylar zaman zaman bizi çok küçük ve çok uzakta olan şeyler üzerine yanıtılabilseler de, gene de kimi başka şeyler vardır ki duylar yoluyla bilinmelerine karşın onlardan kuşku duymak olanaklı değildir, örneğin burada bulunmam, ateşin yanında oturmam, bir palto giyiyor olmam, bu kâğıdı elimde tutmam ve benzeri şeyler (Descartes, 2013, s. 183).

Descartes'a göre, kişinin günlük bilgiler diyebileceğimiz sıradan bilgileri - bedeninin varlığı, ellerinin ona ait olduğu gibi bilgiler- bu tartışmanın dışında tutulmalıdır. O, bu tür bilgilerden şüphe etmeyi aklın bulanıklığı veya delilik olarak gördüğünü “Ama böyle insanlar aptallardır, ve eğer onların örneğini izleseydim onlar gibi deli görünürdüm” (Descartes, 2013, s. 183) ifadesiyle ortaya koyar. Bu yönüyle onun şüpheciliği bizim için ayakları yere basan, pratik hayatı -yani günlük hayatı- içine almayan bir şüpheciliğidir.

Descartes, bilimsel bir dizge oluşturacağı sistemde kesin bilgiye ulaşma konusunda duyuların şüphe dolu dolayısıyla da yetersiz olacağı fikrindedir. Burada görülen onun amacının duyulardan elde ettiği verileri günlük hayattaki basit konularıyla şüphe edilir olarak etiketlemek değil; duyulardan edindiği veriler içinden bilimsel sistemi içine dâhil edeceği bilgileri şüphe süzgeciyle bu sisteme yerleştirmek olduğudur. Bu yönüyle duyulara dönük şüpheciliği rasyonel sınırlarla işleyen, bilimsel düzlemde aktif olan bir şüpheciliktir.

Dikkat çekilmesi gereken bir husus da daha önce de belirttiğimiz gibi Descartes'ın duyularla edindiği bilgileri tek tek kanıtlama yoluna gitmemesidir. Bu ne mümkün ne de gereklidir. Bu sebeple Descartes'ın bir kere ortaya koyduğu duyuların yanıltıcı olabileceği bilgisini tümevarımsal bir bakış açısıyla geneller. Bu da yine olması aklî sisteme uygundur.

Descartes duyuları ele almanın yanında rüyaları ele aldığı bir başka bakış açısı da geliştirir, buradaki amaç gerçekte rüya arasındaki muğlaklığa vurgu yapmaktır. Bu muğlaklığa dikkat çekerken duyumsama ve rüyayı aynı düzlemde görülmesi mümkün iki durum olarak gösterebilecek özellikleri ile sunar.

Kaç kez gece gerçekte yatağında soyunmuş yatarken düşümde kendimi alışıldık şeyleri yaşar ve burada ateşin yanında giyinik oturur bulmuşumdur! Şimdi hiç kuşkusuz bütünüyle uyanık gözlerle bu kağıda bakıyorum; salladığım bu kafa uykuda değil, ve bilerek ve amaçlı olarak bu eli uzatıyor ve algılıyorum; uykuda hiçbirşey böylesine açık ve seçik görünmez. Ama bunun üzerine düşünürken başka birçok durumda uykuda benzer yanılsamalar tarafından aldatıldığımı anımsıyorum; bunun üzerinde dikkatle düşünürken açıkça uyanıklığı uykudan ayırabilmemizi sağlayabilecek hiçbir pekin belirti olmadığını görüyorum ve bu beni öylesine şaşırtıyor ki, neredeyse şimdi düş görmekte olduğumu kabul ediyorum (Descartes, 2013, s. 183, 184).

Bu alıntı ekseninde Descartes için rüya ve gerçeği arasındaki ayrım, herhangi birinin tecrübe edildiği anda hangisinin yaşandığının bilinir olması bakımından belirginlik veremeyecek durumdadır. Dolayısıyla kişi şu an hangisini yaşıyorum, diye içinde bulunduğu duruma ilişkin rüya veya gerçek tanımlaması yapamaz. Bedene veya yaşantılara dair deneyimleme -ateş başında oturmak gibi- rüyalarda da tıpkı uyanırken gerçekte yaşandığı gibi hissedilebilir. Descartes bu bağlamda, kimi hallerde duyu deneyimlerinin de aslında rüya gibi olduğunu ancak bizim onları gerçek sanıp bu konuda hiç kuşkuya düşmediğimizi ileri sürer ve bu nedenle yaşadığı her şeyi neredeyse bir düş gibi düşünür. Böyle düşünmesinin sebebi bu konuların eminlik noktasından uzak olmalarıdır.

Tüm bu düş-gerçek ikileminin bizi ulaştırdığı nokta açıktır. Rüyadaki duyu deneyimi yaratımları aslında gerçek hayatta var olan asıllarından ilham alır. Descartes da bu konuda rüyaların gerçekleri temel alarak oluştuğunu reddetmez.

Ve aynı nedenle, üstelik bu genel şeyler, gözler, kafa, eller ve benzerleri imgesel olabilse de, aynı zamanda en azından gerçek olan daha yalın ve daha evrensel başka şeylerin olduğunu kabul etmeliyiz ki, bunlardan, tıpkı gerçek renklerden olduğu gibi, şeylerin düşüncelerimizde bulunan tüm o gerçek: ve olgusal, ya da düzmece ve düşlemsel imgeleri oluşur (Descartes, 2013, s. 184).

Alıntıdan da anlaşıldığı gibi Descartes'a göre bir ressamın tuvaline yaptığı bir resim tamamen kendi yaratımı olamaz; ya bu çizimler en özgün halleriyle dahi ancak var olan belli yaratımların karışımlarıdır ya da zaten var olanlardan tamamen bambaşka olsalar dahi bunlarda kullanılan renkler gerçek olmak zorundadır. Ona göre tıpkı bu resimlerde olduğu gibi düşler de kendi başına bir şeyler üretemeyecek durumdadır. Öyleyse düşler oluşurken zihinde var olan imgelemleri kullanmak zorundadır. Zihin kendisinde mevcut olan şeyleri başka formlarda yeniden vücuda getirerek özgün yaratımlar oluşturabilir (Descartes, 2013, s. 184). Ayrıca Descartes'ın aşağıdaki fadelerinde dikkat çekilmesi gereken nokta zihinde mevcut olan formlar vurgusudur:

...Çünkü, gerçekten de, ressamlar, üstelik sirenleri ve satırları en büyük beceri ile en olağandışı biçimler yoluyla temsil etmeye çalıştıkları zaman bile, onlara bütünüyle yeni doğalar veremez, ama yalnızca değişik yaratıkların parçalarını karıştırırlar; ya da eğer belki de hiçbir biçimde benzeri görülmemiş yeni birşey düşünecek olurlarsa, ve yapıtları salt uydurma ve düzmece birşeyi temsil ediyorsa, hiç kuşkusuz en azından onu oluşturan renkler gerçek olmalıdır (Descartes, 2013, s. 184).

Descartes'a göre tıpkı gözler, kafa, eller gibi genel şeylerin - ki burada bu genel tabiriyle ifade edilmek istenen somut varlıklardır- yer yer imgesel olabileceğini kabul ettiğimiz gibi; daha yalın ve evrensel nitelikteki başka şeylerin de düşüncelerimizde - tıpkı renkler gibi- olgusal, düşlemsel ya da düzmece olduğu fark etmeksizin gerçek birer imgeye sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir (Descartes, 2013, s. 184).

Günümüzde yapılan bilimsel çalışmaların bu konuya kazandırdığı boyut elbette birçok yönden bu araştırılabilir; ancak Descartes dönemi için eldeki verilerle Descartes'ın varılacak son nokta olarak burayı işaret etmesi dikkate değerdir. Descartes *Birinci Meditasyon*'da özetle; duyuların yanıltıcılığını, rüyaların ise kaynağını dış dünyadaki varlıkların zihinde oluşturduğu formlardan aldığını belirterek kuşku götürmez bilgiye bunlarla ulaşamayacağını iddia etmiş olur. Bu bakımdan şüphe

içermeyen bilgiye ulaşmak için bu noktadan hareketle özdeksel şeyleri incelemeye alacaktır.

1.4. Birinci Meditasyon'da Descartes'ın Özdeksel Şeylere Bakışı

Descartes *Birinci Meditasyon*'da, yalın (bu tabirle soyut şeyleri kasteder) veya genel varlıkların (bu tabirle ağırlıklı olarak somut şeyleri kasteder) zihindeki durumunu tartıştığı için bu metinde ağırlıklı olarak özdeksel şeyleri incelediği/araştırdığını görürüz. Onun “Böyle bir şeyler sınıfına görünüşte genel olarak cisimsel doğa ve uzamı, uzamlı şeylerin betileri, nicelik ya da büyüklükleri ve sayıları, ayrıca içinde var oldukları yer, sürelerini ölçen zaman, ve benzerleri de düşer” (Descartes, 2013, s. 184, 185) ifadesiyle izahını yaptığı şeylerin özdeksel şeyler olduğunu; bunların, nicel özelliklerin - şekil, sayı, ebat vs.- yanı sıra mevcut oldukları yer ve var oldukları süreyi ölçen zaman gibi özelliklere sahip olduğunu anlarız.

Descartes bu özdeksel şeylerle ilgili yaptığı incelemelerde, bu şeyleri konu alan fizik, gökbilim, tıp gibi alanların ve bunlarla ilgili konularda yapılacak tüm bilimsel çalışmaların duyu temelli olduklarını, bu yüzden de belirsiz olduklarını, dolayısıyla da kuşkuya çok açık olduklarını öne sürer.

Belki de bu nedenledir ki bundan Fiziğin, Gökbilimin, Tıbbın ve ereklere olarak bileşik şeylerin irdelemesini alan tüm başka bilimlerin çok kuşku ve belirsiz oldukları, ama Aritmetik, Geometri, ve böyle yalnızca en yalın ve en genel şeyleri ele alan ve bunların gerçekten var olup olmadıkları ile kaygılanmayan bilimlerin pekin ve kuşku duyulamaz şeyler kapsadıkları vargısını çıkardığımız zaman uslamlamamız haksız değildir (Descartes, 2013, s. 185).

Bu fikirlerini yukarıdaki ifadesiyle ortaya koyarken bir yandan da aritmetik ve geometrinin bunlardan çok farklı ve kuşku duyulamaz oldukları iddiasındadır.

Descartes, duyuusal olan nesnelere zihindeki imgeleri ile ilgili rüya düşünce deneyini ortaya atar. Zihnin dışındaki duyu- imge gibi durumlara bağlı olan özellikler bu deneyde de kesin bilgiye ulaşmada yanılgıya sebep olabilecekleri temelinde ele alınır. Örneğin, rüyada görülen belli bir isimli yaratık uyanırken görülen aynı isimli yaratığın aynısı olmayabilir; düşteki bir kelebek uyanırken görülen bir kelebekten çok farklı özellikler taşıyabilir. Çünkü bu yaratık aynı anda birçok özelliğin birleşmesinden meydana gelmiş bir varlıktır ve Descartes'a göre tam da bu nedenle biçim, sayı, renk, zaman gibi uzamlı birçok şeyi aynı anda barındıran bir varlık olarak değişkenlik göstermeyen ve kuşku duyulmaz bir netlik sunması mümkün olmaz. Bu nedenle bu

varlığın özelliklerinin değişmezliğinden ve kesinliğinden daima şüphe duyulacaktır. Rüya argümanı, duyusal nesnelere ve rüya nesnelere imgelem ile oluşturulmuş oldukları için ikisini birbirinden ayırt etmemize olanak tanıyacak bir durumun zihnimizde mevcut olmadığını ortaya koyar. Bu yönüyle rüya ve uyanık olma durumu Descartes için duyusal veya imgesel yolla birbirinden ayrılamaz.

Buna karşın aritmetik ve geometri gibi bilimlerin kuşkudan daha uzak bilgiler sundukları kesindir. “Çünkü ister uyanık ister uykuda olayım, iki artı üç birlikte her zaman beş eder, ve karenin hiçbir zaman dörtten çok kenarı olamaz, ve böylesine açık ve görünürde olan gerçekliklerin herhangi bir yanlışlığa ya da belirsizliğe açık olabilmeleri olanaklı görünmez” (Descartes, 2013, s. 185) ifadesinden de anlaşılacağı gibi Descartes için aritmetik ve geometri gibi bilimler, konu aldıkları cisimlerle ilgili çalışma biçimleri nedeniyle kesin ve şüphe edilemez olarak adlandırılırlar. Rüya veya duyumsamadan farklı olarak aritmetik ve/veya geometrik düşünme, imgelemi değil anlama yetisini kendisine temel alır. Dolayısıyla da daha kesin ve şüphe edilemez olmalarını anlama yetisi ile kavranmalarından almaktadırlar. Öğlen saati bize ışığın yansıması ile sarı görünen bir nesne akşamüstü ışığın etkisinin azalmasıyla pekâlâ turuncu veya kırmızı bir görünebilirken öte yandan düşte de olsa uyanıkken de olsa iki artı üç toplamda beştir, bir karenin sadece ve muhakkak dört kenarı vardır.

Descartes, bu noktadan hareketle doğa bilimleri, gökbilim gibi duyu deneyimlerine dayanan bilimlerin şüphe içerdiğini; buna karşın yalın ve en genel şeyleri konu edinen aritmetik, geometri gibi bilimlerin ise kesin ve kuşku götürmez olduklarını ileri sürmektedir. Bu bağlamda Descartes’a göre özdeksel şeyler duyularla algılanabilir olmaları sebebiyle her zaman kuşku duyulabilir durumdadır.

Buradan hareketle Descartes fizik, gökbilim, tıp gibi bilimlerin kesin bilgi sunması mümkün değildir, gibi çıkarımlarla konuyu bambaşka tartışma boyutuna taşıyıp daha geniş bir alana da çeker. Ona göre tıp, fizik gibi alanlar ancak aritmetik ve geometriden faydalanarak gelişim sağlamışlardır (Descartes, 2013, s. 185). Descartes’ın bu iddialarından aslında varılabilecek bir nokta da şu olmalıdır: aritmetik ve geometriyi içine alan veya bu yolla yürütülen tüm çalışmalar, alanları ne olursa olsun, kuşku barındırmaz hale gelebilirler. Bu sebeple her şeyin ilerleme noktasını aritmetik ve geometriden başlatmalıyız. Bu yolla tıp da fizik de gökbilim de felsefe de yanılmadan ilerleme sağlayacak şüphe içermeyen bilgiler sunabilir. Çünkü bunlarda artık duyular

değil; us temelli açık ve seçiklik içeren, kesinlik barındıran aritmetik ve geometri referans alınmış olur.

Öte yandan Descartes'ın fikirlerinde sıklıkla geriye döndüğünü de görürüz. Doğruluğundan kesin olarak emin olduğu bir bilgiye bir daha dönüp bakmamak kararını biliyoruz ancak doğruluğundan kesin emin olma konusu bir yandan da problemin kendisidir. Örneğin; uslamlama ile yanıltıcı olmadıkları hükmüne vardığı aritmetik ve geometrik bilgilerde dahi, onların daha az yanıltıcı olduklarına dair fikrinde aslında yanılmıyor olup olmadığını aşağıdaki ifadeleri ile sorgular:

Ve dahası, kimi zaman başkalarının kendilerini en eksiksiz olarak bildiklerini sandıkları şeylerde aldattıklarını düşünürken, iki ve üçü topladığım ya da bir karenin kenarlarını saydığım ya da—eğer daha kolay birşey imgelenebilirse—daha da kolay şeyleri yargıladığım her zaman, yanılmadığımı nasıl bilebilirim? (Descartes, 2013, s. 185).

Bu sorgulama ile burada tekrar yanılgılara dair şüphesi devreye girer. Aritmetik ve geometri tarafından sunulan bilgiler kesinliği duyu ve imge ile sunulan bilgilerden şüphesiz olmalarına rağmen tereddütle bakılır pozisyona alınırlar. Bizim için Descartes'ın tekrar bu noktaya dönmesi şüpheyi temel alma konusundaki kaygısının gücüdür. Konu ve öne sürdüğü argüman ne olursa olsun şüphe her zaman ana dürtü konumundadır. O, işte bu şüphe sonucuyla yanılgılarının kaynağına ulaşmaya çalışarak ve Tanrı'ya uzanır. Bu bağlamda Tanrı, Descartes tarafından *Birinci Meditasyon*'da yanılğı ve şüphe noktasındaki pozisyonu bakımından ele alınır.

1.5. Yanılgılar Temelinde Tanrı ve Kötü Cin Varsayımları

Yanılgılarının sebebinin Tanrı olup olmadığını sorgulayan Descartes, bir yandan da insanın yanılmasını istemesinin Tanrı'nın en yüksek iyilik olması ile bağdaşamayacağı iddiasındadır. “Ama belki de Tanrı böyle aldanmamı istememiştir, çünkü onun en yüksek iyilik olduğu söylenir” (Descartes, 2013, s. 185). Bu ifadesine ve aldaticılığın Tanrı'ya uygun düşmeyeceği kabulüne rağmen, en kolay şeyleri dahi yargıladığı zaman yanılıyor olabilme şüphesini taşıdığı sürece Tanrı'nın kendisinin yanılmasına izin vermeyeceği ya da başka bir deyişle onu aldatmayacağı gibi bir kesinliğine ulaşamayacağı konusundaki şüphesi devrede olur.

Bu arada kendisini de olduğu haliyle yaratmış olan ve her şeyi yapmaya gücü yeten bir yaratıcı Tanrı fikrinin eski bir görüş olduğunu da ifade eder (Descartes, 2013, s. 185). Tüm bu ifadelerinde ayrıca çarpıcı bir çelişki var gibi görünmektedir. Çünkü

Tanrı'ya attığı ve eski olarak nitelediği özellikleri içeren tüm bilgileri sorgulasa ve bunlara ilişkin kuşkusunu devreye koysa da bir Tanrı'nın varlığına ilişkin kesin ifadeleri aslında onun en başta kendine sıyrılmak hedefi koyduğu ön bilgilerinden biridir. Onun burada tartıştığı ise sadece Tanrı'nın aldatıcı olup olamayacağına ilişkin özellikleridir, varlığı değil. Çünkü Tanrı'nın varlığını -bu *Üçüncü Meditasyon*'un konusu olacaktır- henüz araştırmamış, şüphe süzgecinden geçirmemiştir. Descartes, bu nedenle burada hedefinden sapmış, ön bilgilerini referans almış gibi görünse de aslında işin gerçeği Tanrı'nın varlığı konusunda henüz araştırmaya girişmemiş olmasıdır. Bu meditasyonun buradaki konusu Tanrı araştırması değil, özdeşsel şeylerle ilgili aldanma durumudur. Bir önceki söylemlerinde kesin olduklarına kanaat getirdiği aritmetik ve geometri bilgileri gibi bilgilerle ilgili şüpheyi de aslında bu bağlamda şüphe duyması gereken tüm yanımların sebebinin aldatıcı Tanrı olabileceği fikrini çürütmek veya desteklemek ihtiyacı duyduğu için yeniden devreye koymuş gibi görünmektedir.

Tanrı'nın varlığı konusu henüz varmadığı bir konu olduğu için Descartes yanımlarında Tanrı'nın sorumluluğuna ilişkin şüphesinin ardından tüm bu şeylerin belirsizliğine inanmak yerine Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu reddetme konusunda kendisinin bu reddedişlerin hiçbirine *Birinci Meditasyon*'da elindeki verilerin bu konuya ilişkin şüphe duyulmayacak kesinlik sağlamamasından dolayı karşı çıkmaz.

Fakat "... açıktır ki kökenimi yükledikleri Yaratıcı ne denli az güçlü ise, kendimi her zaman aldatacak denli eksikli olmam olasılığı o denli yüksek olacaktır" (Descartes, 2013, s. 186) ifadelerinde görüleceği üzere; Descartes için ulaştığı varlık durumunda yaratıcı Tanrı'nın -ya da rastlantıyla olduğu fark etmeksizin hangi yolla oluşmuş olursa olsun eğer kendi kökenini bir Tanrı'ya yükleyecekse- gücünün azlığı, insanın daha önce inandığı her şeyden kuşku duymasına kaçınılmaz olarak neden olacaktır. Bu kuşkusunu dikkatsizlik veya düşüncesizlik sonucu değil aksine derinlemesine düşünmeden meydana gelmektedir.

Bu noktada Descartes'ın kesinliğe ulaşmak için önceden yapmadığı bir şeyi bundan sonra yaparak bilimlerde kesinliğe ulaşabileceğine dair iddiası vardır. Yapması gereken bu şey tüm düşüncelerine dair yargılarını durdurmak, bunlarla ilgili önceki inanışlarını yok saymak, açıkça yanlış olan her şeyden kaçtığı gibi yargılarından emin olmadığı tüm görüşlerden kaçmaktır. Descartes'ın "...gelecekte bilimlerde güvenilir ve pekin birşeye erişmeyi istiyorsam bundan böyle bu düşünceler üzerine yargımı durdurup askıya almam ve bu görüşleri onaylamaktan tam olarak açıkça yanlış

olanlardan kaçındığım denli dikkatle kaçınmam gerekir” (Descartes, 2013, s. 186) ifadesiyle ortaya attığı ‘askıya alma’ eylemi bu şekilde devreye girmiştir. Özetle askıya alma, kuşku duyulan her şeyin doğruluğunu reddetmektir.

Birinci Meditasyon’un sonlarına yaklaşırken karşımıza *kötü cin* teması çıkar. Descartes, kendisini aldatan ve yanılgılarına sebep olanın Tanrı değil de *kötü bir cin* olduğunu varsaymayla yeni bir sorgulama geliştirir. Ona göre Tanrı her şeyden iyi ve gerçekliğin egemen kaynağı olduğu için³ onu kandırmak ve yanılsa sürüklemek amacıyla olan durmaksızın tuzaklar kuran bir *kötü cin* fikrini işler. Bu tuzaklara onun aslında belki de hiç olmayan bir bedene, ellere, gözlere, tene ve duyulara sahip olduğunu zannetmesine sebep olmak gibi en temel durumları bile dâhil eder ve tüm bunlara aslında sahip olmadığını ve bunların varlığını kendisinin *kötü cinin* tuzaklarıyla imgelediğine dair bir meditasyonda kalır.

...kesinlikle bu meditasyonda kalacağım, ve eğer bu yolla herhangi bir gerçekliğin bilgisine varamıyorsam, en azından gücüm içinde olanı yapabilir, yargımı askıya alabilir ve sağlam bir kararla herhangi bir yanışı onaylamaktan ya da ne denli güçlü ve ne denli kurnaz olursa olsun bu baş yalancının üzerimde uygulayacağı herhangi bir etkiden kaçınabilirim (Descartes, 2013, s. 187).

Alıntıda açık olduğu gibi Descartes, bu cin yüzünden herhangi bir gerçekliğin bilgisine ulaşmanın kendisinin gücünü aştığını düşünse de bu meditasyonda kalarak en azından gücünün dâhilinde olan bir şeyi yapacak, tüm yargılarını askıya alacak, herhangi bir yanışı onaylamamış olacaktır. Burada, bütün büyük etkisine rağmen bu cinin kendisi üzerinde uygulayacağı etkiyi bu meditasyon ve yöntem yoluyla devre dışı bırakmak amaçındadır. Descartes için bu girişim büyük bir çaba gerektireceği için herhangi bir gevşeklikle geriye düşecek olduğunun da farkındadır (Descartes, 2013, s. 187). Bu yüzden özellikle kötü cin temasında şüphe metodunu uygulama ve kendine hatırlatma konusundaki sık telkinlerini ve tekrarlarını daha fazla açıklamış olduğunu görürüz.

Birinci Meditasyon’da Descartes’ın tekrarlarının sıklığı kendisine de fazla gelmiş olacak ki ortaya makul bir gerekçe koymak ister: “... kuşkulu ve aynı zamanda büyük ölçüde olası görüşler olarak gördükçe, ve böylece onlara inanmak onları yadsımdan çok daha usayatkın olduğu sürece, onları kabul etme ya da onlara güvenme alışkanlığımı yitirmem söz konusudur” (Descartes, s. 186). Descartes, kötü cin

³ Descartes’ın *Birinci Meditasyon*’da öne sürdüğü bu fikri bizim için ön bilgilerinden bağımsız bir fikir değildir. Tezimizin üçüncü bölümünde ele alacağımız Descartes’ın Tanrı kavramına ilişkin iddialarını *Üçüncü Meditasyon* ekseninde değerlendirirken ön bilgilerin bu iddialardaki etkisini değerlendireceğiz.

temasında da devreye koyduğu askıya alma fikrini sürekli olarak hatırlamayı gerekli görür. Kötü cin temasının da bizi getirdiği nokta önceki temalardan farklı değildir. Bu noktalardan biri alışılmış görüşlerin tek seferde alt edilemeyeceği ve onların anlığı etki altına alma becerisini yeniden kolaylıkla gösterebileceğidir. Çünkü belli ölçüde kuşku barındıran ama olası olma ihtimali kuşkudan daha büyük sanılan görüşlerde anlığın bunları doğru kabul etme eğilimi, reddetme eğiliminden daha fazladır. Bu durumda anlığın da yanılığa düşmemesi için kuşkuya sıkı sıkıya sarılmak büyük özveri ve dikkat gerektirir.

1.6. Birinci Meditasyon'un Vardığı Nokta

Birinci Meditasyon, yanılığın kaynağı, doğru bilginin imkânı üzerine birçok seçeneğin kuşkuyu devreye koyarak ele alındığı ve de ihtimallerin tek tek süzgeçten geçirildiği bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışılırken; doğru bilginin kaynağı veya şüphesizliği test edilmeden yerleşen bilgileri hedef almanın gerekliliği ve güçlüğü de bir yandan ortaya çıkmıştır. Yerleşmiş bilgilerin yeniden inşasının konforlu alan dışına çıkmayı gerekli kılacağı için uygulamaya değer bulunmayabilirliği de ayrıca bir başka risk olarak durmaktadır.

Gerçekten de eksik veya yanlış olsa dahi alışılmışın konforu mücadelenin çetinliğine tercih edilebilir. Descartes'a göre bu durum tehlikelidir. Bu tehlikeyi bertaraf etmenin yolu, bu fikirlerle ilgili bir denge tutturaktır. Önceki ve sonraki yargıları kesin doğru bir yargıya ulaşana kadar denetim altında tutmak ve hiçbirini doğru kabul etmemek bu dengeyi sağlamanın yoludur. Decartes bu durumu aşağıdaki ifadeleriyle ortaya koyar.

Bu nedenle, eğer bile bile karşıt konumu alarak aldatılmama izin verecek ve bir süre için tüm bu görüşler bütünüyle yanlış ve imgeselmiş gibi davranacak olursam, ve bunu sonunda önceki önyargılarım sonraki önyargılarımı dengeleyinceye dek ve hiçbir kötü alışkanlık bundan böyle yargımı denetimi altına alamaz oluncaya ya da şeylerin doğru olarak algılanmasından saptıramaz oluncaya dek yaparsam, inanıyorum ki yanlış davranmış olmayacağım (Descartes, s. 186, 187).

Ona göre yanılığ ve tehlikelerden sadece yöntem ile korunulmuş olunur. Descartes, bu yola girdikten ve kesin bilgiye ulaşma ihtimalini fark ettikten sonra kendini güvensizliğe bırakmayacaktır. Onun bu yolda asıl önemseydiği şey yaptığı eylemlerin ne olduğu değil, ulaştığı bilginin şüphe bakımından ne durumda olduğudur. Bu bilginin kesinlikle kuşku barındırmayan bilgi olması her zaman biricik amaçtır.

Descartes şüphesiz bilgiye varmanın ve şüpheyi hep devrede tutmanın tek hedef olduğunu ortaya koyar. Bu hedefin güçlüğü ise tartışma götürmezdir. Bu güçlük nedeniyle en ufak bir gevşeklikte rüyasında özgür olduğunu görüp uyanmak istemeyen bir kölenin uyanmaktan korkacağı gibi kendisinin de aydınlık fikirlerden mahrum kalma pahasına, bu gevşekliğin vereceği rahatlığı -sonu karışık fikirlerle karanlıkta kalmak bile olsa- mücadele etmenin vereceği yorgunluğa tercih etmekten korktuğunu belirtir (Descartes, 2013, s. 187, 188). Fikirlerin yenilenmesi ile ilgili kaygılarını açıkladığı bu köle örneği dikkat çekicidir.

Descartes'a göre askıya alınmış, kuşku ile arınmış ve kesin bilgisine ulaşılmış fikirler hiçbir gevşekliği kaldıramayacak bir titizliğe muhtaçtır. Bu yüzden Descartes şüphe metodu ona bağlı kalmak için büyük bir mücadeleye muhtaçtır. Dolayısıyla şüphenin en doğru yol olduğunu bilmek kadar bu yoldan sapmamak için çabalamak da büyük öneme sahiptir.

Descartes'ın *Birinci Meditasyon*'unda duyu, rüya, Tanrı fikri, askıya alma, kötü cin, kısacası adının ne olduğu fark etmeksizin tüm yollar ve incelemeler aynı sonuca götürmektedir: kuşku metodu kaçınılmazdır. Görüldüğü üzere *Birinci Meditasyon* tekrar tekrar aynı noktaya varır, aynı sonuca yeniden yeniden ulaşır. Bu sonuç; doğruluğu kesin olarak bilinmeyen her şeyin doğruluğu reddedilip baştan incelenmelidir, şüphe elden bırakılmamalıdır, sonucudur. Bu bağlamda Descartes'ta kuşku ile incelemek, rehavete kapılmamak, bıkkınlık duyup vazgeçmemek veya kolayca kaçmamak adına kendi kendine daima hatırlatma yapmak da ihmal edilmemesi gereken zorunlu bir ilke sayılmalıdır.

Birinci Meditasyon'da Descartes ayrıca yapmaya çalıştığı şeyin zorluğunun farkında olduğunu da belirtir. Yapacağı şey yöntemini kullanarak tüm ön varsayım ve ön bilgilerden arınarak ilerlemek, hakikate ulaşmaktır. Yöntem akla uygun olandır. Bu yönüyle Descartes'a göre yöntem; şüphe ve tümdengelim içermelidir (Atış & Kibritoğlu, 2023, s. 314). O, izleyen meditasyonlarında da düşüncelerini aynı amaçla şekillendirmeye gayret eder.

Çalışmamızın buraya kadarki dizgesi Decartes'ın metodik şüphesinin ne olduğu anlamak, metodik şüphenin nasıl işlediğini *Birinci Meditasyon* ekseninde incelemektir. Bu bağlamda Descartes'ın şüphe kavramının *Birinci Meditasyon*'da işlediği duyumsama, rüya ve kötü cin temaları ekseninde işlenişi ele alındı. Bu noktadan

hareketle şimdiki amacımız tezimizin ana konusu olan Descartes'ın Tanrı fikri ve buna ilişkin iddialarında şüphe metodunu ne kadar işlevsel kullandığını inceleyebilmek için öncelikle Tanrı'yı anlayan özne nedir, hangi konumdadır, gibi soruların cevabına ulaşmaktır.

Bu cevaplara ulaşmak için içerik teması itibarıyla Descartes'ın *İkinci Meditasyon*'u ve bu meditasyondaki beden, zihin ve ben kavramlarını ele almak gerekli olacaktır. Bu gereklilikle çalışmamızın ikinci ayağı olan *İkinci Meditasyon*, ortaya koyduğu iddialar bakımından incelenecek ve buradaki *ben* kavramı konumu ve kapsamı itibarıyla anlaşılmaya çalışılacaktır.



İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİNCİ MEDİTASYON ÜZERİNE BİR İNCELEME

Descartes'ın metodik şüphesi ekseninde incelemeye çalıştığımız *Birinci Meditasyon*'un ardından bu bölümde amacımız, asıl hedef noktamız olan Tanrı fikri incelemesine uzanabilmek için *İkinci Meditasyon*'u ve Descartes'ın bu meditasyonda ortaya koyduğu *ben* kavramını ele almaktır. Descartes'ın *ben* kavramı, düşünen özne ve bu öznenin Tanrı fikrine ulaşma noktasındaki rolü bakımından çalışmamızın odak noktalarından biri konumunda olması yönüyle *İkinci Meditasyon* mutlaka incelenmesi gereken bir çalışmadır.

İkinci Meditasyon'da Descartes'ın özneye ulaşırken beden ve zihin ayrımı yaptığı, zihinle ilgili iddialarında anlık, duyumsama ve imgeleme kavramlarına yeterlilik ve üstünlük bakımından farklı roller yüklediği görülmektedir. Tüm bu aşamalarda metodik şüphesi ise pek tabii devrede olmak zorundadır. Metodik şüphe ile beden ve zihni irdeleyerek ulaştığı bu yer, onun felsefesi için mihenk taşı olarak görünen ve *İkinci Meditasyonun* sonuç noktası sayılan *düşünen ben* kavramıdır. Öyle ki Descartes bu meditasyonu, *düşünen ben* kavramıyla birlikte hem özneyi belirlemiş olmak hem de belirlediği bu özneyi kesin bir bilgiye ulaştırmış olmakla sonuçlandıracaktır. Bu kesin bilgi ise kendisinin var olduğunun kuşkusuzluğudur.

Descartes “İnsan Anlığının Doğası Üzerine; Bedenden Daha Kolay” notuyla başladığı *İkinci Meditasyon*'da, *Birinci Meditasyon*'da karar verdiği şüpheli devreye koyma işlemine pratikte başlamış olur. Bu meditasyon, Descartes'ı kendisinden sonraki dönemlerde de kült olan şu sonuca ulaştıracaktır: *Cogito, ergo sum*. Meditasyonda *ego sum, ego existo* olarak geçen önermesi, Timuçin'in aktardığına göre *Yöntem Üzerine Konuşma*'nın Latince baskısında Descartes tarafından *ego cogito ergo existo* yani *düşünüyorum, öyleyse ben'im ve varım* anlamına gelecek şekilde formüle edilmiştir (Timuçin, 2015-B, s. 82). Esasında bu önermenin hangi şekilde dizayn edildiği çok da önemli değildir, çünkü *cogito* içerdiği geniş anlamıyla yeterince özetleyici bir ifade sağlamaktadır. Bunun yanı sıra her iki şekliyle de önermenin odak noktasında *düşünen şey* vardır.

Birinci Meditasyon duyuların ve ön varsayımların yanıltıcılığı iddiasıyla bize her şeyin şüphe edilebilir olduğunu sunarken; *İkinci Meditasyon* şüphe yöntemiyle doğruluğu tartışmasız, içinde kuşku barındırmayacak olanı sunmaya çalışır. Kesinlik arayışının yine ana temalardan biri olarak karşımıza çıktığı bu meditasyonda, ileri sürülen balmumu deneyi dikkat çekici ve oldukça güçlü bir deneydir. Duyuların aldaticılığının çarpıcı bir örneği olarak ortaya konulan balmumu deneyiyle Descartes, zihin ve beden ile ilgili ayırmda zihinsel kavrayışın bedensel kavrayıştan daha güvenilir olduğunu kanıtlama amacı güder. Bu kanıtlamayla zihnin bedenden daha temel bir varlık sayıldığı ve bilgiye ulaşmada daha güvenilir olduğu iddiasıyla zihin beden ayrımı savıyla ortaya konur.

İkinci Meditasyon, düşünceden aldığı onay ile varlığı kesinleşen *beni* tanımlaması bakımından Tanrı fikrine ulaşan ben olan Descartes'ı ele almak için irdelenmesi gereken fikirler barındırır. Çalışmamızın bu bölümünde de bu fikirler bu bağlamda; zihin-beden, anlık-duyumsama-imgeleme, düşünme ve var oluş temaları ekseninde ele alınacaktır.

Descartes'ın *İkinci Meditasyon*'una dair bizlere bizzat sunduğu özeti bu meditasyondaki iddialarını açıklayıcı bir nitelik taşır. Bu nedenle bu meditasyonun incelemesine geçilmeden önce Descartes'ın *İkinci Meditasyon*'una ilişkin kendi özetine bakmak yararlı olacaktır.

2.1. *İkinci Meditasyon* 'un Özetine Kısa Bir Bakış

Descartes, tüm meditasyonları için uygulamış olduğu okuyucuya özet sunma çalışmasını *İkinci Meditasyon* için de gerçekleştirmiştir. Descartes, *İkinci Meditasyon*'da ruhun (ya da anlığın, bu iki sözcüğün özdeş kullandığını daha önce ifade etmiştik) varoluşu, bedenle ayrımı ve ölümsüzlüğü gibi konuları işleyeceğini meditasyonun özet bölümünde açıklar.

Meditasyona ilişkin çeşitli izahlar gördüğümüz bu özetle Descartes'ın göre bu meditasyonundaki hedefi, çalışma prensibini geometricilerin ilerlediği bir düzende ilerletme, bunu sağlamak için bir öncül ve o öncüle bağlı olan tüm nedenleri ele alarak işe başlamaktır. Descartes'ın zihin-beden konusunu işlediği bu meditasyonda, geometri esaslı ilerleme prensibi ve mümkün olan tüm açıklamalarını geometricilerin ilerleme düzeninde yapma hedefi, onun geometriyi ortaya koyduğu sonuçlardaki kesinlik ve

güvenirlilik niteliğiyle üst noktaya yerleştirdiğini bir kez ortaya koyması bakımından çarpıcıdır.

Bu özet, anlığın kendi kendisinin varlığını reddetmesinin olanaksızlığını öne sürmekle başlar. Bu reddetme olanaksızlığı, anlık (ruh/ zihin) için beden ile kendisi arasındaki farkı ayırt etmek gibi bir fayda sağlar. Bu vurgunun hemen ilk cümlede “.. kendine özgü özgürlüğünü kullanarak varoluşlarından en küçük bir kuşku duyduğu her şeyin varolmadığını sorgusuzca onaylayan anlık, gene de kendisinin varolmamasının olanaksız olduğunu görür” ifadesiyle öne çıkması, anlığın varlığı yok sayılabilen olması dolayısıyla bedenin zihinden ayrı görüldüğünün ilk sinyali (Descartes, 2013, s. 177).

Anlık, Descartes'ta her şeyden şüphe etme halinde olsa bile, düşünen bir varlık olarak kendisinin var olduğunu kesin kılar. Bu da anlığın varlığını sorgulanamaz bir gerçek yapar. Anlık ve beden ayrımında anlık düşünen ve bölünmez bir töz iken; beden maddi, bölünebilir bir töz olarak sunulur. Bu ayrım, aynı zamanda anlığın bedenden bağımsız olduğu iddiasını da taşıyan bir ayrımdır. Ayrıca bunun yanında anlık, kendi doğasına ait olan ile bedene ait olanı ayırt edebilen olarak sunulmuştur. Bu yolla anlığa ayrıca bir görev yüklenerek bu bağlamda bedene karşı ona bir üstünlük bahşedilmiştir.

Descartes'a göre bu iki töz de Tanrı tarafından yaratıldıkları için doğaları gereği bozulmazdır ve Tanrı'nın onayı olmadan yok olamazlar. Beden; parçalardan oluşan, değişime açık bir yapıdır ve bu yüzden aynı zamanda kolayca değişebilen, özü yok olabilir. Ancak anlık; ilineklerden bağımsız, saf bir töz ve özü asla değişemez olandır.

Bu nedenle, anlık zaten bu doğası gereği ölümsüzdür; aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Descartes'a göre bedenin yok olması durumuyla asla anlığın/ ruhun varlığı sona eremez:

Çünkü anlığın tüm ilinekleri değişse bile, örneğin belli şeyleri düşünse, başkalarını istese, başkalarını algılasa vb. bile, gene de bunlardan ortaya başka bir anlık çıkmaz; öte yandan, tersine, insan bedeni yalnızca herhangi bir parçasının şeklinin değişmiş olması olgusundan ötürü bir başka şey olur. Bundan şu çıkar ki insan bedeni kolayca yok olabilir, ama anlık ya da insanların ruhları (aralarında hiçbir ayrım yapmıyorum) doğasına göre ölümsüzdür (Descartes, 2013, s. 178).

Descartes, tüm bu argümanları geliştirmek zorunda olduğunu belirtirken ruhun ölümsüzlüğünü fizik açıklamalarına dayandırmadan, sadece anlık-beden ayrımıyla temellendirir; bedenin bozulmasının zihnin yok olmasını gerektirmediği ve ruhun

ölümsüz olduğuna dair iddiasını ortaya koyar. Beden değişip yok olabilse bile zihin bundan etkilenmeyecek ve varlığına devam edecektir.

Descartes özetinde ayrıca, açık ve seçik olarak anladığımız şeylerin doğruluğuna götüren yolları, bu yollarla ve cisimsel doğayla ilgili bazı konuları yeterince açıklamak için *İkinci Meditasyon*'la kalmayıp *Dördüncü*, *Beşinci* ve *Altıncı Meditasyon*lara da uzanılması gerektiği hususuna da dikkat çeker. Dikkat çektiği bu nokta, cisimsel doğa mevzusunun Descartes tarafından *İkinci Meditasyon*'da işlense de *Dördüncü* ve *Beşinci Meditasyon*'larda da konu edilecek kadar mühim görüldüğü ve bu nedenle de kapsamlı şekilde ele alındığını gösterir.

Descartes *İkinci Meditasyon*'da cisimsel doğa konusunu cisimsel doğadan duyular ile türetilen bilgilerin aldatıcılığına işaret ederek ele alırken; bu aldatma ve aldanma ilişkisinden kesin bir hakikate, *aldanabilmek için bile var olabilmek gerekir*, savına ulaşır. Onun bu savı, yeniliklerin ve töz düalizminin de anahtarı olacaktır. “Nitekim o, bu hedefe uygun biçimde bütün bir sistemini üzerine inşa edeceği yapıtaşını, kendisinden şüphe edilmesi mümkün olmayan tek önerme olan ‘Düşünüyorum o halde varım!’ olarak belirlediğinde, aslında töz düalizmi ile sonuçlanması kaçınılmaz olan bir domino dizisinin ilk taşını devirmektir” (Berke, 2023, s. 383, 384). *Cogito* 'yu içeren bu iddiası, Descartes için artık şüphe edilemeyecek bir hakikattir. Ulaştığı hakikat ise onu yeni bir sistemin başlatıcısı olarak felsefe tarihine yazacaktır.

Bu hakikatin temelini atıldığı *İkinci Meditasyon*'unu Descartes'in şüphesi ekseninde okumak ve buradan Tanrı fikrine ulaşacak olan *beni* tanımaya çalışmak üzere bu meditasyonda geçen önemli kavramlardan *uzam*, *sağduyu*, *açıklık* ve *seçiklik* kavramlarına kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

2.2. Uzam, Sağduyu, Açıklık ve Seçiklik Kavramları

İkinci Meditasyon zihni temel alan iddiaları öne çıkaran bir metindir. Bu nedenle metni daha iyi anlamak ve çözümleyebilmek için *uzam*, *sağduyu*, *açıklık* ve *seçiklik* gibi kavramların Descartes'ta ne anlama geldiğine kısaca bir göz atmak metni daha anlaşılır kılacaktır.

Descartes'ta *uzam*, maddi varlıkların kapladığı yerdir. Dolayısıyla da maddenin ayrılmaz bir özelliğidir. Onun ikili yaklaşımında düşünen töz ile uzamlı töz birbirinden

tamamen ayrılır. Düşünen töz kavrayış ve ruhla ilişkili olan ve fiziksel yer kaplamayan şeylerken; *uzamlı* töz fiziksel dünyayı, mekânda yer kaplayarak fiziksel varlığı oluşturan cisimsel şeylerdir.

Descartes'a göre cisimsel şeylerin özünü sert, ağır, renkli olması değil, yalnız uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olması oluşturur. Çünkü biz hangi cismi gözden geçirirsek geçirelim, uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı olduğu zaman bu özelliklerden hiçbiri o anda onda bulunmasa bile, biz onu cisim yapan her şeyin yine onda var olduğunu açık ve seçik olarak düşünebiliriz (Descartes, 2024, s. 106, 107). Buradan hareketle bir cisme dair şekilsel nitelikleri bu cismin birincil özellikleri; renk, tat, ses gibi daha öznel özellikleri ise cismin ikincil özellikleri olarak sınıflandırabiliriz.

Descartes'ın cisimlere atfettiği bu nitelikleri daha net serimlemek için örneğin John Locke'a bakabiliriz. Locke'un Descartes sonrası ortaya attığı nitelikler teorisi Descartes'ın bakış açısıyla oldukça benzer noktalar barındırmaktadır. Locke'a göre birincil nitelikler cisim hangi durumda olursa olsun ve cisme ne uygulanırsa uygulansın cismi asla terk etmeyen niteliklerdir. Ele aldığı buğday tanesi buna örnektir. Buğday tanesi her durumda ve uygulamada katılık, uzam ve devingenlik gibi özelliklerini korur. Bu nedenle buğday tanesindeki bu özellikler birincil niteliklerdir. İkincil nitelikler ise cismin özünde bulunmadan, birincil niteliklere bağlı olacak şekilde kendini gösteren niteliklerdir. Bunlar, cisimde her durum ve her uygulamada aynı kalmaz, değişkenlik gösterebilir veya tamamen ortadan kalkabilir niteliklerdir (Locke, 2017, s. 121, 122). Bu bağlamdan hareketle birincil özellikler durumdan duruma değişmeme ve cismin özünü oluşturma gücüne sahip olmaları bakımından açık ve seçik olurlar, denilebilir. İşte, Descartes için uzam, cismin bu birincil özelliklerini tümüyle kapsayan en temel şeydir.

Sağduyu, yine *İkinci Meditasyon*'da en temel kavramlardan biri olarak karşımıza çıkan kavramlardan biridir. Descartes, *Yöntem Üzerine Söylem* eserinde sağduyuyu ile us kavramlarını birebir aynı anlamda ele alır. Descartes'ta sağduyu, herkesçe ve doğuştan sahip olunan bir yetidir. Ona göre sağduyu sağlam yargıda bulunma ve doğruyu yanlıştan ayırt etme gücüdür (Descartes, 2013, s. 9). Sağduyu herkesin eşit derece sahip olduğu ve doğuştan gelme yönü olduğu için de herkeste doğal olarak bulunan bir güçtür. Herkesin doğuştan gelen ve eşit paylaştırılmış bu yetiyi aynı doğrulukta kullanmıyor olması ise onu kullanma yöntemlerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Descartes'ın doğru bilgiye ulaşmanın temel aracı olarak gördüğü sağduyu da aşağıdaki alıntıda da ortaya konulduğu gibi ancak kesin kurallardan oluşmuş doğru bir yöntem ile yanlış yönlendirilmekten kurtarılabilir:

Dahası, bir yöntemden anladığım şey pekin ve kolay kurallardır, öyle ki onları sağın olarak izleyen herkes hiçbir zaman yanlış olanı doğru olarak kabul etmeyecek, hiçbir zaman yararsız ansal çabada bulunmayacak, ama her zaman aşamalı olarak bilgisini arttıracak ve böylece yetenekli olduğu herşeyin gerçek bilgisine ulaşacaktır (Descartes, 2013, s. 87).

Bu alıntının ve ayrıca Timuçin'in de aktardığına göre Descartes için sağduyu ya da us dünyanın en iyi paylaştırılmış şeyidir ve us, her insanda eşit görülmesi de herkeste ortak olan bir yetidir. Bu yeti, gelişmeye tamamen açıktır. Bu yetinin herkeste farklı gibi görünmesinde ayırt edici olan her insanın kendi usunu geliştirme çabasıdır ve bu çabaya eşlik edecek gelişmede geliştirme olanakları da herkes için mümkün olan olanaklardır (Timuçin, 2015-B, s. 70).

İkinci Meditasyon'un anlaşılması faydalı olacak bir diğer kavramı *açıklık* kavramıdır. Açıklık için Descartes, dikkatli bir zihne görünen ve belli olan bilgiyi demek istiyorum, der (Descartes, 2024, s. 82). Dolayısıyla açıklık, bir bilginin şüpheye yer vermeyecek kadar belirgin şekilde algılanmasıdır. Açık olan; kendinde belirsizlik, bulanıklık veya şüphe barındırmaz olandır.

Descartes *Seçiklik* kavramına dair yaptığı tanımlamada ise seçik bilgidен de keskin ve başka bilgilerden ayrı bir bilgiyi demek istiyorum; öyle ki bu bilgede onu gerektiği gibi gözden geçirene açıkça görünenden başka bir şey bulunmaz, der (Descartes, 2024, s. 82). Böylece, seçikliğin özel bir gözlemlenince ayırt edilebilen, altında görünenden başka hiçbir şeyin olmadığı açıkça belli olan ve onu başka şeylerle karıştırmaya engel olabilecek özellikler barındıran bir nitelik olduğunu ortaya koymuş olur.

Burada şöyle bir açıklama yapmak gereklidir: Descartes her *açık* bilginin *seçik* olması gerektiğini düşünmez. Ona göre bilgi açık olsa da seçik olmak zorunda değildir. Fakat seçik bilgi için durum böyle değildir. Bir bilginin seçik olabilmesi için önce açık olması şartı vardır. Descartes, bunu acı örneğiyle açıklamaya çalışmıştır (Descartes, 2024, s. 83). Bu örnekten yaralanan bir kişinin duyduğu yakıcı acı hissini açık olduğunu ancak bu hisse sebep olan biyolojik döngünün bu acının hissedildiği noktadan bağımsız bir şekilde gerçekleştiğini ve hissedilen acının o uzuvda değil başka bir uzuvda olsa da hissedileceğini anlayabiliriz. Dolayısıyla acının varlığı açık bilgidir,

ancak yaralanan kısımda gerçekleşen döngü, o acı duygusundan farklı -örneğin kırılma, kangren vs.- bir şeydir. Bu ise ancak onu gerektiği gibi gözden geçirecek birinin sahip olacağı seçik bir bilgidir.

İkinci Meditasyon'da öne çıkan bu kavramların karşıladığı anlamlar kısaca yukarıda açıklandığı gibidir. Çalışmamızda bu kavramlara ilişkin bilgiler ışığında *İkinci Meditasyon*'daki *zihin-beden* ve *ben* temalarını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Ancak bu temalara geçmeden önce değerlendirmeye başlamadan önce *İkinci Meditasyon*'da kuşkunun yerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.3. İkinci Meditasyon'da Kuşkunun Yeri

Kuşku, Descartes'ın tüm çalışmalarının olduğu gibi *İkinci Meditasyon*'un da hareket noktasıdır. Descartes'ın, kuşkulandığı ya da doğruluğunu test etmediği her bilgiyi yanlış sayarak yeniden inşa etmesinin gücüne dair düşünceleri *Birinci Meditasyon*'un -özellikle sonlarında- yer almıştı. Descartes, *İkinci Meditasyon*'una da yapmayı amaçladığı şeyin zorluğunu ifade ederek başlar. Bu yönüyle iki meditasyonun en temelde ortak noktası olarak metodu işletmenin zorluğunun farkındalığı, fakat yine de bu farkındalığa rağmen işletilme kararlılığı göze çarpar.

Descartes kuşku duyma prensibinden ayrılmayacağı *İkinci Meditasyon*'unda da net biçimde ifade eder (Descartes, 2013, s. 189). Dolayısıyla doğru yöntem olarak öne sürdüğü en ufak bir kuşkuyu dahi barındıran her şeyi yanlış kabul etmek, kesinliğinden emin olduğu şeylere ulaşmaya kadar devam edecektir. Arşimedes'in mekanik prensiplere çalışırken tüm bilgileri etrafına inşa edebileceği en büyük gerçek veya temel ilke, arayışı Descartes'ta yerini soyut bir düzlem olan kuşku zemininde bulur.

Descartes bu bağlamda; tek bir kuşku duyulmaz şeye ulaşabilmesi mümkün olursa, bunun tek bir şey olmasının kendisinde karamsarlık yaratmayacağını, aksine bir tane dahi olsa kuşku edilmeyen şey bulmasının onu umutlandıracağını şu şekilde vurgular: "...benzer olarak, eğer yalnızca pekin ve kuşku duyulamaz tek bir şey bulacak denli talihli isem, çok büyük umutlara kapılacağım" (Descartes, 2013, s. 189). Bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, kuşku Descartes'ta o kadar yoğundur ki tüm arayışlarına karşın elde edebileceği kuşkusuz tek bir şey onu kuşku duyulmazlar vardır, noktasına taşıdığı için metotla araştırmalarına devam etmesini sağlayacaktır.

Descartes, *İkinci Meditasyon*'da tüm çabalarına rağmen kuşku edilmeyecek hiçbir şey bulamama ihtimalini de göz ardı etmez. Fakat bu durum da bir kazanım niteliği taşır. Çünkü olası bu sonuç, dünyada kesin ve kuşku barındırmayan hiçbir şey olamayacağı da olsa yine de bir ispata götürmüş olacaktır. "...pekin olan birşey ile karşılaşınca dek, ya da, eğer başka birşey yapamıyorsam, en azından bu dünyada pekin hiçbirşeyin olmadığı pekinlikle bilinceye dek bu yolu izleyeceğim" (Descartes, 2013, s. 189) ifadesinin de ortaya koyduğu gibi kuşku edilmeyecek bir şey bulmaktan daha önemli olan şey onları bulmaktan çok, kuşku etmeyecek şekilde bir şeylerin var olup olmayacağını öğrenmektir. Asıl mesele; *kuşkusuz, kuşku edilmeyecek şeyler de vardır* veya *kuşkusuz, kuşku duyulmayacak hiçbir şey yoktur*, kesinliğine ulaşmaktır.

Descartes tüm sistemini, kuşku barındırmayan şeyler olabilir veya kuşku barındırmayan şeyler olamaz gibi sonuç farkı önemli olmaksızın bir kesinliğe ulaşmak üzerine organize eder. Elde ettiği sonuçla *kuşkusuz bilgi olamaz*, olması durumunda *kuşku duyulamayacak hiçbir şey olamaz* önermesine ulaşacaktır (Descartes, 2013, s. 189). Bu durumda, bu sonuç da ulaştığı bir hakikat olarak düşünce sistemi içinde yerini alacaktır. Olası böyle bir sonuç kaybedilmiş bir iddia anlamı taşımamaktadır.

Descartes bu bağlam nedeniyle sonucu kesinleşmemiş hiçbir bilginin kökeninin ne olduğu fark etmeksizin (kazanılmış, yapay veya doğuştan), gerçek sayılmaması gerektiği fikrindedir. Çünkü ona göre sahip olduğu tüm bilgiler, gerçekliklerinin kuşkusuzluğu henüz kesinleşmemiş bilgilerdir. Buradan türettiği sonuç iddiası; kuşkusuz kesinliğine ispatlamayla varmadığı hiçbir şeyin gerçek bilgi olmadığı, eğer bir ispatı olamayacaksa hiçbir şeyin kesin kabul edilemez olacağı yönündedir. "O zaman gerçek olması gereken nedir? Belki de yalnızca dünyada hiçbirşeyin pekin olmadığı" (Descartes, 2013, s. 189, 190). Bu ifadesi de bize Descartes'ın kuşkuya yönelik daha önce de ifade ettiğimiz bakışını hatırlatır. Descartesçı bu bakışta kuşku, *İkinci Meditasyon*'da da bir amaç değil; amaca ulaşma yolunda bir araçtır.

Descartes'a göre hakkında kuşku duyulan her şey, yanlış olarak kanıtlanmamışsa bile sadece hakkında kuşku duyulduğu için kesin bilgi gibi alınmamalı ve mutlaka incelenmek üzere bir kenara bırakılmalıdır. Bu durumun, yeni bilgi inşa ederken başlangıç noktasını neredeyse sıfır noktasına indirmiş olması gibi büyük bir handikap doğuracağı, bilimsel açıdan da ilerlemeyi sekteye uğratabileceği düşünülebilir. Oysa Descartes, doğruluğu bir defa ispatlanmış bir bilgiyi bir daha kurcalamamak konusunda nettir. Şu halde bilimsel açıdan riskli olan tüm veriler değildir, zira ispatlanmış bilgilere

dokunulmayacaktır, henüz kesinliği kanıtlanmamış bilgilerdir. Günümüzde de bilimin ilerlediğine ve veriler ve herhangi bir yönüyle şartlar değişmedikçe buna benzer şekilde işlediğini savunan kimi yaklaşımlar bulunmaktadır. Descartes yöntemiyle günümüzdeki bu yaklaşımlara yüz yıllar öncesinden ters düşmemektedir.

Descartes'ın kuşku meselesi birçok açıdan karmaşık veya içinden çıkılmaz görülebilir. Zira kendisi önce hiç kuşku duyamayacağı bir şey olamaz, her şeyden kuşku duyulur diye iddia etmişken hemen ardından bu iddiasından da kuşku duymuştur. Bu düşünceleri kendisine yerleştiren bir Tanrı veya başka bir varlık -adına ne denirse densin- olabilir demişken bir adım sonra bu fikri de çok sağlam bulmamış ve bu fikirlerin yaratıcıları ben kendim olabilirim; öyleyse neden başka bir varlığı kabul etmem gereksin, fikrine varmıştır. Bedenine ve duyularına olan bağımlılığını ve onların varlığının gerçekliğini sorgulamıştır (Descartes, 2013, s. 190). Bize göre bu durum, Descartes'ın yarattığı içinden çıkılmaz bir karmaşa değil; aksine kuşkusuna dair bile kuşkulara düşmesiyle ortaya koyduğu, kuşku metodunu çok etkin kullandığının kanıtıdır. Bu kanıt aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz gibi Descartes'ın, kuşkusuz şeyler var/ kuşkusuz şeyler yok bağlamında sonuca değil, kesinliğe yüklediği anlamı da pekiştirir.

Descartes, kuşkuyla var olan her şeyin aslında var olmayabileceğini tasarlarlarken kült bir önerme de ortaya koyar. Tam bunların olmayışını tasarladığı bu noktada; tasarlamayı yapabilen, var olmayan bu şeyleri tasarlayan olarak kendisinin var olduğunu kesinleştirmiş olur. Tüm bunları düşünüyor olabildiğine göre hiçbir şey olmasa bile bunları düşünen bir varlık olarak kendisinin olmasının, onu olmayan bir şey olmaktan kurtaracağı iddiasına varır. Buradan uzandığı nokta felsefe dünyasını derinden etkilemiş 'bu sorgulamaları yapabilmek için düşündüğüme göre var olmam gerekir' noktasıdır. Descartes'ın *İkinci Meditasyon*'da bu önermesi, yerini kuşku barındırmayan kesin bir bilgi olarak bulur. Bu bağlamda *İkinci Meditasyon*'da geçen aşağıdaki alıntıda, *Birinci Meditasyon*'da varsaydığı kötü cin kavramının atfı da çarpıcıdır:

Ama çok güçlü ve çok kurnaz öyle bir aldatıcı vardır ki, tüm becerisini sürekli olarak beni aldatmak için kullanır. Ama eğer beni aldatıyorsa, hiç kuşkusuz ben de varım; ve beni dilediği denli aldatırsa bile, gene de birşey olduğumu düşündüğüm sürece, hiçbir zaman yok olmama neden olamaz (Descartes, 2013, s. 190).

Descartes bu ifadesinde de görüldüğü gibi kendisinin var olduğu fikrini, düşünme ve sorgulama edimlerinde bulunabilme yetkinliğine sahip olmak gerçeğiyle

kesinleştirir. Var olduğuna dair bilgisi bu noktada kuşkusuz bir bilgi hükmü taşır. Bu durumda sorun bu noktadan sonra onun için kendisinin bir ne olduğu, sorunudur. *Ben* denilen şey nedir?

İkinci Meditasyon'a Descartes bu noktadan sonra, *ben* ve *benin* neliği düzleminde devam edecektir. Çalışmamız da bu sebeple, bu meditasyon üzerinde zihin ve beden boyutundan ilerlemek kaydıyla, *ben* kavramını anlamak üzere ilerleyecektir.

2.4. İkinci Meditasyon'da Ben Kavramı ve Zihin-Beden Ayrımı

Ontolojik olarak varlığın durumu düşünce yoluyla kesinleşmiş olsa da Descartes açısından *ben* kavramı tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Var olan *ben*, ne olduğuna ilişkin soruların cevaplarını sadece var olmasıyla ortaya koyamaz. Bu nedenle *ben*, düşünen özne olarak araştırılması gereken bir kavramdır. Dış dünyanın bilgisine geçip bu bilgileri değerlendirmeye almadan önce dış dünyayı bilen özne hakkında kesin bilgilere sahip olunması zorunludur. Diğer tüm bilgiler öznenin edineceği bilgilerdir, bu nedenle özne bilgisi en temel bilgi konumunda olacağı için en önce özne bilinmelidir. Oysa Descartes için, zorunlu olarak var olan bu *ben* ne olduğu henüz açıkça bilinmeyendir (Descartes, 2013, s. 190). Descartes'ın elde ettiği tek kesin bilgi var olduğu bilgisidir. Var olanın ne olduğuna dair araştırmasında bu kesin bilgiye gölge düşürecek ya da yanılgı ihtimali oluşturacak tüm durumlar büyük bir dikkati gerekli kılar. Descartes'ın yapması gereken, beni irdelerken önceki görüşlerinden kuşku edilmeyecek olanları ayırt etmektir.

Descartes kesin olarak var olan bu *ben* nedir, sorusunun cevabı için önceki tüm görüşlerini bir kenara atar. *Ben*, varlığı kanıtlanan bir şey olduktan sonra ne olduğu, nasıl nitelikler barındırdığı bilinmelidir. Bize göre Descartes aslında zihne yüklediği anlamı sağlamlaştırmak, zihin beden ayrımını ortaya koymak için -ki bu bir töz düalizmi adımıdır- *ben* olanın ne olduğuna dair hızlı bir sorgulamaya girişir. *Ben* vardır bilgisi, varlık düzeyinde kalan bir bilgidir. Bu var olan bir beden midir, bir zihin midir, bir ruh mudur, sorularına cevap bulmak varlığı kesin olana ilişkin hemen cevaplanması gereken sorulardır. Böylece sadece varlığı kesinleşen bu varlığın aynı zamanda özü de bilinecek ve bu öze ilişkin bilgi sisteminin taşları döşenmiş olacak, bu yolla ontolojik düzlemden epistemolojik düzleme uzanan bir yol çizilecektir. Ki bu düzlem sonunda başat rol zihne verilerek rasyonalist düzeye ulaşılacaktır.

Descartes bu bağlamda, kendisinin bir insan olduğu temelinde başlayan sorgulamalarına insan nedir peki, sorusuyla başlar: “Öyleyse şimdiye dek ne olduğumu sanıyordum? Açıktır ki bir insan olduğumu. Ama insan nedir? Ussal bir hayvan mı demeliyim?” (Descartes, 2013, s. 191). İnsana dair tanımı ‘us taşıyan bir hayvan’ olarak yapabilecek olsa da bunu tercih etmez. Çünkü bunu yapmak işini uzatıp dolayısıyla böylesi bir tanım onu ayrıca bir de hayvan nedir, ussal nedir gibi farklı sorularla uğraştıracaktır. Bu denli ayrıntılı bir sorgulamaya vakit ayıramaması zamansal bir sınırlılığı kastetmekten çok sonuca daha tutumlu bir yolla ulaşma gayesi taşır.

Descartes’ın bu konuyu daha karmaşık bir tartışma zeminine çekmeden en basit ve öz olandan başlayarak çözüme girişimi ‘O halde işe insan nedir?’ sorusunu sorarken aklına kendiliğinden/ doğal olarak gelen ilk düşünceleri irdelemesini gerekli kılar. Böylece ilk anda bir insan olarak kendisini beden adı verilen ve bir cesette de bulunacak el, kol, yüz gibi uzuvları olan bir makineye sahip bir şey, şeklinde tanımlar (Descartes, 2013, s. 191). Burada beden, sahip olunan herhangi bir nesne ile aynı kategoride görülmektedir.

Descartes bedenin gereksinim, duyumsama ve düşünme gibi her türlü edimini ruh ile ilişkili kılar. Ancak bu ilişkilendirmeyi yapmasına rağmen ruh nedir, konusuna ilişkin bir irdeleme yapmamıştır. Descartes ruh ile ilgili iddiasında, onun çevreye yayılabilen bir maddeye benzer olabileceği olduğunu ifade eder (Descartes, 2013, s. 191). Descartes’ın ruh kavramını zihinle eş anlamda kullandığı çerçeveden bakınca bu ifadesinde ruhu betimlemek için yaptığı bu maddi öge benzetmesi bize göre çelişkili bir durum yaratmaktadır.

Ayrıca Descartes, ruh için imgelemine devreye koyduğunu, bedenine ait varlık bilgisini de açık seçik bildiğine inandığını vurgular (Descartes, 2013, s. 191). Bedene dair uzamsal ve duyumsamaya dayanan bir tarife giriştiği kapsamlı betimlemeye rağmen bedene bir hareket etme iradesi veya gücü yüklemeyiz. Bedeni bu irade ve güçten mahrumdur. Descartes’a göre beden duyumsama ve düşünme gücüne sahip olmadığı gibi kendi hareketini tayin etme, özdevinim kararı verme ve bu kararı uygulama gücüne de sahip olamaz. Bu fikrini “...çünkü özdevim gücünü taşımayı, tıpkı duyumsama ya da düşünme gücünü taşımayı olduğu gibi, cismin doğasına ait görmüyordum; tersine, kimi cisimlerde benzer yetilerle karşılaşınca oldukça şaşırımtım” (Descartes, 2013, s. 192) ifadesiyle ortaya koyar. Hareket etme yetisi herhangi bir cisimde görülebilecek yetidir. Bu bağlamda Descartes bedeni herhangi bir cisimden farklı görmediğini, bu bağlamda

insan olmanın -ve insanı diğer cisimlerden farklı kılan özelliğinin- kusursuz işleyen bir bedene sahip olmak olmadığını da iddia etmiş olur.

Bu durumda Descartes'a göre insan olmak, sadece insan bedenine sahip olmakla açıklanabilecek bir kavram olamaz. Beden cisimsel bir varlıktır ve sadece insanda değil her cisimde kendisine özgü maddi belirlenimlere sahip bedenler bulunur. Dolayısıyla insan da dâhil her cismin kendine özgü bedeninin olması tüm bedenli cisimler için ortak bir özelliktir. Bu durumda bir cismin cisim olmaktan kaynaklı maddi belirlenimlere sahipliği, insan bedeni ve diğer bedenler arasında *ben kavramı* veya *ben bilgisi* oluşturmak açısından bir fark ortaya koyamayacak ve böylece bu yönde bir anlam ifade edemeyecektir. O halde bu maddi belirlenim, yani beden, insan kavramını açıklamak için ayırt edici olamaz. Bunun için mutlak suretle daha özel, daha spesifik bir belirlenim gereklidir.

Bedenin sahip olduğu şeylerin insana özgü veya özel şeyler olmadığını düşünen Descartes için bu konu problem teşkil eder. Descartes, var oldukları halde bile insan kavramını açıklamak için yeterli olamayacak özellikleri bir de hiç var olmayabilecekleri ihtimali üzerinden değerlendirerek böylece varacağı yeri derinlemesine sorgulayan bir düşünürdür. Unutulmamalıdır ki o sorgulamasına, sahip olduğu her şeye aslında büyük ve kötü bir aldatıcı tarafından sahipmiş gibi gösterilerek aldatılabileceği ihtimalinden hareket ettiği bir noktadan başlamıştı. Bununla beraber bedeninin hiç olmadığı gibi bir gerçeğe ulaşmak; beslenme, yürüme, duyumsama gibi en basit edimlerin bile var sayılamayacak olabilir olmalarını doğurur.

Bedenle ilişkili bu durum ruha yüklenen anlamın ne olması gerektiği gibi bir sorunu da ortaya çıkarır. Descartes, bunun için rüyalarına bir kez daha başvurur, rüyalarında uyandıktan sonra birçok kez aslında gerçekte algılamadığı şeyleri algıladığını *düşündüğünü* hatırlar. Düşündüğünü hatırladığı noktada bu kritik sorunun cevabı, varlığı kanıtlayan cevabın aynısı olur: düşünme! Düşünme edimi, rüyalarda olan şeyler gerçekte var olmamış olsa bile onlara dair düşüncelerinin gerçekte var olduklarının kanıtı olabilir. “Pekala, gerçek ve gerçekten varolan bir şeyim; ama nasıl bir şey? Bunu şimdiden söyledim: Düşünen bir şey” (Descartes, 2013, s. 192). Bu alıntıdan ulaşılan şey şu olur: Düşündüğüme göre düşünebilmek için var olmak zorundayım. Peki, bu var olmak ne kadar süren bir var olmaktır: düşünmenin devam ettiği süre kadar! İşte bu önerme ile beden var olmanın bir koşulu veya bir ögesi olarak

görölmek zorunda olamaz. Var olmanın kesinliği katî suretle bedenli bir varlık olmakla ilişkili değil, düşünöen zihinli bir varlık olmakla ilişkili olmuş olur.

Descartes, buradan hareketle kesinleşmiş olan şu bilgilere ulaşır: Kendisi vardır, düşünöen bir şey olduğundan emin olduğu için, düşünöen bir şey olarak vardır, düşünmeye devam ettiği sürece de var olmaya devam edecektir. Fakat bu yargı, bizi düşünme edimini var olmanın bir koşulu gibi görme noktasına götürmemelidir. Böyle göröürse düşünöen varlığın mevcudiyeti için düşünme bir koşulmuş gibi görölebilecek ve kimileri için düşünce olmalıdır ki ardından varlık var olabilsin, kabulü ortaya çıkabilecektir. Bu kabul ise Descartes'ın düşündüğüme göre varım önermesini, düşündüğü için varım, yanılığına götürebilecektir. Dolayısıyla söz konusu kabul varlığın kendini bilmesi için düşünöenin gerekliliği mi, düşünöenin gerçekleşmesi için varlığın zorunluluğu mu söz konusudur, gibi bir tartışmayı kaçınılmaz kılacaktır. Oysa bize göre Descartes'ın önermesinde var olmak düşünce için bir öncelik sonralık iddiası değil, birliktelik anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda varmamız gereken nokta şudur: Düşünce ve var olmak aralarında koşul ilişkisi taşıyan kavramlar olarak değil; birliktelik ilişkisi içinde olan kavramlar olarak görölmelidir.

Descartes *İkinci Meditasyon*'da ben kavramı özelinde, kendisiyle ilgili sadece düşünöen bir şey değil, daha fazla özelliklerin toplamı bir şey olup olmadığını da araştırır. Bu konuda kendisini düşünöen bir şey olarak sadece insan bedeni veya bu bedeni oluşturan unsurların aralarında toplayıcı, birleştirici bir şey olarak tanımlamaz. Bunun dışında duyumsanan herhangi bir şey de olmadığını, bunları araştırmasının başında hiç olarak kabul ettiği için kendini bunlardan bir şey sayamayacağını da aşağıdaki ifadelerinde belirtir:

Daha çoğu olan birşey olup olmadığını görmek için imgelem gücümü kullanacağım; insan bedeni dediğimiz o üyeler toplamı değilim: Bu üyeler arasına yayılan ince bir hava da değilim: bir yel, bir ateş, bir buhar, bir soluk değilim, ne de kafamda uydurabileceğim birşeyim; çünkü tüm bunların birer hiç olduğunu varsaydım (Descartes, 2013, s. 192, 193).

Descartes'ın ben- beden- zihin incelemelerinde kuşku olabildiğince derinlemesine devrededir: Ben ile ilgili hiç saydığı her şeyi yeterince bilmediği için hiç saymıştır. Ama tüm bu yok saydığı şeylerin ben olandan ayrı olmama bilgisi, ben henüz hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olduğu bir şey olmadığı kesin bir bilgi değildir. Benin bedene bağlı olmadan var olduğu bilgisi ulaşılmış bir bilgi olsa bile düşünöen bir neyim, sorusunun cevabı henüz eksik olduğu için metot gereği kesin hüküm verilemez. Bu

nedenle Descartes'ın bu noktaya kadar kesinlikle bildiği şey var olduğudur ki buna zaten düşünme eyleminden dolayı emindir. Ben ile ilgili ne olduğuna ilişkin bilgi, hâlâ kesinliğe muhtaç bir bilgidir. Bundan dolayı Descartes, “Varolduğumu biliyor, ve bildiğim bu ‘ben’in ne olduğunu araştırıyorum” (Descartes, 2013, s. 193) der.

Burada şöyle bir açıklama gereği de ortaya çıkar: ben bilgisi veya diğer henüz sahip olmadığım bilgiler, var olduğum bilgisinin kesinliğini değiştirme gücüne sahip değildir. Bu bilgiler, eksik olsalar bile var olmak bilgisine zarar veremezler (Descartes, 2013, s. 193). Descartes bu dikkatle ben bilgisini güçlendirmek için sahip olduğu yetileri, kendisine dışsal olanların ben ile ilgili noktalarda etki gücünü de görmek için mercek altına alacaktır. İmgeleme, duyumsama ve anlık yetileri bu bağlamda bizim çalışmamızda da *İkinci Meditasyon*'a paralel bir yerde ve ben olanın ne olduğu ile ilgili önemleri bakımından ele alınacaktır.

2.5. Ben Bilgisinin Kaynağı Bağlamında İmgeleme, Duyumsama ve Anlık ile Düşünmenin Kapsamı ve Düşünmede Cisimsel Şeylerin Rolü

Descartes'ta var olma bilgisi, kesinliği itibariyle diğer bilgilere sahip olunmaya muhtaç değildir. İmgeleme ve duyumsama bu bilgiye sundukları katkılar bakımından ele alınması gereken iki yetidir.

Descartesçı yorumda varlık kesindir, bu sebeple bir var olan olarak varlığın kendisini nasıl imgelediği var oluşun kesinliğini etkileyemez, ben olana cisimsel bir tasarım hayal etmek de şart değildir. İmgelemek doğası gereği kesinlik sunamaz çünkü imgelem, mutlak suretle cisimsel şeylere ihtiyaç duyan bir yeti olduğu için ben bilgisini vermek konusunda yetersizdir, ben ise cisme bağlı olmaktan öte bir şeydir. Descartes, bu yüzden zihin kendisini imgelem yoluyla bilgi edinmekten koruması gerektiğini “Böylece kesinlikle anlıyorum ki imgelem aracılığıyla algılayabildiklerimden hiç biri kendime ilişkin bu bilgime ait değildir, ve eğer anlık kendi doğasını tam bir seçiklik ile algılayacak ise en büyük dikkatle o yolda düşünmekten uzak tutulmalıdır” (Descartes, 2013, s. 193) ifadesiyle ortaya koyar ve varlığını imgelemeden hareketle değil, anlığı kaynak olarak kesinleştirir. Böylece ben ile ilgili bilgi *İkinci Meditasyon* bağlamında kesinlikle cisimsel olan beden boyutunda bırakılmaz, anlığa görev yüklenir. Dolayısıyla ben için bilgisine yine ancak zihinle ulaşılabilecek bir zihin ögesidir, demek yanıltıcı olmayacaktır.

Descartes'ta her şeyin başlangıcı kuşku zemininden ilerlemelidir. Bu zeminde sağlam durulmalı, ilerleme sadece bu noktadan kaydedilmelidir. Bu bağlamda yaptığı tekrarların onun sistemi açısından önemi rahatlıkla anlaşılabilir. “Ama öyleyse neyim? Düşünen bir şey. Bu nedir? Kuşku duyan, anlayan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, imgeleyen ve duyumsayan bir şey” (Descartes, 2013, s. 193). Düşünen şey ile ilgili tekrarı da yine aynı düzlemde ele alınmalıdır. Bu tekraralarda özellikle dikkat çeken nokta Descartes'ın yargısının insan bedenine sahip olduğu için varlığı kesin olan bir şey değil, düşünen bir şey olduğu için varlığı kesin olan bir şey olduğu bilgisinin zihin ögesinde türetilen bir bilgi olduğudur. Çünkü Descartes'ta beden yok sayılsa da bu yok sayma da yok saymayı yapan zihnin kesinliğini ortaya koymaktadır.

Descartes'ın insanın düşünmesiyle ilgili, düşünen bir hayvan olduğu gibi bir kabulde bulunmamasının -ki kabulde bulunmak başlı başına Descartes'ın prensiplerine aykırı bir durumdur- sebebi de açıktır. Bu kabul; hayvan nedir, düşünme nedir, diğer hayvanlar düşünemez mi, neden düşünemez, tamamı mı düşünemez, bir kısmı mı düşünemez gibi ek sorular da doğuracaktır. Bu durum ayrıca *basitten başlamak ilkesine*⁴ ters düşmek demektir. Bunların yanında buna bir başka engel de Descartes'ın hayvanlara ilişkin otomatlar tanımlamasıdır. John Cottingham'a göre onun bu tanımlamasından çıkan sonuç açıktır: “Kesin surette söyleyebileceğimiz şey, onun hayvanların düşünmediği konusunda son derece kararlı olduğudur” (Cottingham, 2021, s. 86). Bu nedenle Descartes'ın kendi kendine düşünen bir şey olduğu bilgisinin kesinliğini defalarca hatırlatması, zihninde oluşan varlığının kesinliğini bilgisini ne olmaklığını dışarda bırakarak pekiştirmek amacı taşır. Bu yüzden Descartes'ın bu konuda kuşkuya yer bırakmamak için *İkinci Meditasyon*'da sık sık tekrar ettiği şey düşünen bir şey olduğudur. Bu, bir insan, bir hayvan ya da herhangi bir bedensel maddi şey değil, düşünen şey olmaktır. Bu sebeplerle ben bilgisi kaynağını beden temelli olan imgeleme ve duyumsamadan değil, düşünme itibarıyla anlıktan almaktadır.

Düşünmek kavramına gelince Descartes için bu kavram içine kuşku duymak, doğrulamak, reddetmek, istemek, duyumsamak, imgelemek de girecek kadar

⁴ Basitten karmaşığa ilkesi Descartes'ın *Yöntem Üzerine Söylem* eserinde yöntemi için ele aldığı ilkelerden biri olarak karşımıza çıkar. Karmaşık bir problemi anlayabilmek için onu daha basit, daha küçük parçalara ayırmak temelli bir ilkedir. Basitten başlamanın daha az hata yapmayı sağlaması, bilginin daha sağlam bir temel üzerine inşa edilmesi, her bir parçanın daha güvenilir hale gelmesini sağlar. Zihnin bir anda birden fazla şeyi kavraması tek başına küçük bir parçayı kavramasından daha zordur, bu nedenle de daha kuşkulu bir sonuç yaratır. Basitten karmaşığa ilerlemek bu yönüyle daha sağlam ilerleme sunar. “... araştırdığım güçlüklerin her birini olanaklı olduğu denli ve en iyi yolda çözümü için gerektiği denli çok sayıda parçaya bölmektir” (Descartes, 2013, s. 23).

kapsamlıdır (Descartes, 2013, s. 194). Çünkü bunların tamamı kaynaklarını nereden aldıkları fark etmeksizin zihinsel edimlerdir ve tüm zihinsel edimler düşünme olarak ele alınmalıdır. Descartes'ın düşünmenin kapsamına dair oluşturduğu çerçevede bu kavramların temelde kendi doğasına, yani insanın doğasına ait kavramlar olduğu iddiası vardır. Yapılması gereken düşünmenin kapsamına giren tüm bu kavramların düşünen bir şey olan kendisinin gerçek olması gibi gerçek olup olmadıklarını ortaya koymaktır.

Bu noktada, bu kavramlar arasında kendi düşüncesinden bağımsız olarak var olabilecek şeyler olup olmayacağı temel noktadır. İmgeleme ve duyumsama bu bağlamda işte bu yönleriyle de incelenmesi gereken iki yetidir. Descartes, ilk olarak imgelemeyi ele alır ve imgelediği her şeyin aslında gerçek olmadığını kabul etse dahi imgelemeyi gerçekleştirdiğinin inkâr edilemeyeceğini, bunun da imgeleme gücünün varlığının kanıtı olduğunu şu ifadeleriyle vurgular: “Ve hiç kuşkusuz imgeleyen de benden başkası değildir; çünkü gerçi, daha önce varsaydığım gibi, imgelediğim şeylerden hiç biri gerçek olmasa da, buna karşın bu imgeleme gücünün kendisi gerçekten vardır ve düşünmemin bir parçasını oluşturur” (Descartes, 2013, s. 194). Bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi Descartes'a göre imgeleme gücü, imgelenen şeylerden bağımsız bir gerçekliğe sahiptir.

İmgelemenin ardından ele alınan kavram duyumsamadır. Descartes, duyumsadığı şeylerden birkaçını -ışık, gürültü, ısı- örnek olarak sunar ve bunları duyu organları yoluyla algıladığını belirtir. Duyu organlarının kendisini yanıltmasına veya bu algıladığı şeylerin gerçek olmamasına -düş, yalan vb. olması fark etmeksizin- karşın onların algılanıyor olması duyumsamasının gerçekleşmiş olduğuna birer kanıttır. Öyleyse verdiği bilginin doğruluğu veya yanlışlığı bir yana, duyumsama ediminin gerçekleşmiş olması yanlış olamaz. “Ama gene de bana görüyor, işitiyor ve duyumsuyormuşum gibi görünür. Bu yanlış olamaz; aslında bende duyumsama denilen şeydir; ve bu anlamda kullanıldığında duyumsama düşünmeden başka birşey değildir” (Descartes, 2013, s. 194) ifadesinde dikkat çeken nokta şudur: duyumsama ile gelen bilginin doğruluğu veya yanlışlığı konusu kuşkuya tabi olsa da duyumsadığına göre duyumsama ile ulaşan bu bilgi ve duyumsamanın kendisi vardır.

İmgeleme ve duyumsama bu özellikleriyle nedeniyle düşünmenin kapsamında, düşünmeye dâhil oldukları için de var oldukları kesinleşmiş yetiler olarak sınıflandırılmalıdırlar. Böylece Descartes'ta bu iki yeti sahip oldukları bu özellikler sebebiyle düşünme olarak kabul edilir ve anlığa veri sunar. Bu veriler ile bu yetiler anlık

için tamamlayıcı, zenginleştirici veya destekleyici niteliktedir. Anlığın, elde ettiği verilerden hareketle bilgiyi organize etme ve kesinleştirme konusunda karar merkezi olması düşünme edimi ile ilişkili olduğu için bu iki yeti düşünmeye ilişkin edimler gerçekleştirmiş olur.

Duyumsama ve imgeleme yetileri düşünce oluşturur ancak oluşan bu düşünceler ne kadar kuşku götürmez ve ne kadar kesindir, burası her zaman test edilmeye muhtaç bir noktadır. Duyumsal ve imge oluşturan bilgiler güvenilirliklerinin kuşku olması bakımından sıkıntılıdır. İşte bu noktada cisimsel şeylerin ben ile ontolojik ilişkisi, cisimsel bir şey olarak bedenın ben için konumu Descartes'ın zihin- beden boyutunda durduğu nokta bakımından önem arz eder. Cisimsel şeyler, Descartes'ın var oluşları ve bilgileri kuşku barındıran, net bilinmeyen yönleri sebebiyle kendisine yabancı olarak kabul ettiği şeylerdir. Descartes'a göre cisimsel şeylerin bu net ve kesin bilinemeyişlerine rağmen seçik olarak biliniyor gibi görünmeleri -üstelik Descartes'a göre bu seçiklik Descartes'ın kendisine ilişkin seçiklik bilgisinden bile daha fazladır- tuhaftır. Descartes için ortaya çıkan bu tuhaf durumun sebebi anlık ve onun çalışma şeklidir. "Ama durumun ne olduğunu açıkça görüyorum: Anlığım dolanıp durmayı sever, ve gerçekliğin sınırları içerisinde kapalı tutulamaz" (Descartes, 2013, s. 195) ifadesiyle anlığın çalışma şeklini sorumlu tutar.

Descartes'ta anlık, sürekli sınırları zorlayıcı bir şekilde dolanır. Bilgiler arasında dolanırken bilgi vericiler arasında da gerçekleri bulandıran git gel durumlarına yakalanır. Descartes anlığın bu git gel hallerinde bir sakınca görmez. Ona göre bu, bir avantaj bile görülebilir. Anlık, bu savrulmalar ile daha sınırsız davranarak her türlü bilgiyi test edebilecektir. Böylece doğruya ulaşmak ve onu denetlenmek konusunda avantaj sunacaktır (Descartes, 2013, s. 195). Descartes'ın amacı, anlığı kolayca dizginleyerek kontrol altına almak değildir. Aksine, anlığın her türden elde edilen bilgiyi bizzat test edip yanlış olanı daha rahat ayırt etme tecrübesi kazanmasını sağlamaktır.

Descartes'ın duyumsama, imgeleme ve anlık üçgeninde geçen bilginin kaynağı araştırmasında incelediği örnek balmumudur. Duyu organlarını işe koşacağı betimlemede görüldüğü gibi balmumun tadı, kokusu, rengi, şekli ve sertliği, soğukluğu ve kolaylıkla ele gelişi, vurulunca ses çıkarması gibi özellikleri; tatma, görme, işitme, dokunma gibi duyumsamalara imkân sağlamaktadır. Bu özellikler bir cismi seçik olarak tanımak ve onu bir kategoride sınıflandırmak için gerekli özelliklerdir. Descartes,

balmumu tadını, kokusunu, rengini, şeklini kaybettiğinde; hacmi genişleyip sıvılaştığında, ısınıp güçlkle dokunulabilir olduğunda ve ses çıkarılmak üzere vurulamaz hale geldiğinde özü değişir mi, bunu sorgular. Cevap hayır olacaktır. Balmumu her durumda özü itibariyle balmumu olmaya devam eder, "...bu hiç kuşkusuz esnek ve değişebilir olan uzamlı bir şeyden başka birşey değildir" (Descartes, 2013, s. 196) şeklinde ifade ettiği, betimlemeyi sağlayan cisimsel özellikleri değişse de cisimi uzamından dolayı ne olduğunu bilerek sınıflandırmaya devam ettiğimizdir. Descartes'a göre bu herkesçe böyle kabul edilmek durumunda olan tartışmaya gerek görülmeyecek bir bilgidir.

Descartes'ın, balmumu örneği duyumsamayı aldatıcı veya kuşku barındırıcı yönüyle bizlere sunar, bir cismin ne olduğunu seçik olarak kavratın şey duyuların sunduğu betimleyici özellikler olamaz. Burada bize göre dikkat çekilebilecek bir husus balmumunun balmumu olduğunu seçikliği sağlayan özellikleri bildikten sonra bilmeye devam etmekle; bu özelliklerin en baştan beri olmadığı bir durumda balmumunun balmumu olduğunu bilmenin aynı şey olamayacağıdır. Balmumu diğer seçik özelliklerle balmumu olarak kabul edildikten sonra uzam tek başına kalsa ve seçiklik sağlayan diğer özellikler ortadan kalksa dahi cismin balmumu olduğu bilgisi için uzam yeterli gelebilir; ancak en baştan beri balmumu seçik özelliklere sahip olmadan sadece uzam, cismin balmumu olduğu bilgisini sağlamak bakımından yeterli olamaz. Cismin balmumu olduğu gerçeği sadece uzamla gerçekliğini korumaya devam eder, bu gerçeklik cisim bakımından değişmez; fakat bu gerçeğin özne tarafında bilgiye dönüşmesi noktasında uzam tek başına yeterli olamaz. Seçiklik de mutlak suretle gereklidir. Çünkü gerçek tek ve değişmez olsa dahi özne cephesindeki bilgisi dışsal etkilerle şekillenir. Descartes ise uzamın söz konusu bilgiyi sağlamada yeterli ölçüt olduğu iddiasındadır.

Descartes'a göre tüm bunlardan varmamız gereken sonuç şudur: Bizlere herhangi bir cisimsel şeye dair kesin bilgiyi veren şey duyumsama olamaz. Duyular dış dünyaya bağlıdır ve verilerini oradan alır, verileri aldığı gibi aktarır. Aktarıcı olarak duyumsama, bilginin doğruluğunu onaylama yetisine sahip değildir. Bu yüzden ondan gelen verilerin doğru veya yanlışlığının kesinliği başka bir alanda ele alınmak zorunluluğu Descartes'ı cisimsel şeylerle ilgili imgelemi araştırmaya götürür.

Descartes, buradan hareketle duyuların cisimsel şeylerle ilgili sunduğu bilgilere ilişkin yargılarından yola çıkıp imgelemin durumunu masaya yatırır. İşe, balmumunu betimlemeye yarayan nitelikleri uzaklaştırdığında geriye ne kaldığını açıklayarak başlar:

Bu imgeleminde balmumu parçasının yuvarlak bir betiden bir kareye ve bir kareden bir üçgene geçebilmesi demek değil midir? Kesinlikle hayır, çünkü benim kavrayışıma göre bu türden sayısız değişime yeteneklidir; ama gene de imgelemim bu sayılamaz çokluğu kucaklayamaz ve bu kavrayış öyleyse imgelem yetim yoluyla tam olarak saptanamaz (Descartes, 2013, s. 196).

Tüm belirgin özellikler yok olunca ortada kalan yine uzama sahip bir cisimdir. Bu cisim esnek bir cisimdir, bu esnekliği imgeleme ediminin sınırlarını aşabilir. İmgelenmiş olduğu halden başkası ortaya çıktığına göre balmumunun ne olduğuna dair imgelemede varılmış hüküm hatalı bir hüküm olur. Eksiklik ya da hata barındıran bir hüküm de kuşku devre dışı bırakmadığına göre doğru kabul edilemez bir hükümdür. Bu durumda Descartes, balmumunun ne olduğu bilgisinin imgelemesini mümkün görmez. Elinde veriler olduğu halde imgelemesi hata barındırdığına göre imgelemenin kesin bilgiyi veremeyecek bir yeti olduğu kanıtlanmış olur.

Balmumu deneyi şunu önermeyi pekiştirir: Bu cisme dair elde edilen kesin bilgi, duyumsama veya duyumsamadan yola çıkılarak elde edilen imgeleme olamaz. Anlığın bu bilgiyi kesinleştirme veya yargıya dönüştürme konusundaki yetkinlik ve sorumluluğu tüm bunlardan sonra devreye girer. “O zaman kabul etmemiz gerek ki bu balmumu parçasının ne olduğunu imgelemem bile söz konusu değildir, ve onu algılayan yalnızca anlıgımdır” (Descartes, 2013, s. 196) ifadesine göre Descartes için bilginin kesinleşmesi için göstereceği adres balmumu deneyinden sonra da anlaktır. Verilerin yargıya dönüşmesi gerçekleştikten sonra balmumunun nitelikleri ortadan kalkması şartında sadece uzam -ancak bize göre önceki süreçte uzam dışı nitelikler de öneme sahipti- balmumu olma bilgisi için anlığa yeterli gelebilir.

Descartes da anlık ile elde ettiği bu bilginin duyumsama ve imgelemenin ona sunduğu bilgiden farklı olduğunu, anlığın onların sunduğundan farklı bir bilgiyi kesinleştirdiğini asla ileri sürmez. Onun iddiası anlığın elde ettiği bu doğru bilginin doğru olmasını sağlayanların duyumsama ve imgelemeye dayanan nitelikler olmadığıdır. Duyumsama ve imgeleme olmasaydı da bu balmumu kendi varlığı noktasında bir balmumu olmaklığı ile ilgili bir değişikliğe uğramazdı, işte bu nedenle bu bilginin yanlış veya doğru işlenmiş olması anlığın sorumluluğundadır.

Bu bağlamda doğru bilginin kaynağı anlıkla ilgili metodik şüphe devrede olmalıdır. Descartes için şüphe ile araştırmaya çalıştığı anlık, doğru bilgiye ulaşma yetisi gösterse de aldanma zayıflığına sahip olmasıyla oldukça şaşırtıcıdır. (Descartes,

2013, s. 197). Anlığın yanılmasına çare olarak yöntemi kullanmak Descartes felsefesinin bu durum için sunacağı reçetedir.

Bu yüzden Descartes, anlık ile ilgili adeta matematiksel bir sağlama işlemi yapar. Descartes, cisimlerin anlığın gözlemiyle değil gözün görmesi yoluyla bilinir olamayacağını; rastlantısal olarak bir pencereden bakınca sokaktan geçen insanları ve onları gördüğünü alışkanlıkla söylemesini örnek vererek açıklar. Gözüyle gördüğü şeyin aslında sadece şapkalar ve paltolarla örtülü otomatlar olmasına rağmen onların insanlar oldukları şeklinde doğru bir yargıya vardığını bunu sağlayanın da anlığında bulunan yargı yetisi olduğunu iddia eder (Descartes, 2013, s. 197). Descartes'a göre sadece gözlerin görmesi yeterli olsaydı, pencereden dışarıyı seyrederken uzaktan gördüğü insanlara şapka takan, palto giyen makineler dememek için hiçbir sebebi olmazdı. Gözlerin görmesi bu yargıya ulaşmaya yeterli olamayacağı için bu yargıya anlığın ulaşması gerekir. Onların insan olduklarına dair tamamlayıcı bilgi anlık sayesinde kurulur, gözler gördüğü şeye inanma yetisini anlıktan alır (Descartes, 2013, s. 197). Bu durum duyumsama ve imgeleme ile elde edilen diğer tüm bilgiler için geçerlidir.

Yukarıda ortaya koyulan sonuç bilgiye ulaşma anlık sayesinde olur, sonucuydu. Bu sonuç bize anlıkla ilgili aynı zamanda şunu da gösteriyor: Descartes'a göre anlık, yetisini kullanıp bir köşeye çekilmemelidir; ulaştığı bilginin test edilmesi için uygulanması gereken medotik şüpheyi, veriler ona ulaştığı anda devreye koymalıdır. Bu yolla anlık yargı aşamasına varmadan şüphenin devreye konulmasıyla yanılığ veya şüphe içeren bilgilerden kurtarılabilir.

Descartes'a göre şüphe içeren bilgiler duyumsama ve imgeleme ile cismin dış özelliklerinden yola çıkılarak elde edilenlerdir; bir bilgi bu yolla elde edilecekse bir hayvan tarafından bile kolayca edinilebilecektir. Ancak Descartes'ın aşağıdaki ifadesinde de görüldüğü gibi anlık insana özgüdür:

... Hiç kuşkusuz bu konuda kuşku duymak yersiz olacaktır; çünkü ilk algıda seçik olan neydi? Onda herhangi bir hayvan tarafından bile algılanmayacak birşey var mıydı? Ama balmumunu dışsal biçimlerinden ayırdettiğim ve bir bakıma giysileri soyulmuş gibi bütünüyle çıplak olarak gördüğüm zaman, açıktır ki henüz yargımda belli bir yanılığ bulunabilse de, bir insan anlığı olmaksızın onu böyle algılayamazdım (Descartes, 2013, s. 197, 198).

Bu iddia aynı zamanda duyumsama ve hatta imgelemenin hayvanlarda da olabilecek daha basit düzeyde özellikler olduğuna ilişkin vurgudur. Descartes'ın aynı

meditasyonda kalma, vardığı fikri sağlamlaştırma adına bir pekiştirme yöntemi olarak kullandığı bu vurgu, anlığı duyumsama ve imgelemenin üzerinde bir yere koyduğunu bir kez daha göstermektedir.

Bu noktaya kadar duyumsama, imgeleme ve anlık ayırımını ortaya koymak için ilerlediğimiz çalışmamızda anlığı üstünlük noktasında uygun gördüğü yere yerleştirildikten sonra düşünen ben olarak Descartes için, anlık ve kendisi arasındaki bağın ne olduğuna da kısaca bakmamız faydalı olacaktır. Kendi ifadelerine göre Descartes için anlık kendi varlığına eş değerdir:

Buraya dek kendimde anlığın dışında hiçbirşeyi kabul etmedim. Niçin? Bu balmumunu böylesine seçik olarak algılıyor görünen benim kendimi bilmem gerekmez mi? Üstelik yalnızca daha büyük bir gerçeklik ve pekinlik ile değil, ama daha büyük bir seçiklik ve açıklık ile? (Descartes, 2013, s. 198).

Bu alıntıda Descartes, anlık ile kendisini bir ve aynı düzlemde tutar ve kendisine dair anlık dışındaki her şeyi reddeder. Descartes, balmumu gibi dış dünyaya ait bir şeyi kendisinin dışında bir şey olduğu halde seçik olarak anlamış olmasını, kendisini balmumundan daha açık ve seçik biçimde anlaması gerektiğine kanıt olarak görür. Çünkü bir balmumunun var olduğu bilgisine varması ile *bu balmumunun var olduğunu bilen bir kendisinin de olması gerektiği* zorunluluğu ortaya çıkar. Descartes burada yine aynı yolu izler ve var oluşunu, başka bir bilginin kesinleşmesi sonucuyla ve dolaylı olarak kesinleştirme yoluna gider. Daha önce düşünce gibi zihinsel bir şeyle varlığını dolaylamıştı. Bu defa varlığını dolayladığı şey cisimsel bir şeyin varlığını bilmektir. Dış dünyaya ilişkin bir cisme uyguladığı bu bilme yöntemi aynı şekilde kendisinin de bilen olarak var olduğu bilgisini ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgi sadece irdelediği balmumuna özgü değil, Descartes'a dışsal olan tüm şeyler için geçerli olacaktır.

Descartes bu irdelemeyle anlık nedir, bilgiyi nasıl kesinleştirir noktasına ulaşmış, anlığın doğası gereği özel özelliklere sahip olduğunu iddia etmiş ama bu özellikleri tek tek sıralamamıştır. İddiası şudur: Anlık dışsal nedenler dışında kendisinde öyle özellikler barındırır ki dışsal nedenlere veya duyumsama ile imgelemenin gerçekleşmesine gereksinimi kalmaz (Descartes, 2013, s. 199). Ona göre, bu dışsal nedenler anlığın kendi doğasını net olarak anlaması için dikkate alınmaya dahi değmeyecek kategoridedir. Descartes'ın anlık ile ilgili bu hükmü bize, anlığa adeta kendisini ve işleyişini de bilmesine yönelik bir görev de yükler. Duyumsama ve imgeleme kendiliğinden oluşan edimlerken; anlık farkındalığı olan bir mekanizma

konumunda olur. Bu, Descartes için zihnin bilgi sağlamada dış dünyadan daha üstün olduğunun kanıtı olarak öne çıkarılan bir yargıdır. Bu yargı bizi çalışmamızın ileri noktalarındaki Tanrı araştırmaları konusunda da zihne yüklediği anlam bakımından aydınlatacak bir yargıdır.

Özetle, Descartes'ta bir şeyleri bilmek ancak onların ne olduklarının anlaşılmasıyla ve bu da anlık sayesinde mümkün olur.

...eğer sözcüğün sağın anlamıyla konuşursak, duyular tarafından ya da imgelem yetisi tarafından değil ama yalnızca anlık tarafından algılanırlar; ve görülmeleri ya da dokunulmaları değil ama yalnızca anlaşılmaları yoluyla bilindikleri için, açıkça bilirim ki benim için algılanması anlığımdan daha kolay ya da daha açık başka hiçbirşey yoktur (Descartes, 2013, s. 199).

Bu alıntıda da ortaya konulduğu gibi anlık, dışsal bilgiler için karar noktası olurken kendi konumunu da açıkça algılanır kılar. Öyleyse anlık bizzat kendisi anlaşılması en açık ve kolay olan şey sayılmalıdır.

Duyumsama, imgeleme ve anlığın konumları bilginin yanılgıdan ve şüpheden arındırılmış versiyonunu oluşturmak ve metodu devreye konulduğu noktaları fark etmek için ele alınması gereken konulardı. Descartes bu nedenle *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı kavramını ele almadan önce düşünen beni kendisine dışsal olan cisimlerden hareketle de duyumsama, imgeleme ve anlık bileşenleriyle inceleyip ele almayı tercih etmiştir. Bu konuların irdelenmesi, beden ve zihin odaklarından yola çıkılarak ben bilgisine ulaşmada şüphenin işletilmesini fark etmeyi ve düşünen beni tanımayı mümkün kılmıştır. Varlığın kesinliği ve kesinliğin oluştuğu bu noktayı ele almak, varlığın kaynağına -Tanrı'ya- uzanan yolda anlaşılması önemlidir. Bu önemden ötürü bu konular *İkinci Meditasyon*'a paralel bir düzlemde, çalışmamızın diğer bölümlerinden nispeten daha kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

2.6. İkinci Meditasyon'un Vardığı Nokta

Descartes'ın zihin-beden ayrımını işlediği *İkinci Meditasyon*, bu meditasyonun ana temaları diyebileceğimiz duyumsama, imgeleme ve anlık etrafında, ben kavramına ilişkin iddialar ekseninde ilerler.

Bu meditasyonun vardığı noktayı kısaca özetlemeye çalışırsak: Descartes'a göre ben düşünen bir şeydir, varlığın var olduğunun kanıtı bedenden değil kendisinden türetilir, duyumsama ve imgeleme düşünmenin bir parçasıdır, ancak bilgi anlık

tarafından inşa edilir. Bu yönüyle zihin bedenden üstündür. Duyumsama ve imgeleme bu süreçte anlığa veriler sunsa da sunulan verilerden yola çıkılarak varılan sonuç yargılardan anlık sorumludur. Bu durumda anlığın daha kesin ve doğru bilgi sunması, yöntemin nasıl uygulandığı ile yakından ilişkilidir. Duyumsama ve imgeleme sunduğu veriyi aldığı gibi iletir ve bu veriler, anlık tarafından inşa edilir ve bilgi düzeyinde sınıflandırılır. Bu sınıflandırma yapılırken metot devrede olursa yanılma payı ortadan kalkar.

Öte yandan tüm bu irdeleme süreci Descartes için günlük hayattaki bilgileri kapsamaz. Çünkü sadece daha üst düzey denilen felsefi veya bilimsel bilgiler bu irdeleme sürecinin muhatabıdır (Descartes, 2013, s. 197).

İkinci Meditasyon'da da Descartes, *Birinci Meditasyon*'daki uygulamasına devam ederek kendisine hedef olarak koyduğu basitten başlama ilkesini *İkinci Meditasyon* boyunca uygular. Ele aldığı tüm temaları önce en küçük parçalara böler, araştırmasını en basit olandan başlayarak ilerletir ve böylece sonuca ulaşır. Aynı zamanda, Descartes'ın meditasyonlarından önce sahip olduğu eski bilgilerini sil baştan yenilemenin ve onları yeniden inşa etmenin zorluğunun farkında olduğunu bu meditasyonda da belirttiğini ifade etmiştik. Bu yüzden zorluklara rağmen ulaştığı tüm yeni bilgilerde meditasyonuna devam ederek eski bilgileri karşısında sürekli tekrar ve hatırlatmalarla yeni bilgilerini sağlamlaştırma amacı bu meditasyonda da güdülür. Bu yönüyle Descartes *İkinci Meditasyon*'unu da *Birinci Meditasyon*'una benzer şekilde tamamlar.

Descartes'ın zihin-beden kavramlarında anlığın yeri ve düşünen ben kavramını anlama ekseninde incelenmeye çalıştığımız *İkinci Meditasyon*, netice itibariyle öznenin merkeze alınmaya başlayacağı bir yapı sunar. Zihin, bedenden farklı olarak bölünemez ve parçalanamaz olandır. İnsan anlağı, insan bedeninden daha kolay bilinebilirdir. Beden var olmasa bile zihin, öznenin varlığını sağlayabilecektir ve bu üstünlük ile değerlendirilir. Bu değerlendirmede kuşku birinci adımken, ikinci adım olarak da ortaya düşüncenin varlığı kesin kılan yönü konulur.

Duyuların yanıltıcılığı, anlığın yanılgılara düşme yatkınlığına balmumu örneği ile dikkat çekilirken (Descartes, 2013, s. 197) düşünce yoluyla anlağın kesinliğe ulaşmadaki tartışmasız rolü gözler önüne serilir. Bu meditasyonda *Cogito ergo sum*, ulaşılmış bir kesinliktir. Bu yapı içerisinde öznenin varlığı düşünce ile ispatlanır ve

temellenir. Yirmibeş'e göre Descartes'ta düşünme benden ayrılamaz olandır ve bu nedenle bene aittir. Düşünme ediminin faili var olmadığını iddia edemez çünkü düşünmeyi gerçekleştiren fikirler veya onlara dair şüphe edimi aynı anda bir şeyin bu fiili gerçekleştirdiğini de gösterir (Yirmibeş, 2023, s. 120). Birey, işte bu noktadan sonra varlığı kesinleşen ve bilinç düzeyinde bir özne olmak konumuyla bambaşka bir felsefi boyuta geçmeye hazırlanır. Dolayısıyla varlığı ispatlamak noktasında, düşünen ben karşısında dış dünyanın da önem derecesi azalır.

Descartes, kendini *bir düşünen ben; varlığı düşüncesinden gelen, düşünen bir özne* olarak sunmuştur. “Ben'den daha kesin bir şey yoktur, olamaz da. Tanrı'nın bile varlığı ben'de görünür” (Timuçin, 2015-A, s. 183). Tanrı'nın Descartes'ta ben noktasından hareketle anlaşılması nedeni ile çalışmamızın bundan sonraki sürecinde Descartes'ın bir özne olarak Tanrı'ya ilişkin bakış açısına ve bu bakışında metodik şüphesini ne kadar uygulamış olduğuna eğileceğiz. Buna ilişkin bir yargıya varabilmek için tezimizin son ve ana ayağı olan üçüncü bölümümüzde, *Üçüncü Meditasyon* ekseninde Descartes'ın Tanrı'nın kesinliği iddialarına ve Tanrı fikrinde metodik şüphenin işleyişine odaklanılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÜÇÜNCÜ MEDİTASYON VE ŞÜPHE EKSENİNDE TANRI'NİN KESİNLİĞİ İDDİALARININ İNCELENMESİ

Descartes çalışmalarına şüphe metoduyla başlama hedefi koyarken çalışma konuları arasından hiçbirini bu hedefin dışında bırakmamıştır. Bilindiği üzere onun döneminde henüz bilim ve felsefe ayrı disiplinler olarak görülmemekte, çalışmalar böyle bir ayırım gözetilerek ilerletilmemekteydi. Descartes da çalışmalarını bu birlik içinde, kimi zaman da epistemolojik ve ontolojik noktalar iç içe geçecek şekilde ilerletmiştir. Bu çalışma konularından Tanrı'nın varlığının kesinliği konusunu içeren *Üçüncü Meditasyon*, özellikle şüphe metodunun bu konuda yeterince işlevsel kullanılıp kullanılmadığı incelenmeye muhtaç olması bakımından dikkat çekicidir.

Çalışmamızın bu bölümünde Descartes'ın Tanrı kavramına ilişkin iddialarını ve bu iddialarındaki işleyişte şüphe metodunun yerini değerlendireceğiz. Descartes, *Birinci Meditasyon*'da tüm meditasyonlarında metodik şüpheyi ilk adım olarak kullanacağını ilan etmişti. Oysa Tanrı'ya ilişkin iddialarında Descartes'ın metottan uzak düşmüş olduğu noktalar görülmektedir. Ele alacağımız bu noktalarda metodun doğru şekilde işletilmemesinin bir sebebi olarak ön kabuller ile beraber Descartes döneminin toplumsal şartlarının etkisi yadsınamaz kabul edilebilir. Ancak bu etkiler, Descartes'ın metodun kayıtsız şartsız devrede olması gerektiğini içeren kendi iddiaları -ve dolayısıyla metodun doğası gereği- nedeniyle tolerans tanınması gereken bir konumda olamayacakları için çalışmamızın ana konusu olarak irdelenmeye açık durumda olur. Bu bağlamda çalışmamızda Tanrı kavramına ilişkin iddialar ve bu iddialarda şüphe metodunun işleyişi ele alınırken söz konusu bu etkiler de değerlendirilecektir.

Descartes, Tanrı'nın varlığına ilişkin iddialarını akıl yoluyla ispatlama amacını *Üçüncü Meditasyon*'unda ortaya koyar. O, *Üçüncü Meditasyon*'una ilişkin olarak bizlere sunduğu özetinde daha önceki çalışmalarında Tanrı'nın var oluşunu sadece uslamlama yoluyla açıkladığını; ancak bunu yaparken cisimsel şeyleri içeren bir anlatım kullanmadığı için yeterince net açıklayamamış olduğunu ifade eder. Oysa Descartes Tanrı ispatından sonraki meditasyonda cisimsel dünyayı ele alacak, cisimlere ilişkin

kesinleştirmelerini Tanrı'nın varlığını kesinleştirdikten sonraya bırakacaktır. "Ama gene de, okuyucuların anlıklarını duyulardan olanaklı olduğunca uzaklaştırabilme kaygısıyla orada cisimsel şeylerden türetilen herhangi bir karşılaştırmadan yararlanmak istemediğim için, birçok bulanıklık kalmış olabilir..." (Descartes, 2013, s. 179) ifadesini de içeren bu özetin bağlamında görünen Descartes'ın soyut bir kavram olan Tanrı kavramını fikir düzeyinde izah etmeye çalışılırken somut benzetmeler kullanma yoluna da gitmesidir. Bu durum, aslında usu merkeze alan Descartes'ın cisimsel dünyanın bilgiye ulaşmadaki etkisini yadsımadığına dönük sinyaller içermektedir.

Descartes'ın, bu etkinin *Üçüncü Meditasyon*'u daha anlaşılır kılmasını sağlamak için bu meditasyonda kullandığı 'kendi tasarımına imzasını atan usta' benzetmesi dikkat çekicidir. Özetinde aktardığı üzere Descartes'a göre, bir tasarımda o tasarımın ustasının izi nasıl reddedilemezse, kendi varlığında da Tanrı'nın izi reddedilemezdir: "...çünkü bu tasarımın nesnel ustalığının [artificium obiectivum] bir nedeni, e.d. ya ustanın ya da tasarımı kendilerinden aldığı başkalarının bilimi olması gerektiği için, benzer olarak bizdeki Tanrı tasarımının da nedeninin Tanrı olmaması olanaksızdır" (Descartes, 2013, s. 179). Bu benzetme; ilk neden olarak Tanrı'yı verme, Tanrı'nın yaratıcı olarak kendini zihinlere yerleştirmiş olması fikrine bir hazırlık, bir giriş hatta bu fikri özetleme hamlesi olarak görülmelidir.

Descartes'ta ben, düşünebilmesiyle varlığı kanıtlanırsa da bağımsız bir var oluş gösterebilecek bir şey değildir. Çünkü eksik ve kusurludur, bu yüzden de kendi varlığının sebebi olabilecek durumda olamaz. Tanrı ise niteliksel olarak mükemmel, dolayısıyla da eksiksiz bir varlık olarak kabul edilir. Tanrı'nın bu yönüyle Descartes tarafından eksik ve kusurlu olarak tanımlanan bu ben için zorunlu kabul edilmesi durumu söz konusu olur. İşte bu ilerleyişle Tanrı'nın varlığı, Descartes için Descartes'ın kendi varlığının kaynağı olması noktasında bir temel oluşturur ve Descartes'ın kendi varlığının bilgisinin güvenilirliğine referans olma anlamı taşır.

Açıktır ki ben varım, ben düşünen bir şeyim, ben bir düşünen şey olarak varım, çıkarımları bu var olanın kaynağına, yani kendi oluş noktasına ulaşma gereğini doğurur. Descartes bu gereklilikle var oluşun ana nedeni noktasında Tanrı'ya uzanır. Ana neden olarak Tanrı'yı görmesi ve kendi varlığının ispatının hemen ardından *Üçüncü Meditasyon*'da bu noktaya değinmesi ise ön varsayım ve kabullerinin hızlı bir yansıması olarak görülebilir. Üstelik Descartes dönemi, toplumundaki kilise ve din etkisi göz önüne alındığında bu ihtimal oldukça güçlü görünmektedir.

Bu nedenle tezimizin bu bölümünde şüphe metodunun işlevsel kullanımı Tanrı'nın varlığının kesinliği iddiası ekseninde değerlendirilecektir. Bize göre Descartes, Tanrı ile ilgili iddialarında sonuca, kendisi için daha bilindik bir yoldan ulaşma itkisiyle ilerlemiştir. Dolayısıyla da *Üçüncü Meditasyon*'da tamamen devre dışı bırakmadığı ön kabullerinin izleri metodun tam işleyememesine neden olmuş ve Descartes için temel teşkil eden şüphenin işlevsel kullanılması hedefinden sapmalar meydana gelmiştir.

Çalışmamızın bu aşamasında Descartes'ın felsefesinde Tanrı'nın hangi konumda bulunduğu da ele alınacaktır. Bize göre Tanrı'nın Descartes'taki konumu, teolojik ön varsayımların tamamen silinememiş olmasına sebep olmamalıydı; çünkü Descartes, Tanrı kavramını teolojik bir düzlemde değil ontolojik bir düzlemde açıklama çabası taşımaktaydı. Ancak buna rağmen özellikle dikkat çekeceğimiz kimi noktalarda Descartes, teolojik verileri iddialarına eklemekten geri durmamıştır. Bu nedenle bu bağlamdan hareketle öncelikle Descartes felsefesinde Tanrı'nın hangi yönü ve özellikleri ile yer tuttuğunu kısaca ortaya koymak, daha sonraki aşamada Tanrı iddialarında şüphe metodunun işlevselliğini değerlendirmek açısından yerinde olacaktır.

Tanrı'nın Descartes felsefesindeki konumuna ışık tuttuktan sonra, bölümümüzün son başlığında Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon*'u içeren Tanrı ile ilgili iddialarını sunarken şüphe metoduna ne kadar sadık kalındığı ele alınacaktır. Metoduna dair bu değerlendirmemiz, Descartes'ın diğer çalışmalarında da metod temelli prensibinde çelişkiler olabileceği ihtimalini de gözler önüne sermiş olacaktır.

3.1. Descartes Felsefesinde Tanrı'nın Yeri

Tanrı kavramı Descartes döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi daha çok dini inançların etkisiyle işlenmiş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Özellikle skolastik düşüncenin dönemin tüm çalışmalarındaki etki alanı düşünüldüğünde bu durum daha anlaşılır olacaktır. Descartes da bu etkinin izlerini ele alacağımız *Üçüncü Meditasyon*'da yansıtmıştır. Emine Görem Bayam'a göre Descartes, klasik dillerin akıcı bir şekilde öğretildiği ve skolastik felsefenin detaylı bir şekilde okutulduğu Fransa'daki Cizvit okulu La Fléche'te, genç yaşlarda eğitim gördüğü için klasik ve Skolastik felsefeyi de oldukça iyi biliyordu (Bayam, 2024, s. 261). Bu durum, Descartes'ın bu çalışmamızda ele alacağımız Tanrı ile ilgili kimi iddialarında da tartışmasız doğru kabul

edilen düşüncelerin bulunabilmesi gibi skolastik izlerin görülmesinin nedeni olarak görülebilir.

Skolastik dönem, birçok açıdan sadece destekleyici argüman üretmek üzerine kuruluydu. “Skolastiğin yöntem bakımından yapmak istediği, akli (felsefeyi) vahyin doğrularına uyarlayarak inanç konularını –olabildiği kadar- kavranılır yapmaktır; bununla da vahye karşı akıl yönünden ileri sürülmüş olan itirazları karşılayabilmektir” (Gökberk, 2023, s. 178). Skolastik düşüncenin yöntem olarak yapmak istediği bu inancı temellendirme, haklı çıkarma, mutlak ve tartışmasız gerçek kılma çabası, tüm çalışmalarda bir sınırlandırma ortaya koymuştur. Felsefi konulardaki bakış açısı da buna paralel olduğu için felsefi anlamda yapılmaya çalışılan şey nerdeyse inancı desteklemektir. Aristoteles felsefesi dini fikir ve uygulamalara uyarlanmış, bilimsel çalışmalara zorunlu ilham kaynağı haline getirilmişti. Felsefe, teolojik bir taban üzerinden ilerletilmeye çalışılmakta, bu nedenle de felsefenin varlığı dogmatik fikirler ve kısıtlı sorgulamaların hâkim olduğu bir mücadelede daracık bir alana sıkışmıştı. Bu durum, Ortaçağı sona erdirip Yeniçağı başlatan Rönesans dönemine kadar etkisini baskın bir biçimde sürdürmeye devam etmiştir.

Rönesans dönemine gelindiğinde ise bu dini etki yavaş yavaş esnemeye başlamış, düşünce skolastik etkiden nispeten uzaklaşmaya başlamıştı. Felsefenin durumu da doğal olarak buna paralel bir gelişme arz etmekteydi. Ortaçağda kilisenin etkisinde ve hatta zaman zaman başındaki kişi konumunda olan filozoflar, bu yeni dönemde felsefenin görevinin bir inancı sağlamlaştırmak, savunmak veya o inancı her alana hâkim kılmak olmadığını, farklı sesler çıkarabilecekleri bir ortam yaratabileceklerini görebilmekteydi. Gökberk’e göre Ortaçağın gölgelendirdiği Antikçağın çok renkli düşünce tablosu Rönesans’ta bütün parlaklığı ile yeniden karşımıza çıkmaya başlamıştır (Gökberk, 2023, s. 208). Bu yönüyle Rönesans dönemi Aydınlanma çağına kadar uzanan yolda bir geçiş evresi, bir sıçrama tahtası görevi görmüş; Çiğdem Yıldızdöken’e göre Rönesans’tan Yeniçağ felsefesine miras kalan şüphe ise bilgide kesinliğin araştırılmasına ön ayak olmuştur (Yıldızdöken, 2017, s. 45).

Aydınlanma çağına gelindiğinde skolastik fikirler açısından da durum olduğundan bambaşka bir noktaya varmıştır. Düşünce dünyası bu etkiyle beraber Rönesans’ta elde ettiği esnekliği kalıcı bir özgürlük noktasına ulaştırmak güdümünde olmuştur. Dini etkiden tasarlanmış bilgi, yerini matematik eksenli bilgi arayışına bırakmaya başlamıştır. Bilim uzun yıllar baskılandığı karanlıktan yeniden yeşermiştir.

Bu yeşermenin ilk adımları da bilim akademilerinin kurulmasıyla atılmıştır. İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya gibi birçok ülke bilim akademileri ile öne çıkmaya başlamıştır. Doğa bilimleri ile ilgilenen Galileo Galilei, Francis Bacon, Robert Boyle, G. W. Leibniz, Thomas Hobbes, Rene Descartes, Marin Mersenne gibi özgür ruhlu bilim ve düşünce insanları sayesinde bu akademilerin kuruluşları gerçekleşmiş; bu akademiler bilimsel devrimlerin önünü açmış ve bu isimler de skolastik etkiden uzaklaşmanın temsilcilerinin başında yer almıştır. (Yıldırım, 2019, s. 96).

Rönesans etkisiyle 17. yüzyıl bilim ve felsefe adına gerçek bir devrim olarak karşımıza çıkmış, aydınlanma çağının kapılarını açan anahtar konumunda olmuştur. Felsefe bazı kilise üyesi uzmanların tartıştığı karmaşık ve anlaşılabilir bir şey olmaktan çıkarılmıştır, Descartes'ın yapıtlarından biri olan *Meditasyonlar* da özellikle bu amaca yönelik yazılmıştır (Soysal, 2018, s. 14). Bilimsel devrimler, gizemli görünen şeyleri çözülebilir, anlaşılabilir şeyler noktasına taşımaya başlamış ve felsefe için farklı söyleyiş ve anlayış imkânları yeniden doğmuştur.

Descartes, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi 17. yüzyılda bilimlerin bilimini oluşturma çabası ile felsefeye yaklaşmıştır. Onun, bir sistem filozofu olması tüm çalışmalarını bir temelden başlatmak ve bu temelden adım adım inşa etmeye çalışmasından ileri gelir. Bilindiği gibi bu temelin biricik yapı taşı da elbette şüphedir. Ona göre, tüm bilimler şüpheden türeyen bir kök üzerinde us ile ilerleyerek birleşebilir. Descartes'ın yola çıktığı bu nokta kendi varlığını ispatlamaktan başlar ve zorunlu bir biçimde varlığının kaynağına dek uzanır. Descartes'ın aldatıcı ve yanıltıcı olacaklarını varsaydığı şeylere binaen bunların “hiçbir zaman bir şey olduğumu düşündüğüm sürece yok olmamı sağlayamaz” ve “fırsat kendini gösterir göstermez bir Tanrı'nın olup olmadığını araştırmam gerekir” (Descartes, 2013, s. 202) ifadeleri onun varmak istediği hedefin ana kaynak olarak Tanrı ispatı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, şüpheye mahal bırakmayacak kesinliğiyle Tanrı'nın bilimsel bilgisinin edinilmesinde kendilik bilgisinin kesinliğinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu kesinlik düzleminden yola çıkarak Descartes, Tanrı'nın da aynı kesinlikle kanıtlanabileceğini bilimsel olarak göstermeyi amaçlamıştır.

Descartes, akıl ile kendi varlığının kuşkusuz bilgisine ulaştığı gibi varlığın kaynağına da ulaşabileceği iddiasındadır. Çünkü Descartes, kendinin düşünen bir töz olduğunu kavradıktan sonra hemen ardından ona bu farkındalığı verenin sonsuz bir töz olduğu çıkarımında bulunur. Söz konusu bu töz, üstün akıl ve üstün güce sahip, hiçbir

şeye bağımlı olmayan bir varlıktır (Karaman, 2020, s. 271). Descartes'ın Tanrı'nın varlığına ilişkin şüpheden başlayan sorgulamaları bu nedenle kendi varlığının kesinliğine -*İkinci Meditasyon*'da- ulaştıktan sonra *Üçüncü Meditasyon*'da gelir.

Tanrı fikri her ne kadar Descartes öncesinde ve onun kendi döneminde dini inançlar ekseninde işlenmiş olsa da Descartes'ın Tanrı'yı ele alma tarzı tam olarak dini eksensizdir denilemez. Onun *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı'ya yine akıl yoluyla ulaşmaya çalışırkenki amacı Tanrı'yı teolojik manada iman, itikat veya ibadet noktasında mutlak güç olarak görmekten çok Tanrı'nın varlığını ontolojik düzeyde ortaya koymaktır. Descartes'ın skolastikleri bu bağlamda da takip etmediği ve onlardan ayrıştığı da açıktır. Bu nedenle ele alacağımız kimi noktalarda göreceğimiz üzere yer yer teolojik unsurlar yüklemiş olsa bile Descartes aslında kendi felsefesine Tanrı'yı teolojik bir figür olarak değil, ontolojik bakımdan zorunlu bir öge olarak oturtur.

Descartes felsefesinde Tanrı yaratıcı olmak yönüyle yer edinir, zira Tanrı Descartes için ontolojik kesinliğin dayanak noktası konumundadır. *Üçüncü Meditasyon* incelememizde özellikle dikkat çekeceğimiz skolastik ve dini izler bize göre bir inancı pekiştirmek amacı taşımamakta ve Tanrı'nın varlığını vurgulamaktan daha çok Tanrı'ya atfedilen nitelikler -kusursuz, aldatmayan, mükemmel, eksiksiz gibi- bakımından karşımıza çıkmaktadır. Deniz Soysal'a göre Descartes, Tanrı idesini, yani Tanrı'nın özelliklerini ve nasıl bir varlık olduğu düşüncesini bütünüyle Skolastik felsefeden devralmış olsa da (Soysal, 2018, s. 50) Descartes'ın özünde yapmaya çalıştığı şey, Tanrı'nın varlığını ussal yöntemlerle ortaya koymak ve bu varlığı epistemolojik dayanak haline getirmektir. Descartes, Tanrı'nın niteliklerine ilişkin skolastik izleri sorgulamak veya devre dışı bırakmak konusunda muhtemelen bu sebeple yeterince titiz davranmamıştır. Çünkü Tanrı'nın bilinmesi bu bağlamda elbette sadece teolojik kaygıların giderilmesine değil, Descartes'ın kesin ve apaçık bilgiye ulaşmayı hedefleyen epistemolojisine sağlam bir metafizik temel oluşturmasına hizmet eder (Atakul, 2022, s. 1219, 1220). Descartes'ın Tanrı anlayışı bize göre; Tanrı'nın varlığı us ile onaylanmalı fikrinden ötürü teolojik bir inanç olamaz ve değildir, çünkü sorgulanabilir. Tanrı'nın, bu kutsal ve en yüce olan varlığın sorgulama konusu yapılması tüm dinlerde, mevcut otoritelerce bir tehdit veya haddini aşma olarak değerlendirildiği için Descartes felsefesi bu yönüyle teolojik temellere bir saldırı gibi görülmüştür. Neticede Tanrı'nın varlığı dini inançların doğası gereği, bir sorgu meselesi olmanın aksine dogmatik bir itikat meselesidir.

Bu bağlamdan da bakılınca uslamlama ihtiyacı duyulan Tanrı kavramı Descartes'ta inanç nesnesi değil, düşüncenin varlığa uzanan noktasında yaratıcı ilke konumundadır. Tanrı'nın varlığının kesinliği, düşünen varlığın bilgisini ve sürekliliğini rasyonel olarak tamamlayıcı olur. Bu yolla Descartes Tanrı'yı teolojik sınırlardan çeker, ontolojik ve zorunlu bir var olma kaynağı haline getirir. Bu yönüyle Descartes'ın Tanrı anlayışı bir inancın temsili veya yansıması gibi görülemez dolayısıyla da aklın gücünün temellendirilme aracı olarak karşımıza çıkar. Yine de Descartes bu araçsallaştırmayı yaparken tanrıbilimcileri karşısına almamak için ayrıca çabalar.

Descartes'ın bu çabalarından biri olarak gösterilebilecek bir husus, onun kendi ifadelerine göre Tanrı'nın varoluşu ve ruhun ölümsüzlüğü aslında inanç ile ilgili bir konudur ve kutsal metinlerde bu konuyla ilgili verilen tüm bilgiler tartışmasız doğru olduğu hususudur. Descartes, *Paris'te Kutsal Tanrıbilim Fakültesinin Çok Bilge ve Ünlü Dekan ve Doktolarına* başlığı ile kaleme aldığı metinde, inancı Tanrı'nın verdiği bir armağan olarak tanımlar. Bu tanımın ardından Descartes, Tanrı'yı us ile anlama ve varlığını tanıtlama çabasını inançsızlara bir kanıt olması için gösterdiğini iddia eder (Descartes, 2013, s. 167). Descartes'ın bu bağlamdaki ifadeleri göstermektedir ki o, Tanrı'nın varlığını peşin peşin kabul etmiştir. Dolayısıyla yapmaya çalıştığı şey de aslında bu kabulünün sağlamlasını us ile ortaya koyabilmektir. Ki bu durum da ön bilgisini aslında doğru kabul ederek us ile onaylamaya çabası anlamını taşır. Çalışmamızın ilerisinde *Üçüncü Meditasyon*'dan dikkat çekeceğimiz noktalarda görüleceği gibi Descartes'ın Tanrı'ya atfettiği çoğu nitelik teolojik kaynaklı niteliklerdir. Yukarıda belirttiğimiz fakülte dekan ve doktorlarına ithaf hususu bu nitelikleri de içeren kimi iddiaların ön kabul olduklarının es geçilmesi, dolayısıyla askıya alınmaması yönünde referans değeri taşır. Bu durumda şüphe metodunun göstermelik bir işleme dönüşme riski kaçınılmaz olur; çünkü Descartes için bu konuda şüpheyeye çok da yer yoktur ve kuşku, aslında varmış gibi yapıp sabit fikirleri desteklemek için kullanılmaktadır.

Descartes'ın sorgulamalarının dönem itibariyle tamamen özgür bir ortamda yapılmadığının da ortaya koyulması gerekir. O, böyle bir ortamda kutsal inançların baş figürünü sorgulama cüretinde bulunmuş ve dönemi için büyük bir devrim yapmıştır. Soysal'a göre sonuçta Descartes, skolastik felsefenin yıkılmasında en büyük rolü oynamış filozoftur (Soysal, 2018, s. 16). Bu sonuçtan bağımsız olarak Descartes'ın fikirlerini genellikle temkinli ifadeler ve girişimlerle ortaya koyduğunu daha önce

belirtmiştik. Yardımlı'nın aktardığına göre *Meditasyonlar* Paris Üniversitesi Tanrıbilim Fakültesi üyelerine sunulmak ve onların onayını almak için yazılmış metinlerdir (Descartes, 2013, s. 266). Ki bize göre buradaki onay ifadesi başlı başına *Meditasyonlar*'ın çıkış noktasında hedeflenen metodik şüphe ruhuna zaten temelden aykırıdır. Descartes, onay amacıyla metoduna ters düşmüş; üstelik de bu çelişkisi metodu işletmeye dair en büyük iddiasını taşıyan *Meditasyonlar*'ında ortaya çıkmıştır. Ancak bizim bugün bildiğimiz gibi her felsefi düşünce kesinlikle önsel bir tecrübeden beslenmektedir (Dönmez, 2004, s. 98). Bu bağlamda, yine de Descartes'tan önceki dönemlerde hâkim olan skolastik yapı ve bu yapının etkisinin onun döneminde de henüz tamamen silinmemiş olması göz önüne alınırsa, işte bu bakımdan onun Tanrı'ya ilişkin herhangi bir sorgulama yapması büyük bir devrimdir.

Sonuç olarak Tanrı'nın Descartes felsefesi için yer yer dini nitelikler yüklenmiş olsa da esasında ontolojik değer taşıyan bir kavram olduğu açıktır. Çünkü Descartes bu *Üçüncü Meditasyon* boyunca varlığını kanıtladığı ben kavramının kaynağını araştırma amacındadır. Bu da Descartes'ın araştırmasında Tanrı'nın yaratıcılık yönüyle ilgilendiğini, onun ontolojik düzeyiyle ilişkili olduğunu, teolojik bir amaç gütmemediğini açıkça ortaya koyar. Tanrı'nın konumunu belirledikten sonra çalışmamızın bundan sonraki sürecinde *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı'ya ilişkin kanıtlar ve bu kanıtların metodik şüphe bakımından durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.2. Üçüncü Meditasyon ve Descartes'ın Tanrı'nın Varlığına Dair İddiasının Şüphe Metodu Ekseninde Değerlendirilmesi

Descartes'ın metodik şüphesi tüm çalışma konularında temel araç olduğu için Descartes *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı ispatını yaparken de bu temel araçla başlamak ve tüm aşamalarda metodik şüpheyi devreye koymak durumundadır. *Üçüncü Meditasyon*'da Descartes'ın bu ilkesine özellikle askıya alma konusunda ne kadar bağlı kalabildiği ise tartışmaya açıktır.

Descartes bu meditasyonda, Tanrıyla ilgili hiçbir şey bilmediği ve onu araştıracağına dair ifadeleri ile dikkat çekse de bu hiçbir bilgisinin olmamasına dayanan ifadesi ile Tanrı araştırmaları arasındaki tutumunun sorunlu paralelliği *Üçüncü Meditasyon*'un ilerleyen noktalarındaki iddialarında belirgin şekilde gözlemlenebilir durumdadır. Bize göre Descartes'ın Tanrı kavramına ilişkin iddialarında şüphe metodunu kimi noktalarda devreden çıkarmış olduğu, kendisinin metodu ile çelişmiş

olduğu ifadelerinden yola çıkılarak rahatlıkla ortaya konulabilir. Bu noktadan hareketle çalışmamızın bu bölümünde Descartes'ın iddialarında çelişkili görülen hatlar tek tek ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Descartes, her meditasyonuna o meditasyonun konusu bağlamında bir başlıkla başlar. Tanrı'nın varlığını ispatlama amacını güttüğü *Üçüncü Meditasyon*'u için seçtiği başlık da '*Tanrı'nın Varoluşu Üzerine*'dir. Descartes bu meditasyona, cisimsel şeylerin dış dünyaya ait olduğu için kuşkulu olmaları sebebiyle mesafe koyarak başlayacağını; öte yandan bunlar duyumsal ve imgesel olarak düşüncesinde bulunduğu için kendisindeki mevcudiyetlerinin de kesin olduğunu vurgulayarak başlar. Bu vurguyla düşüncenin varlığın kanıtı sayılan etkisi *Üçüncü Meditasyon*'un dikkat çekici ilk iddiası olmuş olur. Descartes için düşünce, kendisi ve dışsal dünya hakkında bir varlık kanıtıdır ve dolayısıyla da varlığın en büyük göstergesi zihindir. Burada, bu meditasyonda Descartes'ın önceki iki meditasyonda da dikkat çektiği bir konu yine karşımıza çıkar: Duyumsama ve imgeleme veri sunar ancak yanıltıcı olabilir, herhangi bir konuda yanılmak durumu, aynı konuda daha sonra tekrarlanabilir.

Descartes her bağlamda, açık ve seçik olarak algıladığı bir şeyin önce kesinliğini test etmek ve kesinliğinden emin olduktan sonra bu şeylerin gerçek olduğunu kural olarak kabul etmek amacındadır. Descartes'a göre zaten yanılı duyumsama veya imgeleme ile elde ettiği bilgilerden çok bu bilgilerin anlıkta organize edilme şeklindedir. Çünkü Descartes, dışında şeylerin olduğu ve bunlara dair tasarımların onlardan geldiği, dolayısıyla da bütünüyle onlara benzer olduğunu iddia eder (Descartes, 2013, s. 201). Yani cisimsel dünyaya ait bilgilerin kaynaklarının kendilerinden bu cisimlerden geldiği iddiasındadır. Duyumsama ve imgeleme ise cisimlerin varlıklarının ontolojik sebebi olarak değil, onların bilgilerini yine onlardan almak noktasında devrede olurlar.

Descartes, bu ekseninde *Üçüncü Meditasyon*'da da düşünme edimini irdeler, öte yandan düşüncenin Descartes'ta çeşitli versiyonlarla tanımlandığını çalışmamızın önceki bölümlerinde tespit etmiştik. Buna göre Descartes'ın bakışında duyumsama ve imgeleme aslında düşünce kipleri olarak görülmekteydi. *Üçüncü Meditasyon*'da bunlara ek olarak duyguların ve isteklerin de düşünce kapsamına girdiği tekrar vurgulanır:

Ama başka düşüncelerin daha başka biçimleri olabilir; örneğin isterken, korkarken, doğrular ya da yadsırken, gerçi her zaman düşüncelerimin nesnesi olarak birşeyi ayırımsıyorsa da, aynı zamanda düşüncemde o şeyin salt bir imgesinden daha çoğu

olan başka birşey görürüm; ve bu tür düşüncelerden kimilerine isteme edimleri ya da duygular, başkalarına ise yargılar denir (Descartes, 2013, s. 203).

Bu alıntıdan da ulaştığımız sonuç itibariyle henüz cisimsel dünyanın bilgileri metotla irdelemeden bile, düşüncenin hangi boyut veya türde olduğu fark etmeksizin sorgulanması Descartes'a göre düşünmektir. Düşünebildiğine göre Descartes'ın kendi varlığı kanıtlıdır ve kendisinin var olması; kendisine dışsal cisimsel dünyaya bağlı ya da bu dünyadan bağımsız olması, dolayısıyla da varlığının kaynağı noktasında bunlarla ilişkisinin hangi düzeyde olduğu, varlığının bu kesinliğinin ortadan kaldırılmasını mümkün kılmayacaktır.

Descartes, bu iddiasını önceki meditasyonda da zaten ileri sürmüştü. Bu meditasyondaki bu tekrarlar da önceki meditasyonlarda da dikkat çektiğimiz ve kısaca 'kesinleştirdiğin bilgiyi unutmamak için tekrar et' şeklinde ifade edebileceğimiz komutunu bir kez daha uygulamış olur. Bu bağlam çerçevesinde de tekrarlarla başvurmasıyla bize göre Descartes, meditasyonlarında kesinleştirdiği yargıları tekrar tekrar dile getirmeyi ilkesel bir üslup haline getirmiştir. Bu ilkesel üslubuyla da kesin yargılarının üzerine yeni yargılar inşa ederken inşasının temelini sağlamlaştırmış olmayı hedeflemektedir.

Descartes kendi varlığının kesinliğine ilişkin ilkesel tekrarının hemen ardından yine Tanrı kavramına döner. Burada öne çıkan ifadesi Tanrı'nın olup olmadığını bilmediği yönündedir. Tanrı'ya ilişkin araştırmalarına onun varlığını bilmediği noktasından başlama amacı ise Tanrı'nın varlığı ve varsa aldaticılığı ile ilgili kesin bilgiye ulaşmaktır. Bu nedenle öncelikle Tanrı'nın var olup olmadığı ile ilgili kesin bir bilgisinin olmadığını dile getirir (Descartes, 2013, s. 202).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanrı irdelemesine başlamadan önce Descartes, zihnindeki tüm idelerin kaynaklarını cisimsel dünyadan aldıklarını düşünmesinin yanıltıcı olduğunu iddia eder ve cisimsel dünyaya bu bakımdan ideler noktasında da bir sınırlılık getirir. Bize göre Descartes, zihni ideler noktasında başat role getirmek, Tanrı ve Tanrı idesini cisimsel varlıktan uzak tutmak için Tanrı araştırmasını içeren *Üçüncü Meditasyon*'una böyle bir başlangıç ile giriş yapmaya doğal olarak mecburdur. Çünkü o, *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı'yı cisimsel herhangi bir kanıtı olan bir varlık olarak değil; zihinsel kanıtla varlığı kesinleşen bir kavram olarak tanımlayacaktır. Zira "... hiç kuşku olmaksızın, eğer tasarımları başka herhangi birşey ile ilişkilendirmeksizin yalnızca düşüncelerimin belli kipleri [cogitationis meae quosdam modos] olarak görseydim, bana

yanılığın için herhangi bir gereç veremezlerdi” (Descartes, 2013, s. 203) ifadesinden de anlaşılacağı gibi Descartes’a göre kendisi dışındaki şeylerin yanılığsız bilgisine ancak bunların kaynağının düşüncesindeki kipler olduğu kabul edilerek ulaşılır. Vardığı bu sonuç Tanrı konusunda ona kolaylık doğuracaktır; çünkü cisimsel herhangi bir ispat, geçerliliği olmayacağı için değersiz sayılacak ve dolayısıyla da Tanrı’nın varlığı mevzusunda ele alınması gündeme bile alınmadan kısa yoldan devre dışı bırakılacaktır. Yanılığın devre dışı bırakan bu kabul doğal olarak Tanrı’nın bir düşünce kipi olarak görülmesi ve varlığının da bu temelde kabul edilmesi iddiasında esas nokta olarak alınacaktır.

Zihindeki idelerin kaynağı konusuna gelince, Descartes’ın bizzat şu ifadelerinden çıkarılabileceği gibi bu konuda da metot devrededir ve bunların kaynağına ilişkin de kuşku barındırmayan bir bilgi yoktur, bu konu araştırılmaya muhtaçtır: “Ama gene de kendimi pekala tüm tasarımların raslantısal olduklarına, ya da tümünün doğuştan ya da tümünün yapay olduğuna inandırabilirim: çünkü henüz gerçek kökenlerini açıkça saptamış değilim” (Descartes, 2013, s. 204). Öte yandan zihin ekseninde bakılınca cisimsel şeyler ve ideleri, Descartes’ın onları bilmesine rağmen kendi zihnini onların varlığının kaynağı olarak görebilmesi konusunda ayırt edici olamazlar; çünkü cisimsel şeyler kendi kaynakları hakkında net bilgi vermek bakımından yetersizdirler.

Bu noktada duyu ve imgeleme sunulan şeylere eğilinildiğinde Descartes’ın kendi “...daha yakından irdeler ve tek tek yoklarsam, onlarda açık ve seçik olarak algıladığım çok az şey olduğunu bulurum...” (Descartes, 2013, s. 209) ifadelerinde görülebileceği üzere, cisimsel şeyler açıklık ve seçiklik bakımından yine net olamaz durumdadırlar Örneğin soğukluk denilen şey aslında pekâlâ sıcaklığın azalması da olabilecekken cisimsel şeyler kendilerinden kaynaklanan beti, renk, koku vs. gibi nitelikleriyle kolaylıkla yanıltıcı olabilecektir.

Bu durumda tüm konularda yanılığa düşmemek için ideler konusunda da uslamlama yapmak zorunlu ve tek seçenektir. Zira güneşe dair duyuya dayanan idealar güneşin çok küçük olduğunu içerirken yapılan araştırmalarla varılan sonuçların oluşturduğu güneş ideası bu boyut bilgisini alaşağı eder. Descartes’a göre cisimsel şeyler, duyumsallıktan edinilen ideler dışında zihinde bulunan diğer idelerin kaynağı olma gücüne bu yönleri nedeniyle sahip değillerdir. Bu iki idea arasında yanılığsız bilgiye ulaştıracak tek şey ise ancak ve ancak uslamalamadır (Descartes, 2013, s. 204).

Descartes, bu uslamalama örneği ile de zihnindeki idelerin kaynaklarını cisimsel dünyadan uzak tutmasını gerektiren yanılgılarını “Ama onlarda karşılaşılabilecek başlıca ve en sık yanılgı bende olan tasarımların dışındaki şeylere benzer ya da uygun oldukları yargısında bulunmamdan oluşur...” (Descartes, 2013, s. 203) şeklinde ifade etmiştir. Çünkü Descartes’ın, ideler konusunda Tanrı idesinin cisimsel bir karşılığının olmasının gerekli ve mümkün olmadığını savunması bağlamında Tanrı’yı derinlemesine araştırmadan önce tekrar tekrar cisimsel dünyayı doğru bilgiyi sorunsuz verememesi yönüyle devre dışı bırakması zorunludur.

Ancak burada hatırlanması gereken şey zihne duyulan güven daha güçlü olsa da zihnin de aslında tam olarak kusursuz kabul edilmediğidir. Çalışmamızın önceki bölümlerinde dikkat çektiğimiz gibi Descartes, anlığın da yanılgıya yatkın olduğunun ve bu nedenle şüphe metodundan asla ödün verilmemesi gerektiğinin altını çizmişti. *Üçüncü Meditasyon*’da da yine öne sürülen, idelerin sadece düşünce kipi olarak görülmesinin tüm ideleri eşit ve Descartes’ın kendisinden türüyor gibi göstereceği; her bir idenin başka bir şeyi temsil eden farklı imgeler olarak görülmesi durumunda ise birbirine eşit olmaktan çok uzak olacaklarıdır. Yani yanılgı hususu bu noktada da göz önünde tutulmaktadır.

Bu yönleriyle ideler kaynaklarını yanılgısız bildirmek noktasında yeterli olamayacaklardır. İşte tam burada Descartes tarafından ideleri temsil eden tözlerin birbirinden ayrı ve olgusal olarak idelerden daha nesnelleşmiş oldukları vurgulanır. Bu töz ideaları arasında sonlu tözleri temsil edenler, Tanrı’yı temsil eden tözden daha az olgusaldır, Tanrı tözü sonlu tözlere kıyasla daha nesnel ve olgusal olandır (Descartes, 2013, s. 206).

Descartes’ın yaptığı bu farklı sınıflandırmalar bizim dikkatimizi yukarıda tekrar değindiğimiz zihnin kusurlarına çekmek içindir. Usamlama yapılsa da zihnin varlığın kaynağı olamayacağı, çünkü buradan duruma göre ideleri eşit, duruma göre ayrı gören zihnin de kusursuz bir veri sunamayacağı çıkar. Descartes buradan yola çıkıp kusurlu gösterdiği zihin için: O halde insan zihni varlığın kaynağı olamayacaktır çünkü kusurludur, demenin zeminini hazırlamış olur. Bize göre, zihnini kusurlu bulduktan sonra kusursuzluğun sadece zorunlu kaynağın yani tözün varlığında mevcut olabileceği iddiasının yolunu da döşemiştir. Çünkü Descartes, Tanrı tözünün daha fazla nesnel olgusallık kapsadığına dair hiçbir kanıt sunmadan direkt bu bir iddiada bulunmuştur.

Dolayısıyla bu iddiası şüphe metoduyla vardığı bir nokta değil, varmak istediği yere hızla ulaştığı bir iddia görünümündedir.

Öte yandan Tanrı tözüne dair ileri sürdüğü daha nesnel ve olgusal olduğu iddiasının içinde en çok dikkat çeken hususlardan biri Descartes'ın Tanrı tözünün daha fazla olgusal nesnellik taşıdığını iddia ederken Tanrı'ya yüklediği aşağıdaki alıntıda da yer alan niteliklerdir:

Hiç kuşkusuz, bana tözleri temsil edenler bir bakıma daha büyüktürler, ve içlerinde, deyim yerindeyse, yalnızca kipleri ya da ilinekleri temsil edenlerden daha çok nesnel olgusallık kapsarlar, eş deyişle, temsil yoluyla daha yüksek bir varlık ya da eksiksizlik derecesine katılırlar; ve yine bengi, sonsuz, değişmez, herşeyi bilen, herşeye gücü yeten, ve kendi dışındaki tüm şeylerin yaratıcısı olan bir en yüksek Tanrı'yı anlamamı sağlayan tasarım kendi içinde sonlu tözleri sergileyenlerden daha çok nesnel olgusallık kapsar (Descartes, 2013, s. 206).

Tanrı'ya atfedilen bu niteliklerin dikkat çekici yönü dini boyut taşıyan nitelikler olmasıdır. Descartes, yaratıcı ve varlığın kaynağı olan Tanrı'yı açıklamaya çalışırken ona yüklediği bu niteliklerle dini değerleri yansıtan ön kabullerini askıya almamış bir pozisyona konumlanmış olur. Descartes'ın meditasyonunda varlığın kaynağının Tanrı olduğuna dair kanıtı henüz ortaya koymamışken Tanrı'ya dair bu betimlemeleri kullanması metodunu sekteye uğratmıştır. Çünkü Descartes, varlığı meditasyonunda henüz kanıtlanmamış Tanrı kavramına nitelikler yüklemiştir. Bizim ön gördüğümüz ise, şüphe metodunu temel alarak yapılması beklenen sıralamanın; önce Tanrı'nın varlığının kesinliği ve varlıkların kaynağı oluşu problemlerinin kanıtlarla ortaya konması, ardından varlığı ispatlanan bu Tanrı'nın niteliklerinin şüphe metodundan geçirip kesinleştirilmesi, şeklinde ilerlemesiydi. Görüldüğü üzere bilgiyi kesinleştiren kanıt gerçekleşmediği gibi sıralanan nitelikler de şüphe süzgecinden geçirilmeden yüklenmiş ve bu nedenle de metoda aykırı davranılmıştır. Metodun doğası gereği, şüphenin bir kere bile ihmal edilmesi söz konusu olduğunda, bu yolla inşa edilmiş tüm bilgiler kaygan bir zemin üzerinde yükselmiş ve kesinliklerinden asla emin olunamayacak bilgiler olacaktır. Bu durumda Descartes metoduyla çelişmiştir, çünkü o burada Tanrı'nın mükemmelliğini araştırarak değil; zaten önceden var olan bu minvaldeki fikirlere taraf olarak ortaya koymuştur.

Descartes, kanıtlarla ortaya koymadan kesin saydığı Tanrı'nın kesinliği fikrini *Üçüncü Meditasyon*'un ilerleyen bölümlerinde nedensellik ile desteklemeye çalışır. Yapmaya çalıştığı kendi varlığına kaynak olarak olgusallığı tartışmasız bir neden yüklemektir. Ona göre kendi varlığına kaynaklık eden neden, bu etki gücünü

olgunluğundan almalıdır. “Ama bundan şu çıkar ki, yalnızca yokluktan birşeyin çıkmaması değil, ama benzer olarak daha eksiksiz olanın, eş deyişle kendi içinde daha çok olgunluk kapsayanın, daha az eksiksiz olandan çıkması da söz konusu olamaz” (Descartes, 2013, s. 206, 207) ifadesine göre de bu olgunluğu kaynak, bizzat kendinde taşınmalı ve başka bir yerden ona yüklenmesi söz konusu olmamalıdır.

Descartes’a göre etki gücü olmayan ya da daha az olan bir şey kendisinden daha güçlü olanın var olma nedeni olamaz. Eda Hayrioğullarına göre Descartes burada, felsefe tarihi boyunca örtük de olsa düşünürlerin çoğu tarafından kabul edilmiş bir iddianın devam ettiricisi konumundadır ve bu iddia, sebep sonuç ilişkisi söz konusu olduğunda sebebin asla sonuçtan daha az ağırlığa sahip olamayacağı iddiasıdır (Hayrioğulları, 2024, s. 50). Dolayısıyla bu durumda Descartes kendi varlığı için varlığının benim dışımda kaynağı, başka bir ifadeyle yaratıcısı yoktur, diyemez.

Kendisi de gücü sınırlı olan ve kusurlara sahip bir varlıktır. O halde kendisi de kendisinin varlığından emin olmak dışında, kendi varlığının sebebi olmak gibi daha güçlü bir etkiye sahip olamaz. Bu durumda, zihni sadece kendi varlığının farkında olma sebebi olabilir, varlığının kaynağı olamaz.

Şimdi, bu neden benim tasarıma edimsel ya da biçimsel olgunluğundan hiçbirşey iletme de, bu nedenle bu nedenin daha az olgun olduğu sanılmamalıdır; ama, bilinmesi gerektiği gibi, her tasarım anlamlı bir işi olduğuna göre tasarımın kendi doğası bir kipi olduğu düşüncemden ödünç aldığı biçimsel olgunluktan başka birşeye gereksinmez. Ama bu tasarım belirli bir nesnel olgunluk kapsadığı için, onu hiç kuşkusuz en azından kendisinin kapsadığı nesnel olgunluk denli biçimsel olgunluk kapsayan bir nedenden türetiliyor olmalıdır. Çünkü bir ideada nedeninde bulunmayan birşeyin bulunduğunu varsayarsak, o zaman bu bir yokluktan alınmış olmalıdır; ama bir şeyin tasarım yoluyla nesnel olarak anlakta olmasını sağlayan bu varlık kipi ne denli eksik olursa olsun, gerçekte bütünüyle yokluk değildir ve dolayısıyla tasarım yoktan varolamaz. (Descartes, 2013, s. 207, 208).

Yukarıdaki alıntıya göre Descartes’a göre varlığının başka bir kaynağı olması gereklidir. Aynı zamanda bu kusurlu haliyle sırf kendi varlığının sadece bilincinde olabilmesiyle bile ne kendisinin ne de kendisinden başka bir varlığın var oluş nedeni olamayacağı iddiasındadır. Bu nedenle bu konudaki fikri, kendi kusurlu varlığının nedeninin kendisinden muhakkak daha güçlü ve kusursuz bir kaynak olması gerektiği yönündedir. Üstelik bu fikre sahip olması onu bu fikrin idesinin nedeni de yapmaz. Aksine bu idenin zihninde var olması; fikrin idesinin aynı zamanda zihninden bağımsız ve Descartes’a dışsal olarak olgun biçimde var olduğunun kanıtıdır. Bundan önceki süreçte Descartes zaten kusursuzluk konusunda metodunu devre dışı bırakarak Tanrı’ya,

ön kabullerini içeren çeşitli nitelikler yüklemişti. Ona göre insan tabiatı son derece aciz ve sınırlı iken; Tanrı'nın tabiatı büyük, anlaşılmaz, kavranılmaz ve sonsuzlandı (Özalp, 2014, s. 155). Buradan hareketle ortaya atacağı varlığının olgusallığı kusursuz olan kaynağı, iddiası ise malumu ilam etmesinin hazırlığından başka bir misyon taşımamaktadır. Bu noktadaki iddialarının gerçek bir sorgulama değerine sahip olduğunu varsaysak dahi bunlar önceki ifadelerinin gölgesini taşımaktan bağımsız görülemeyecektir, çünkü iddiaların en temel noktası metot ile oluşturulmadığından üzerine inşa edilenler ilkesel olarak problemlili görülecektir.

Descartes, *Üçüncü Meditasyon*'un ilerleyen noktalarda bir idenin başka bir ideyi doğurabileceğini, o idenin nedeni olabileceğini fakat buna rağmen muhakkak en sonunda hepsinin sebebi olan ilk ideaya ulaşmak gerektiğini şu ifadesi ile vurgular: “Ve gerçi bir tasarım bir başka tasarımdan doğabilse de, bu sonsuza dek böyle ilerleyemez; çünkü sonunda bir bakıma bir ilk tasarıma ulaşmamız gerekir...” (Descartes, 2013, s. 208). Bu vurgu ile filozof tarafından Tanrı'nın yaratıcılık yönü esas alınmıştır. Bu bağlamda da Descartes'ın ortaya koymaya çalıştığı Tanrı idesi, teolojik değil ontolojik düzeyde bir Tanrı idesidir. Bu ide olgusallığı tartışmasız ve kusursuz ya da eksiksiz bir ide olacaktır çünkü Tanrı Descartes'ta ilk ide, geri kalan tüm idelerin kaynağı ve idelerin yaratıcısı olan bir tözdür. Aynı zamanda Descartes'a göre bu en büyük ve kapsamlı tözün varlığının en büyük kanıtı kendi zihninde bulunuyor -anlıkta yer ediyormasıdır.

Daha önce anlığın yanılabilme ihtimalinin de göz önünde tutulması ve bunu engellemek için şüpheden şaşmamak gerektiğini defalarca vurgulamış olan Descartes, bu konuda ise yeterince uslamlama yapmadan bu varsayımından ilerleyerek anlığın yanılma ihtimalini ayak bağı yapmamayı tercih etmiştir. “Öte yandan, eğer bende böyle bir tasarım olmamış olsaydı, bana benden ayrı herhangi bir şeyin varolduğu konusunda pekinlik verebilecek hiçbir uslamlama bulamazdım; çünkü tüm dikkatli araştırmalara karşın şimdiye dek başka herhangi birini bulmayı başaramadım” (Descartes, 2013, s. 208, 209) ifadesi, kendisinde Tanrı tasarımının doğuştan bulunmasını şüpheden geçirilmesi gereken bir iddiadan öte kanıt olarak kabul ettiğini gösterir. Öte yandan Descartes kendi bakışında anlığın son karar noktası olduğunu zaten bildirmişti, bununla ilgili bir problem bulunmamaktadır; ancak anlığın tüm şüpheleri devre dışı bıraktıktan sonra vardığı nokta kesin bilgi olarak kabul edilmek durumundaydı. Descartes'ın burada yarattığı çelişki işte tam olarak şüpheyi ne kadar çalıştırdığı ile ilgilidir. Bize göre

Tanrı'nın kusursuz ve ilk kaynak olması kanıtla ulaşıldığı bir sonuç değil de bir varsayım olduğu için Descartes anlamlılıkla ilgili de 'anlık yanılmaya meyilli olabilir, uslamlama yapılmalıdır' ilkesini esnetmek ve zihinde Tanrı idesi olduğu için Tanrı kesin vardır, demek yolunu seçmiştir. Haliyle de bu seçimiyle Descartes, yine kendi kurallarını ihlal eden bir yaklaşıma içine düşmüştür.

Descartes, Tanrı idesini sorgulama noktasına tekrar döndüğünde yeniden cisimsel şeylere değinmiş; cisimsel şeylerin sadece kendi anlığında olmadığını, kendisine dışsal olarak da var olduklarını kabul etmişti. Fakat cisimsel şeylerin kendisi tarafından bilinir olmaları yönleri ile bunların bilgilerinin yine de yüksek düzeyde kendisinden kaynaklı olduklarını da bir yandan vurgular. Bu vurgu, Tanrı'nın kusursuzluğunu öne çıkaracak ve cisimsellikten uzak düşünülmesini doğuracaktır. Çünkü Descartes, duyu ve imgelerinden hareketle cisimlerin bilinirliğini de yüksek derecede kendisinden kaynaklı olarak tanımlamıştır ve bunu "... ama yalnızca tözün belli kipleri, ve altında cisimsel tözlerin bize göründükleri kılıklar gibi oldukları için, ve benim kendim de bir töz olduğum için, öyle görünür ki bunlar bende yüksek bir düzeyde kapsanıyor olabilirler, şeklinde ifade etmiştir (Descartes, 2013, s. 211).

Bu durum, cisimsel töz ile zihinsel tözün birbirine temasına dikkat çekici bir örnek teşkil eder. Descartes böylece düşünce ile kendisine dışsal olan şeyleri *Üçüncü Meditasyon* bağlamında bir sonuç noktasına taşımış olur.

Bu nokta bizim açımızdan şu şekilde özetlenebilir: Cisimsel idelerin kaynağı olacak dışsal şeyler vardır, bu dışsal şeylerin bilinebilir olması ise zihne yani düşünceye bağlıdır. Bu bilinebilirlik hususunda kesinliğe ise sadece ve ancak uslamlama yapmak ulaştırabilir. Çünkü uslamlama yapılmadığı takdirde yanılma ve kendini aldatma söz konusu olabilir. Bu durum için Descartes, böylece geriye yalnızca kendimi aldatmama konusunda en büyük dikkatle oluşturmam gereken yargılar kalır, der (Descartes, 2013, s. 203). Bu dikkat ile oluşturulan yargılardan biri zihin yani dolayısıyla ben kendim cisimsel şeyleri bilmek noktasında, bunların ideleri ve dışsal temsilcilerinden -cisimsel şeylerden- daha kapsamlıyım, yargısıdır.

Bu yargı ile cisimsel ve dışsal dünya, Tanrı'nın orada cisimsel olarak duyumsanması gereken bir zorunluluk arz edemeyecek bir hat üzerine yerleşir. Bu bağlamda da Tanrı'nın cisimsel bir mevcudiyet ile bulunma şartı da gerekmeyecek;

cisimli olmak kapsayıcı değil sınırlayıcı bir şey olarak sınıflanmış olduğu için de Tanrı'nın varlığını cisimsel olarak sunmak konusu rahatlıkla elenmiş olacaktır.

Descartes tarafından tüm bu idelerin varacağı tek kaynak, yine bu idelerle aynı bağlamda incelenecektir. Böylece Descartes bakımından geriye yalnızca Tanrı tasarımının kendisinden türemiş bir şey olup olamayacağını irdelenmesi kalacak ve Descartes Tanrı idesinin kendi zihninden türemiş olup olmayacağını ele almak durumunda kalacaktır (Descartes, 2013, s. 211). Bu bağlamda Descartes için Tanrı idesi kendi anlığının kapsamında olan ve varlığı onun anlığına bağlı olan bir töz müdür, sorusu cevap bekleyen bir soru olur. Descartes'ın bu noktaya cevap ararken Tanrı tanımını teolojik bağlamda yapması çarpıcıdır.

Tanrı adı ile sonsuz, ilksiz-sonsuz, değişmez, bağımsız, herşeyi bilen, herşeye gücü yeten ve benim kendimi ve eğer var oldukları doğruysa benim dışımda varolan başka herşeyi yaratmış olan bir tözün anıdır. Ama tüm bu özellikler öylesine büyük ve üstündür ki, onları ne denli dikkatle irdelersem, yalnızca benden doğmuş olabileceklerine inancım o denli azalır. Bu nedenle, daha önce söylenmiş olanlardan, Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğu varlığını çıkarmalıyız (Descartes, 2013, s. 211).

Descartes bu teolojik nitelikleri açık açık önceden anladığı bir tanım olarak kabul eder ve bu nitelikleri sorgulama gereği duymaz, askıya almaz. Bu niteliklerin Tanrı'yı betimliyor olması iddiasını başlatır ve bunu referans alarak ileri taşır. Bu noktada Descartes metoduna aykırı bir hamle daha yapmış, ön kabullerini masaya yatırmamıştır. Tanrı tözünün neden bu niteliklere sahip olacağına ilişkin bir itirazı bir yana bunula ilgili bir sorgusu bile yoktur. Bunun yanı sıra bu ön kabulü, kesin bir doğruymuş gibi kullanarak Tanrı idesinin varlığını araştırırken de kanıt olarak öne sürmüştür.

Descartes burada sadece metodu devre dışı bırakmakla kalmamış, onu sonu kendisi tarafından baştan belli gibi görünen bir önermeyi inşa etmek için amacına uygun biçimde şekillendirmiştir. Bize göre bu, araştırma sürecinde yaşanan bir aksaklık veya hata değil, tercih edilen bir uygulamadır. Meditasyonların Tanrıbilim Fakültesi Dekanlarına sunulmak ve onların onayını almak üzere yazılmış olması; bu ithafında yer alan "Hem Kutsal Yazılarda öyle öğretildiği için bir Tanrı'nın var olduğuna inanmamız gerektiği, hem de, evrik olarak, Tanrı'dan geldikleri için Kutsal Yazılara inanmamız gerektiği bütünüyle doğrudur..." (Descartes, 2013, s. 167) şeklinde aynı minvalde devam ifadeleri de bu kanımızı desteklemektedir.

Öte yandan Descartes'ın kendisini sonlu bir töz olduğu için idelerin kaynağı olarak veya kusurlu sınırlı olması sebebiyle kendi varlığının nedeni olarak görememesi bizce mantıksal olarak problemlidir. Burada problemlidir olan Descartes'ın vardığı önermelerde metodu yeterince uygulamayışı ve ona ters düşmesidir. Neticede kuşku, belli konularda göz ardı edilecek, belli konularda sıkı sıkıya takip edilecek bir yöntem olamaz. Böyle olmasının mümkün olmaması da bizzat Descartes'ın metodu için belirlediği sınırlardan ileri gelmektedir. Çünkü önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi Descartes kendisi bununla ilgili *Birinci Meditasyon*'da oldukça keskin çizgiler çizmiştir.

Descartes, *Üçüncü Meditasyon*'da metoduna aykırı davranmasının yanında kuşku duyabilme yetisini dahi Tanrı'ya bağlar. Kuşkusunun nedenini kendisinde sonsuz ve kusursuz olan varlığın bulunması, bu yolla kendisinin eksikliğini fark etmiş olması olarak gösterir. “Çünkü eğer kendimde benden daha eksiksiz olan ve bende eksik olanı kendisi ile karşılaştırma içinde bileceğim eksiksiz bir Varlık tasarımı taşımamış olsaydım, kuşku duyduğumu ve istediğimi, başka bir deyişle, bende birşeyin eksik olduğunu ve bütünüyle eksiksiz olmadığını nasıl bilebilirdim?” (Descartes, 2013, s. 212). Bu alıntıda ifade Descartes'ın, kuşku metodunun önemini pekiştirmek için kuşkunun kendisini de Tanrı'nın varlığının kanıtı olarak gördüğüne dikkat çekmesini sağlar. Ancak yine de Tanrı idesiyle ilgili “... tersine, bu tasarım çok açık ve seçik olduğu ve içerisinde başka herhangi birinden daha çok nesnel olgusal kapsadığı için, kendinde daha gerçek olan başka hiçbir tasarım olamaz, ne de içinde daha az yanlışlık kuşkusu taşıyabilecek bir başkası olabilir” (Descartes, 2013, s. 212) iddiası hâlâ neden bu idenin daha olgusal olacağını kanıtlama değeri taşımaz ve Tanrı'yı açık ve seçikliği kesin bir ide olarak iddia etmesini yinelemeden öteye gidemez.

Descartes Tanrı fikrinin doğuştan zihinde olduğunu bu nedenle de Tanrı'nın varlığının kesin olacağını ileri sürer. Oysa yukarıda da tekrar ettiğimiz gibi Descartes metodik şüphesine, zihindeki hiçbir bilginin doğruluğunun şüphe edilemez olmadığı kabulüyle başlamıştı. Bu bağlamda zihindeki doğuştan bilgi iddiası, metodik şüphe bakımından temelden bir çelişki durumu yaratır. Çünkü Tanrı kavramı varlığını veya yokluğunu test etmek üzere değil, peşinen bir ayrıcalık yüklenerek kabul edilmiş; metodik şüphe ise burada onun varlığını sorgulamak değil, teyit etmek üzere devreye konulmuş olur. Metoda göre tüm ön kabuller askıya alınıp hepsinden şüphe duyulması gerekirken, Descartes'ın Tanrı kavramının kesin varlığı ve Tanrı'ya ait bazı bilgileri

tam olarak bilemeyişinin kendisinin eksikliğinden kaynaklandığına dair aşağıdaki alıntıda da yer alan peşin kabulü bir kez daha kapsamlı şüpheden muaf tutulmuş olur:

Ve sonsuz olanı kavramasam da, ya da Tanrı'da kavrayamayacağım ya da herhangi bir yolda düşünerek ulaşamayacağım sayısız başka şeyler olsa bile, bunun gerçekliği geçerli kalacaktır; çünkü benim sonlu ve sınırlı olan doğam tarafından kavranmamak sonsuz olanın doğasıdır; ve bunu anlamam, ve açıkça algıladığım ve içlerinde belli bir eksiksizlik olduğunu bildiğim her şeyin ve belki de benzer olarak bilgisizi olduğum bir özellikler sonsuzluğunun biçimsel olarak ya da yüksek bir düzeyde Tanrı'da oldukları yargısında bulunmam taşıdığım Tanrı tasarımının bende olan tümü arasındaki en gerçek, en açık ve en seçik tasarım olabilmesi için yeterlidir (Descartes, 2013, s. 212, 213).

Descartes *İkinci Meditasyon*'da kendi varlığını kanıtlamıştı. *Üçüncü Meditasyon*'da kendine ilişkin iddialarından biri şudur: Kendi varlığı hiçlikten gelemez, çünkü hiç olanın bir şey ortaya koyması söz konusu değildir. Varlığının bir kaynağı mutlak surette vardır, bu kaynağa ulaşma yolunda duyu ve imgelerden türeyen hatalar yapılabilir. Ona göre eksiksiz olan varlık tarafından sağlanan, eksiksiz varlığın ilk kaynak olduğuna dair zorunlu ide yine bu hatalar yüzünden kolaylıkla anlaşılabilir ve bu sonsuz tözün varlığı bu durumda şüphe konusu olabilir.

Bu noktada Descartes kendi varlığını öne sürerek sonsuz tözün varlığını kabul etmeyi seçer: “Eğer yoksa, varoluşumu nereden türetirim? Belki de kendimden, ya da ebeveynlerimden, ya da Tanrı'dan daha az eksiksiz olan bir başka kaynaktan; çünkü Tanrı'dan daha eksiksiz, ya da giderek onun olduğu denli eksiksiz hiçbir şey düşünemeyiz” (Descartes, 2013, s. 214). Fakat burada Tanrı'nın neden en eksiksiz şey olduğuna dair bir şüpheyi yine yürütmez. En eksiksiz şey, diyerek nitelediği ontolojik nedene Tanrı adını vermesi, hâlihazırda ve nitelikleri teolojik iddialarla belirlenmiş -ki Descartes da bu niteliklere sıkı sıkı sarılacaktır- olan Tanrı kavramı olduğu için bize göre metot bakımından sorun yaratmaktadır. Descartes, en eksiksiz şey diyerek bu şeyin ne olduğuna dair araştırmaya gitmemiş; aksine ön kabulünde hâlihazırda var olan teolojik Tanrı kavramını en eksiksiz şey olarak betimlemiştir. Bu yüzden burada *Üçüncü Meditasyon*'un önceki kimi aşamalarında bulunduğunu belirtmiş olduğumuz gibi direkt bir kabul görürüz. Üstelik öte yandan Descartes, bunu bir ön kabul olarak da görmek istemeği için her şeyden kuşku duyabiliyor olmasını da kendisinin kendi varlığının kaynağı olamayacağına ve sonsuz bir tözün varlığına kanıt olarak sunar (Descartes, 2013, s. 215). Bu noktada bize göre Descartes, metodu yine sadece askıya almakla kalmaz, onu ön kabulünü perdelemek için de kullanır.

Descartes'ın varlığının ilk kaynağını sorgularken kendisini kendi varlığının kaynağı olarak göremeyeceğine ilişkin aşağıdaki iddiası ise ikna edicidir:

Böylece burada gerekli olan tek şey şimdi varolan benim gelecekte de varolmamı sağlayabilecek bir güce iye olup olmadığımı bulmak için kendimi sorgulamaktır; çünkü düşünen bir şeyden başka birşey olmadığım için, ya da en azından burada soru tam olarak o parçamı ilgilendirdiği için, eğer bende böyle bir güç bulunsaydı, hiç kuşkusuz onun bilincinde olurum. Ama böyle bir gücün bilincinde olmadığım için açıkça kendimden ayrı bir varlığa bağımlı olduğumu bilirim (Descartes, 2013, s. 215).

Bu ifadeleriyle ortaya koyduğu bu iddiasını böyle bir var etme gücü olmuş ve Descartes kendi kendini var etmişse, bu yönde bir var etmeyi kendisini veya başka bir varlığı yeniden türetme noktasında yapabilmesi gerekir; oysa bunu yapamayacağı açık ve seçiktir, şeklinde destekleyebiliriz. Bu bağlamda Descartes'ın kendi kendisinin varlık kaynağı olamayacağına ilişkin uslamlaması tartışmaya yer bırakmaz. Buradan uzaklaşıp başka yaratım kaynaklarını test ederken ebeveyn veya Tanrı'dan daha az eksiksiz bir varlık tarafından da yaratılmış olamayacağı iddiasını da etki-neden prensibini öne sürerek açıklar. Bu nedenlerin ortaya çıkan etkisi, etkinin kendisinin nesnelliği kadar olgusal değildir. Descartes'a göre kendi varlığı olgusal olarak ortadadır, ancak ebeveyn veya Tanrı'dan daha az eksiksiz kaynaklar, bu olgusallığın nedeni sayılma noktasında yeterli olgusallığa sahip değildir (Descartes, 2013, s. 216).

Buradaki problem, ebeveyn veya başka Tanrı'dan daha az eksiksiz kaynakları olgusalıkları bakımından yetersiz oldukları için Descartes'ın onları kendi varlığının sebebi olarak görmemesidir. Oysa bu ebeveyn gibi nedenler de cisimsel kaynaklı olsalar da zihinde de yer alan idelerdir, öyleyse Descartes'a göre bunların zihinde yer alması cisimsel kaynaklı olmaları nedeniyle yetersiz bir veridir, Tanrı ise cisimsel kaynaktan uzak olarak zihinde yer alan bir ide olması sebebiyle yeterli sayılacaktır. Biz bu durumda bu nedenlerden ebeveynlerin, dışsal dünyada karşılıkları olması sebebiyle hâlihazırda yaratım güçlerinin olamadığının görülebilmesinin Descartes'ın bunları kendi yaratımına yeter neden olarak görmediğini, bu yüzden de olgusalıklarını yeterli saymadığını kabul edebiliriz. Ancak bu durumda bile ortaya ebeveynlerinin dışında kalan ve Descartes'ın Tanrı'dan daha az eksiksiz diye nitelemeye çalıştığı diğer nedenler ile ilgili bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Descartes bu nedenlere dair hiçbir açıklama yapmamıştır, Tanrı'dan daha az eksiksiz olabilecek nedenler derken neyi kastettiği açık değildir. Bu nedenler, hiçbir başka özellikleri bilinmeden Tanrı nedeni ile kıyaslamaya sokulmuşlardır. Bu

nedenlerin olgusalıkları ile ilgili dışsal dünyadan bağımsız bir özellikleri olamaz mı, Descartes bu özelliklerin olmadığına nasıl emin olabilir? Tanrı'dan daha az eksiksiz olmaları, bir özellik olarak yaratım için yeterli gelemeyebilir mi? Bu gibi açıklamaya muhtaç soruların cevabını *Üçüncü Meditasyon* vermemekte ve meditasyonda bu konular Descartes'ın iddia ettiği gibi şüphe duyulamayacak noktaya ulaşıncaya kadar araştırılmamaktadır.

Tanrı'nın zihinde olması olgusalığı için yeterliyken, ondan daha az eksikliği olabilecek nedenlerin zihinde olması niçin Descartes için olgusalığa yeterli veri sayılamaz? Fatih Özgökman'a göre, Tanrı fikrinde Descartes onun en üst derecede açık ve seçik bir fikir olduğunu ileri sürer. Çünkü Tanrı fikri, soğuk ve sıcak fikirleri gibi kapalı ve belirsiz değil ve dahası bundan dolayı maddesel olarak yanlış bir fikir değildir. Bu nedenle Descartes için Tanrı fikrinden daha doğru başka bir fikir bulunamaz (Özgökman, 2022, s. 515). Descartes meditasyonu bağlamında bu sorulara: Daha az eksiksiz olan beni yaratmış olsa bile kendi yaratımı için yine tamamen eksiksiz olana muhtaçtır, cevabını verebilir. Bu durumda da bunlara ek olarak eksiklik derecesi daha düşük olanın kendi kendini yaratabilme gücüne sahip olmadığı bilgisini nereden ve hangi kanıtla edindiği sorusu ortaya çıkacaktır. Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon*'unun genelinde bu soruyu aynı şekilde, farklı ifadelerle cevaplamaktan başka bir hamlesi görünmemektedir. O aynı cevap da: Çünkü her şeyi yaratan en kusursuz ve en yüce töz olabilir, bundan başkası olamaz, şeklindedir. Onun, "Ama eğer varoluşunu başka bir nedenden türetiyorsa, aynı nedenlerle bu ikinci nedenin yine kendisi yoluyla mı yoksa başkası yoluyla mı varolduğunu soracağız, ta ki sonunda Tanrı olacak olan bir enson nedene varıncaya dek" (Descartes, 2013, s. 216) ifadesi zaten bu cevabın bir versiyonudur.

Meditasyonun tüm bağlamı boyunca bu sorunun başka bir cevabı çıkarılamamaktadır. Bu cevap da bu versiyonuyla kendi doğası gereği uslamlamadan elde edilebilecek bir cevap değil, kuşkuya gerek duyulmayan, metodun uygulanmadığı teolojik inanç eksenli olduğu net olan bir cevaptır. Descartes bu anlamda son noktayı peşin peşin koymuş, ilk neden olarak varacağı yerin en sonunda Tanrı olacağını daha meditasyonu devam ederken ilan etmiştir. Böylesi bir ilan tarzının da kuşku metodunda asla yeri yoktur.

Bu ilanının ardından Descartes'ın Tanrı'nın varlığına ilişkin ideye sahip olmasıyla ilgili bu ideye Tanrı'nın kendisinden dolayı vakıf olduğu iddiası dikkat çeken

bir diğerk iddiasıdır. İlyas Altuner'in iddiasında, Descartes'a göre için Tanrı düşüncesi zihinde açık ve seçik olarak bulunmasaydı, insan açısından onu bilmenin herhangi bir yolu bulunamazdı (Altuner, 2012, s. 33). Descartes, bu ideye ait bilginin duyular ya da imge yoluyla -bunların güvenilirliklerinin kesin olamayacağından dolayı- edinilemeyeceğini daha önce belirtmişti. Bu bağlamda ona göre, Tanrı idesinin sonradan kazanılamayacak bir ide olduğunu kabul ettiği için; bu ide doğuştan getirdiği, yine Tanrı'nın ona yerleştirmesiyle edindiği bir idedir. "Hiç kuşkusuz Tanrı'nın beni yaratırken o tasarımı tıpkı bir ustanın yapıtı üzerine imzasını atması gibi bana yerleştirmiş olmasına hayret etmemek gerekir; ve imzanın yapıtın kendisinden ayrı birşey olması da zorunlu değildir" (Descartes, 2013, s. 217) ifadesinden de anlaşılacağı üzere Tanrı idesi var olmak için zorunlu olan ve kendisine bağımlılığı mecbur kılan bir idedir.

Descartes'a göre Tanrı kusursuzdur ve kusursuz olan bir şey kusurlu bir edimde bulunamaz, o halde Tanrı aldatmak gibi kusurlu bir şey yapamaz ve Tanrı zihnimize kendisini koymuşsa bu bizi, onun varlığını ortaya koyan ve aldatılmadığımız kusursuz bir doğruya götürür, demiştik. "Varlığın, eş deyişle Tanrı'nın bir tasarımının bende olması olgusundan Tanrı'nın varoluşunun tam bir açıklıkla tanıtıldığı vargısı çıkmalıdır" (Descartes, 2013, s. 217) ifadesi, Descartes'ın Tanrı tasarımını düşünebilmesini Tanrı'nın varlığının kanıtı niteliğinde gördüğünü ortaya koyar. Descartes'a göre Tanrı fikri zihnimizde hep vardır. Onun uygun yolla fark etmemiz ya da bu fikrin üstünü örten diğerk fikirlerden sıyrılmamız gerekir. Bu sıyrılma ancak şüphenin çalıştırılmasıyla olur. Öyleyse her fikre olduğu gibi bu fikre de mutlak suretle şüphayle yaklaşmalıyız. Ancak bizim için göz ardı edilemeyecek olan ve daha önce de değindiğimiz husus şüphenin bu konuda doğru işletilmesinin tartışmalı oluşudur.

Her durumda sonuç olarak Decartes *Üçüncü Meditasyon*'da Tanrı'nın varlığını kanıtladığı iddiasındadır ancak bize göre ontolojik kaygı olarak başlattığı araştırmasında iddialarını kanıtlamamış hatta bu yöndeki kimi iddialarını aşağıdaki alıntıda olduğu gibi teolojik ifadelerle desteklemekte bir sıkıntı görmemiştir:

... Tanrı'nın kendisini düşünebilmek, boş zamanımızda onun harika yüklemeleri üzerine kata yormak, ve, en azından gördükleri ile bir ölçüde gözü kamaşan anlığımın gücünün izin verdiği ölçüde, öylesine parlak bu ışığın güzelliğini seyretmek, ona hayranlık duymak ve tapınmak bana doğru görünüyor. Çünkü tıpkı inancımızın bize öteki yaşamın yüksek mutluluğunun yalnızca Tanrısal Görkemin seyredilişinden oluştuğunu öğretmesi gibi, şimdi benzer bir meditasyonun, gerçi karşılaştırılamayacak denli eksik

olsa da, bize bu yaşamda yetenekli olduğumuz en yüksek doyumunu verip veremeyeceğini öğrenmeye çalışabiliriz (Descartes, 2013, s. 218, 219).

Descartes bu ifadeleriyle sadece teolojik inancın Tanrı'nın varlığı konusundaki kimi kabullerinde değil, öteki yaşam olarak tanımladığı iddialarına da sahip çıkmaktadır. Bu bağlamda inancın talep edeceği Tanrı'nın görkemini farkında olma edimini de sahiplenmektedir.

Birçok ifadesinde açıkça ortaya koymaya çalıştığımız gibi görüldüğü üzere; Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon*'da ön kabullerine mesafe koymadığı, bu meditasyondan önceki çalışmalarında koymuşsa dahi bu meditasyonda bu mesafeyi kaldırdığı ve ön kabullerini askıya almadığına yönelik fikrimiz desteklenmektedir. Netice itibarıyla, bilindiği üzere metot doğası gereği kesinlikle dogmayla sonlandırılmaz. Bu durumda ortada şu hakikat kalır: Tanrı uslamalarında metot Descartes tarafından çoğunlukla devre dışı bırakılmış, *Üçüncü Meditasyon* ele alınan Tanrı konusunda Descartes'ın iddia ettiği gibi şüpheye bağlı kalınarak sürdürülmemiş, dolayısıyla da sunduğu bilgilerin kesinliği noktasında problemlili bir hâl almıştır.

3.3. Üçüncü Meditasyon'un Vardığı Nokta

Descartes felsefesine göre kusursuz bir fikrin kaynağı kusurlu bir zihin olamaz, o halde kusursuz varlık kaynağını ancak kendinden alır. Ayrıca bundan başka, her türlü yetkinliği kendinde taşımayan bir varlığın zorunlu olarak var olması imkânsız olduğu için, Tanrı özü gereği yetkin olması gerektirir (Altuner, 2012, s. 36). Zihin kusurlu olduğu için Tanrı'yı kendisi türetmiş olamayacağına göre diyebiliriz ki Descartes'ın bu kabulüne göre zihnindeki mükemmel varlık fikri, Tanrı'nın kendisinden gelir. Emine Aydoğan'a göre zihnindeki bu fikirden hareketle Descartes, böyle bir varlık için varlığın zorunluluğunu ifade eder ve Tanrı'nın varlığını yine onun doğasından hareketle kanıtlamış olur (Aydoğan, 2013, s. 99). Descartes'ta her fikrin nedeni kendisine uygun bir şey olduğuna göre Tanrı fikrinin nedeni de ancak Tanrı'ya uygun bir şey olabilir. Bu durumda Tanrı fikrinin nedeni de ancak Tanrı'nın kendi varlığı olacaktır.

Metodik şüphenin işleyişinde yapılmak istenen şey, sorgudan geçirilmemiş bütün bilgileri sorgulamaktır. Bu bağlamda nedensellik ilkesinin kendisi de işletilmesi bakımından şüphe ile test edilmesi gereken bir şeydir. Dolayısıyla Tanrı'nın nedeninin yine kendisinin olması iddiası bir kanıt olarak sunulamaz, bu iddia şüphe ile kanıtlanmadığı için ancak bir varsayım olur. O halde Descartes'ın Tanrı'nın varlığını akıl ile kanıtlamış olması mümkün değildir. Bu durumda da Descartes Tanrı'nın

varlığını *Üçüncü Meditasyon*'da kanıtlamıştır, iddiası geçerli sayılamaz. Bunun yerine; Descartes Tanrı'nın varlığını kesinleştirdiğini iddia eder, ancak kendi ürettiği argümanlara bakılınca bu kesinleştirme değil ancak bir varsayım kabul edilebilir, yüzden bu argümanlar ve vardığı sonuç kanıt değeri taşıyamaz, ifadesi daha yerinde bir ifadedir. Çünkü bize göre Descartes Tanrı kavramını ele alırken şüphe metodundan ödünler vermiştir ve Tanrı'yı kanıtlamak üzere yine Tanrı'yı varsaymayı kullanmıştır. Bu durum bir kanıt arz etmediği gibi sürekli tekrar eden bir döngü oluşturur.

Bu bağlam sebebiyle *Üçüncü Meditasyon*, meditasyonların en başında ortaya konulan metodik şüphe ilkesinden kopuşun gözler önüne serildiği bir meditasyon olmuştur. Çünkü bu meditasyonda Descartes şüpheyi Tanrı fikrine tam anlamıyla uygulamamış, bunun aksine Tanrı'nın henüz kanıtlamadığı varlığını şüpheyi ortadan kaldıran bir araç gibi kullanmıştır. Bu yönüyle *Üçüncü Meditasyon* şüphe metoduyla geliştirilmiş rasyonel bir kanıt olmaktan uzak, daha çok Tanrı'nın varlığını zorunlu olarak kabul eden bir ontolojik metin kategorisinde ele alınmalıdır.

Bize göre bu noktadan sonra Descartes'ın şüphe metodunu devreye koyarak ilerlediğini iddia ettiği tüm çalışmaları için güvenilirlik endişesi duymak zorunlu olmalıdır. Bu durumu Descartes'ın kendi beyanlarından da yola çıkarak özetlemek gerekirse, yanlış bir kez tespit edildiğine göre şüphe ortadan kalkana kadar araştırma devam edilmelidir. Ortaya çıkan sonuca göre Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon*'u kendisinin iddia ettiğinin aksine, şüphe metodu birinci ilke kabul edilerek ilerletilmiş olması bakımından sorunludur. Çünkü Descartes bu meditasyonda şüphe metoduna tam anlamıyla sadık kalmamıştır.

Buradan hareketle de birinci ilkeye sadık kalınmamış olabilme ihtimaline karşı Descartes'ın metodik şüphe ile ilerlediği iddiasında olduğu diğer çalışmaları da metotları bakımından incelenmeye muhtaç konumda değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Descartes'ın kesin sonuca ulaşmak temelli geliştirdiği metodik şüphe çalışmalarının başlangıç noktalarından biridir. Bu yöntem; duyulardan gelen bilgilerin, ön varsayımların, geleneksel otoritelerin, hatta matematiksel kesinlik iddiasındaki önermelerin bile bir an için tümüyle askıya alınmasını dolayısıyla da herhangi bir bilginin açık ve seçik olarak kavranmadıkça kesin kabul edilmemesini gerekli kılar.

Bu tez çalışmamız, *Birinci ve İkinci Meditasyon* bağlamlarından hareket ederek Descartes'ın metodik şüphe yöntemini *Üçüncü Meditasyon*'daki Tanrı'nın varlığı ile ilgili iddialarında ne ölçüde tutarlı ve eksiksiz uyguladığı sorusunu ele alır. Çalışmamızın başından beri ortaya koymaya çalıştığımız temel iddia şudur: Descartes, kendi oluşturduğu, hiçbir şeyi açık ve seçik olarak kuşku barındırmaz biçimde kavramadan doğru kabul etmemeyi referans alan şüphe metodunu Tanrı'nın kesin varlığına dair araştırmasında tam anlamıyla işletmemiştir.

Birinci Meditasyon'da bu şüphe; duyular, rüya argümanı, kötü cin varsayımı gibi giderek derinleşen katmanlarla her türlü bilgiyi temellerinden sarsarken ve *İkinci Meditasyon*'da Descartes kendi varlığına dönüp düşünüyorum, öyleyse varım, mutlak kesinliğine ulaştırır. Burada *cogito*, şüphenin kesin olarak alt edildiği en sağlam zemin olarak kavranırken *Üçüncü Meditasyon*; şüphe noktasında sekteye uğrar.

İkinci Meditasyon'da ulaşılan sağlam zemin, Tanrı'nın varlığı ve yetkinliği bilgisinde ulaşmada *Üçüncü Meditasyon*'a başlamak için köprü görevi görür. Düşünen bende bulunan Tanrı ideasıyla neden ancak yetkin bir varlık olabilir noktasından hareketle Tanrı'nın varlığı açık ve seçik bir fikir olarak kabul edilir ve düşünen benin varlığı ontolojik düzleme yerleştirilmiş olur.

Tezimizin temel iddiasının sorusu olan Descartes kendi koyduğu metodik şüphe kuralını Tanrı'nın varlığına dair iddiasında ne ölçüde tutarlı ve eksiksiz biçimde uygulamıştır, sorusuna çalışmamızın sonunda aldığımız cevap olumsuzdur. Descartes, *Birinci ve İkinci Meditasyon*'da şüpheyi hassas bir titizlikle işletirken, *Üçüncü Meditasyon*'da metodunun keskinliğini belirgin biçimde gevşetmektedir. Tanrı ideasının

bende bulunması, bu ideanın nedeninin yetkin bir varlık olması gerektiği çıkarımı ve buradan Tanrı'nın kesin varlığına geçiş, açıklık ve seçiklik kriterine dayandırılmış gibi görülse de bu geçişte, metodik şüphenin en temel ilkesi olan açık ve seçik kavrama ilkesi kuralı birçok noktada askıya alınmıştır. Bize göre metot özellikle şu noktalarda eksiksiz uygulanmamış görülmektedir:

1- Tanrı ideasının sonsuz, yetkin, ezeli, her şeye kadir gibi niteliklerle dolu olması iddiaları, bu niteliklerin gerçekten açık ve seçik olarak kavrandığının kanıtı değildir. Aksine bu nitelikler, Descartes'ın yetiştiği Hıristiyan skolastik kültürünün izlerini taşır ve dolayısıyla bu ekseninde öne sürülen iddialar da ön kabul olmaktan çıkıp metodik şüpheyile arındırılmış kesin fikirler olmaya erişememiş -*Üçüncü Meditasyon* ekseninde- ve kanıtı ulaşamamış iddialar olmaktan öteye geçememiştir.

2- Bir fikrin nedeni ilkesi, Tanrı'nın varlığı konusunda *cogitoda* olduğu gibi apaçık bir durumda değildir ve skolastik felsefeden izler almış bir ön varsayım olmaktan öteye geçip *Üçüncü Meditasyon*'da temellendirilememiştir. Descartes bu ilkesini bu konuda şüphe süzgecinden geçirmeden kullanmıştır.

Bunlara ek olarak yetkin bir varlık aldatmaz, fikri de metodik şüphenin en başında yıkılan köprünün aynı şüphe yöntemiyle değil, Tanrı'nın iyiliği gibi bir ön kabule dayanılarak yeniden kurulması anlamı taşır. Böylece meditasyon sürecinde Descartes kendi metot kuralını çiğnemiş ve bir problem yaratmış olur.

Sonuç olarak Descartes'ın *Üçüncü Meditasyon* eksenli Tanrı araştırması, düşünen özne ve *cogitoda* kusursuz işleyen metodik şüphenin keskin sınırıyla değil, Tanrı'nın varlığına duyulan geleneksel inanç ve ön varsayımların konforuyla tamamlanmış durumdadır. Bu durum, Descartes felsefesinin en güçlü yanı olan şüpheciliği, dogmatik bir etkiyle riske ettiğinin göstergesidir. Tanrı'nın varlığı doğru bile olsa -bu ayrı bir tartışmanın sorusudur- bu sonuca ulaşmada izlenen yol, Descartes'ın iddia ettiği gibi 'hiçbir ön varsayım kabul etmeme' şeklinde ilerletilmemiştir.

Bu sonuç bizi şu genel felsefi soruya götürür: Kesin bilgiye ulaşma iddiasındaki bir yöntem, kendi koyucusu tarafından kritik bir konuda çiğnenebiliyorsa, bu yöntemin güvenilirliği başka çalışmalarda ne ölçüde korunmuş olabilir? Descartes'ın *cogitosu* günümüzde de modern felsefenin en sağlam başlangıç noktalarından biri olarak kabul

edilir; ancak Tanrı kanıtlamaları ve ardından gelen çalışmalar, metodik şüphenin zedelendiği, sınırları inanç ile çevrili çalışmalar olarak değerlendirilmelidir.

Tezimiz Descartes felsefesinin bu bağlam içindeki çelişkilerini görünür kılmayı amaçlamıştır. Elde ettiğimiz sonuç Descartes'ın düşüncesini veya sistemini kesinlikle küçültmez, aksine metodunun sistem içindeki rolünün büyüklüğünü ve önemini daha net görmemizi sağlar. Zira Metot, *cogito* konusunda en sarsılmaz sonucu verir çünkü kendisine sadık kalınarak işletilmiştir; görüldüğü üzere aynı metot, ön varsayımda kutsal görülen ve tamamen askıya alınmayan bir fikre –Tanrı konusuna- uygulanırken eksiksiz işletilmediğinde çıkan sonuç ortadadır. Bu durum insan aklının gücünü ve sınırlarını doğru keşfetmesinin önemini trajik bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Cogitoda zafer konumunu sağlamlaştıran şüphe, Tanrı kanıtlamalarında Descartes'ın zaferi değil, onun durdurulduğu nokta olmuştur. Descartes, metodik şüpheyi birçok önemli kavram gibi felsefe tarihine sokmuş en büyük düşünürlerden biri olarak bu metodu kendi varlığının kesinliğinde kusursuz işletmiş; ancak bu kusursuzluğu Tanrı'nın kesin varlığı iddiasında aynı titizlikle sürdürememiştir.

Öte yandan şüphe metodunun tam anlamıyla işletilmesi gerekliliği ve bu ilkesini kendisinin bile kritik konularda tam olarak uygulayamamış olması, Descartes'ın *Birinci Meditasyon*'da da sık sık değindiği gibi bu yöntemin oldukça zor bir yöntem olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Neticede Descartes belki de bu zorluğun da etkisiyle Tanrı'nın varlığını kesin bilgi olarak sunduğu sonucu doğru bile olsa; bu sonucu metodik şüpheyi eksiksiz uygulaması yoluyla değil, şüpheyi belirli bir noktada durdurmasıyla elde etmiştir.

Bu durdurma, felsefe tarihinin sonraki düşünürlerinin sert Tanrı fikri eleştirilerine ve daha radikal şüpheciliklerine bir zemin hazırlamış; bununla beraber bize göre de Descartes'ın tüm çalışmalarının konuları, alanları, iddia ve sonuçları bakımından ele alınmalarının yanında bir de metot bakımından değerlendirilmeleri ihtiyacını doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- Altuner, İ. (2012). Descartes Felsefesinde Tanrı- Varlık İlişkisi. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 31-48.
- Atakul, N. B. (2022). Kartezyen Döngü ve Descartes'in Epistemolojisinde Tanrı'nın Önemi. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 26 (3), 1215-1233.
- Atış, N. & Kibritoğlu, M.C. (2023). Descartes Felsefesinde Yöntem ve Mantık. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 10 (3), 313-324.
- Aydoğan, E. (2013). Descartes Metafiziğinde Tanrı Problemi. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 50, 91-100.
- Bayam, G., E. (2024). Descartes Felsefesinde İlahi Nedensellik: Madde, Güç ve Tanrı. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 8 (2), 258-277.
- Berke, Z. (2023). Kartezyen Metafiziğin Kurucu İlkeleri. Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 22 (1), 381- 396.
- Beşer, A. S. (2024). Descartes'ın Birinci Meditasyon'unda Yöntem, Şüphesiz Bilgi Arayışı ve Şüpheciliğinin Anlamı Üzerine. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 13 (2), 988-1009.
- Copleston, F. (2010). *Felsefe Tarihi Descartes*. (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Cottingham, J. (2021). *Descartes'i Nasıl Okumalıyız?*. (F. Erkek, Çev.). Runik Kitap.
- Descartes, R. (2013). *Söylem Kurallar Meditasyonlar* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Descartes, R. (2024). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Akın, Çev.). Say Yayınları.
- Dönmez, S. (2004). Orta Çağ Felsefesi Bir Hıristiyan Felsefesi Midir?. Felsefe Dünyası, 2 (40), 94-107.
- Erdemli, A. (2013). Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes. Felsefe Arkivi, 27, 99-113. [İlk basım 1990].
- Gökberk, M. (2023). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitapevi.
- Hayrioğulları, E. (2024). *Descartes, Spinoza, Leibniz: Töz Anlayışları Üzerine Bir İnceleme*. (Doktora Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi.
- Kahraman, Y. (2018). Hakikati Keşfetmenin Yolu Olarak Yöntemli Düşünme. FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 26, 79-93.

- Karaman, E. (2020). Descartes'in Epistemolojisinde Tanrı Fikri. *Journal of Analytic Divinity*, 2020/4 (2), 258 - 274.
- Locke, J. (2017). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Özalp, H. (2014). Descartes Felsefesinde Kozmolojik Argüman Soruşturması. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 139-161.
- Özgökman, F. (2022). Descartes'ta Tanrı Fikri ve Tanrı'nın Varlığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 509- 532.
- Soysal, D. (2018). *İdeler ve Tanrı*. Belge Yayınları.
- Toprakkaya, S. (2022). *Descartes Epistemolojisinde Sezgi Kavramının Yeri*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Ünalı, U., N. (2021). Descartes'ın Felsefesinde Tanrı'nın Yeri ve Kısır Döngü Meselesi. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 384- 403.
- Usta, A. (2018). Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-90.
- Kaya, Ü., A. (2024). 17. Yüzyıl rasyonalistlerinde Matematiksel Yöntem. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 19-31.
- Timuçin, A. (2015-A). *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*. Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2015-B). *Descartes Felsefesine Giriş*. Bulut Yayınları.
- Yıldırım, M. (2019). 17. Yüzyılda Avrupa'da Kurulan Bilim Akademileri ve Bilimsel Gelişmelerdeki Roller. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (Özel Sayı), 96-113.
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol. *Mavi Atlas*, 5 (1), 44-68.
- Yirmibeş, M.C. (2023). 'Düşünen Ben'den Saf Düşünmeye: Kartezyen Ben Kritiği Olarak Hegel'in Önvarsayimsız Felsefe Düşüncesi. *Felsefelogos*. 80 (2023/1), 115-137.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Gonca SALIK BABAT
Yabancı Dili	İngilizce
Orcid Numarası	0009-0007-7932-7012
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10699941
Lise	Diyarbakır Ergani Lisesi
Lisans	Atatürk Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği
Yüksek Lisans	Mardin Artuklu Üniversitesi Felsefe (Devam ediyor)
Mesleki Deneyim	2006-2009 Balıkesir Türkçe Öğretmeni 2009- Mardin Türkçe Öğretmeni
Akademik Çalışmalar	1. Kişiler ve Eserler Düşünce Bilimleri 2 Felsefe Cildi (Kitap Bölümü, 2024, s. 167-183) Varoluşçuluk ve Soren Kierkegaard'da Sevgi Kavramı